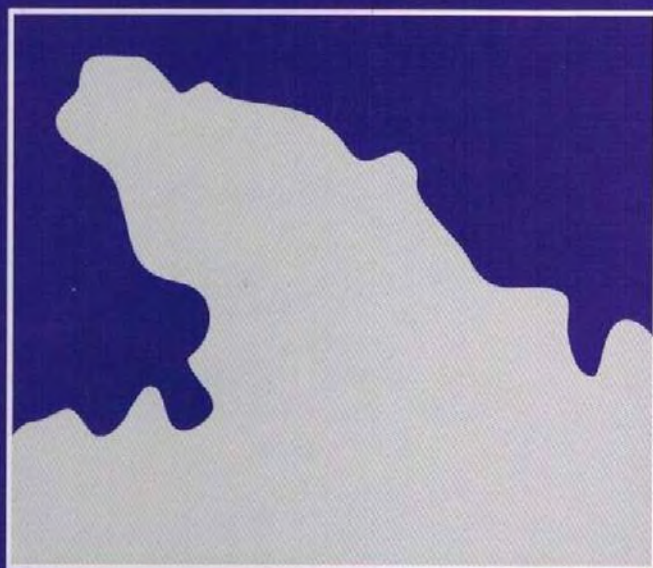

J E S E N I C K O

Vlastivědný sborník

5

2 0 0 4

Pokyny pro autory

Přijímáme články zpracované na počítači v textovém editoru WORD. K disketě dodejte jeden výtisk práce pro lektorování. Rukopis musí obsahovat nezkrácené jméno a příjmení autora, český název příspěvku. U odborných článků vyžadujeme návrh českého textu resumé.

Mimořádně lze drobnosti dodat jako strojopis, text musí odpovídat úpravě rukopisu pro sazbu:

- příspěvky jsou psány po jedné straně kancelářského papíru A4
- v textu používejte kulaté závorky
- *kurzívu* označte podtržením příslušné pasáže vlnovkou, **tučné** písmo rovnou čarou
- tabulky zařaďte za rukopis na zvláštních listech, označte je názvem a vysvětlivkami
- kresby musí být tuší na bílém papíře, síla čar a velikost písma musí být úměrná předpokládanému zmenšení
- fotografie musí být ostré a kontrastní (barevné i černobílé), na zadní straně je označte jménem autora, zkráceným názvem článku, číslem obrázku a popiskou
- popisky k obrázkům jsou přiloženy na zvláštním listu s označením: obr. - číslo - název

Další nezbytné pokyny:

- při psaní příspěvků je doporučeno používat poznámek (tj. číslo), jejich seznam je zařazen za příspěvek

- pravidlem zkrácené citace je úzus zavedený bibliografickou normou z r.1964, kupř. monografie:

HOBIL, Karel - PETR, Eduard: Raná renesance. Olomouc, Academia 1999. 200 s.

periodika:

JODL, K.: Moravská renesance. Nové knihy, 14.7.1999, s.2.

PÁNEK, F.: Humanismus. *ĎaS*, 15, 1993, č.5, s.62.

MĚRÁK, S.: Vývoj hradní architektury. In: *Archaeologia historica*. Sv.16. Brno, MVS 1991, s.215-232.

- v přírodních vědách doporučujeme při citaci používat jméno autora a letopočet v závorce

- seznam literatury obsahuje jen citované práce, je-li tomu jinak, je nutno tuto skutečnost výslovně uvést

- po dohodě s redakcí je možno přijmout i celý cizojazyčný článek s českým souhrnem

- na konci příspěvku uveďte plnou adresu autora včetně akad.titulů

Zaslané příspěvky budou projednány v redakční radě, o přijetí článku bude autor vyrozuměn.

Přednostně jsou zveřejňovány práce související s programem Vlastivědného muzea Jeseníka a Státního okresního archivu v Jeseníku.

ISBN 80-86388-16-6 (ZA v Opavě)

ISBN 80-903430-1-5 (VMJ v Jeseníku)

ISSN 1213-0192

JESENICKO

Vlastivědný sborník Svazek 5

Jeseník 2004

JESENICKO

Vlastivědný sborník

svazek 5

Obsah

Články

M. Kočka: Cholera a převratný způsob její léčby V. Priessnitzem	5
J. Helfricht: Priessnitzův zeť Jan Ripper a jeho vztah k Lahmannovu sanatoriu v Drážďanech	12
J. Lubos-Koziel: Sběrka obrazů biskupa Heinricha Förstera a její pozůstatky na zámku Jánský Vrch	20
B. a J. Roubíkovi: Proměny obce Horní Údolí	31

Drobnosti

M. Migala: Tradice Priessnitzovy a Kneippovy léčby v lázních Glucholazy	39
G. Žmuda: Ferdinandovy lázně v Glucholazech	40
K. Growka: Svědectví o nucených pracích na Jesenicku	42
M. Neubauerová: Ikonografie Frývaldova a Gräfenberku	45
J. Fröhlich: Archeologické doklady zlatorudných mlýnů v okolí Zlatých Hor	48
M. Rychlý: Botička pro štěstí	49
A. Lyko: Dravci a sovy na Jesenicku	50

Kronika

Rok 2003 ve Vlastivědném muzeu Jesenicka	55
Z výstav Vlastivědného muzea Jesenicka	58
Rok 2003 ve Státním okresním archivu v Jeseníku	60
Co přinesl čas	61

Literatura

Přečetli jsme za vás	67
Jesenicko na stránkách periodik	72
Výběrová bibliografie Jesenického rozhledu (1961-1969)	76

Einleitung

Die vorliegende Arbeit ist eine Zusammenfassung der Ergebnisse der Untersuchungen über die Wirkung von ...

Methodik

Die Untersuchungen wurden in der Abteilung für ... durchgeführt. Die Probanden wurden ...

Ergebnisse

Die Ergebnisse der Untersuchungen zeigen, dass ...

Schlussfolgerungen

Die Ergebnisse der Untersuchungen lassen sich zusammenfassend wie folgt darstellen: ...

Články

Cholera a převratný způsob její léčby V. Priessnitzem

Miloš Kočka

Epidemie cholery, prudce nakažlivé nemoci, přišla do Evropy v roce 1823. Během jednoho desetiletí postihla téměř všechny její země a zůstaly po ní statisíce mrtvých. Kolébkou cholery byla Asie - odtud její název „asijská cholera“ - močálovitá delta veletoku Eufratu v Indii. Zde se místně vyskytovala po staletí, až její mimořádný rozsah v r. 1817 přenesl nákazu do dalších zemí.

V r. 1825 se cholera objevila v Moskvě. Ruský car dal zřídit mezi Moskvou a sídelním městem Petrohradem čtyřnásobný kordon vojska, jímž nesměl nikdo projít, Petrohrad však nebyl ušetřen - nákaza přišla dopravní cestou z moře.¹ Také Praha se chránila kordonem vojska zřízeným v září 1831 až k prusko - slezským hranicím, cholera však sem zavlékl úřední posel z Liblic u Poděbrad, kde cholera již řádila. Na podzim r. 1831 cholera zachvátila Brno a Vídeň.² Do rakouského Slezska, konkrétně Opavska, Javornicka a Jesenicka přišla až v r. 1832. Po prvním nejtěžším nárazu následovaly epidemie další: na Jesenicku v letech 1835, 1849, 1855 a 1866.³ Úmrtnost byla všude veliká, blížila se polovině onemocnělých. Strach z nákazy, hrůza nemoci a zármutek pozůstalých ochromovaly veškerý život v zemi.

Cholera se zpravidla ohlašovala prudkými průjmy, jež trvaly jeden až tři dny. Ve druhém stadiu se nemoc projevovala neustálým zvracením, dušností, svalovými křečemi, ochablým pulsem, úzkostí, trýznivou žízní, tělo uvnitř žhnulo, přičemž na povrchu, zejména na končetinách, bylo ledově studené. Toto druhé stadium trvalo 24 až 30 hodin - pak následovala apatie a brzká smrt v komatu.⁴

Lékařská věda si s novou nemocí nevěděla rady. Ruský car vypsal odměnu 25 tisíc zlatých za objev léku proti choleře, nikdo se však nepřihlásil.⁵ O choleře a jejím léčení se objevily desítky knih a publikací od lékařů i laiků a stovky novinových článků s nejrůznějšími návody a „spolehlivými radami“. Překvapuje, s jakou jistotou se autoři snažili přesvědčit ustrašený lid o jimi doporučovaných prostředcích k vyléčení choroby, jejíž příčinu ani podstatu sami neznali. Nebyli to jen šarlatáni, nebo anonymní články, ale i lékaři, kteří vzhledem k svému postavení měli důvěru a za zdraví lidu odpovědnost. Krajský fyzik opavského kraje Dr.med. Valentin Laminet v. Arztheim propagoval na podzim 1831 svou brožuru „Příspěvek k poznání podstaty a léčebné metody nyní panující epidemie cholery. Lékařům k připomínce, veřejnosti k útěše“ v novinách takto: „*Pro mne je podstata této nemoci jasná, její léčení jisté, ochrana proti ní spolehlivá*“.

V červenci 1831 Pražské noviny otiskly „Dopis ze Lvova“ a v září článek převzatý z peštských novin „Jistý prostředek proti choleře“. V nich se uvádí způsob léčení: nemocného uložit do vyhřáté postele, břicho mu obložit teplými suchými pytlíky z otrub, popele či písku, až se nemocný zpotí. Pak

jej pečlivě přikrýt peřinou, neboť i malé nachlazení by mohl zaplatit životem. K uhašení žízně, na kterou nemocný nesmírně trpívá, dát vodu z ovařených ječných krup. „*Chraň se však cosi studené ho nebo vody podati, po které nemocný toužebně bačívá.*“⁷ Podobné způsoby léčeni, včetně pouštění žilou, jsou uváděny i v publikacích seriozních lékařů a v praxi pak přetrvávaly celá desetiletí.⁸

Když se cholera blížila Slezsku, vydal v srpnu 1831 vratislavský praktický lékař, královský tajný rada a řádný univ. prof. Dr. med. Johann Wendt publikaci „*O asijské choleře při jejím překročení jižních hranic Slezska. Oběžník svým úředním kolegům v provincii*“, jež se vzhledem k postavení autora stala pro slezské lékaře pomůckou a návodem. Dr. Wendt se nejprve zabýval vznikem nemoci ve východní Indii, kde anglický lékař Good provedl pitvy zemřelých na cholera, příčinu nemoci však nezjistil. Dr. Wendt konstatoval, že cholera se šíří především po pozemních a vodních cestách; mnohé krajiny však z pouhé zjištění popírají, že se šíří i zbožím. Prošla-li cholera ochranným kordonem, není v moci lidí její šíření zadržet. Pokud jde o terapii, neliší se rady Dr. med. J. Wenda nijak podstatně od „jistých prostředků“, jak jsou popsány výše. Pouštění žilou doporučoval jen na začátku nemoci a jen u velmi silných jedinců. Jinak je třeba především vyrovnat vnitřní teplotu těla s vnější jeho zahříváním, a to suchým třením, potíráním alkoholem s kafrem; témuž účelu slouží obklady na prsa s křenem nebo roztlučeným pepřem smíchané s kořalkou - až prsa zčervenají, horká žehlička na chodidla a teplý písek na břicho. Pro vnitřní užívání radil opiáty v malých dávkách. Zemřeli nemocní na cholera, má být vysvěcen, jeho tělo polito roztokem chlorového vápna a pochováno v pevně uzavřené rakvi do země o dvě stopy hlouběji než je obvyklé. Prevence má být především ve způsobu života, hygieně a čistotě, víc než v léčích. A přitom: nebát se! Strach je to nehorší! Lékařům doporučoval nosit při ošetřování nemocného pevně uzavřený plášť z voskovaného plátna a na dům, kde se cholera objevila, umístit tabulku: „*Zde je cholera!*“⁹

První pokusy léčeni cholery vodou podnikl při průniku cholery do Berlína v r. 1830 univ. prof. Dr. med. Johann Ludwig Casper: posadil nemocného do vany s vlažnou vodou (27 R) a poléval 4-5 vědry ledové vody; to opakoval po 2-4 hodinách. Pak uložil pacienta do vyhrátého lůžka. Výsledky však nejsou uvedeny.

Ve Vídni podnikl v r. 1831 pokus léčeni cholery vodou Dr. Günther, dvorní lékař a ředitel Všeobecné nemocnice. Nemocného omýval houbou namočenou ve studené vodě nebo na tělo přikládal na dobu 5-6 minut kousky ledu, až se teplota těla začala vyrovnávat. Pít studenou vodu mohl nemocný po lžičkách každé 3-4 minuty. Výsledky: ze 100 nemocných takto ošetřených od poloviny září do konce října 1831 zemřelo 35, uzdraveno 65; v období od začátku listopadu do 12. prosince bylo ošetřeno 42 nemocných: z toho uzdraveno 34, zemřelo 8.¹⁰

O choleře ve velkých městech přinášely noviny pravidelné zprávy o počtu onemocnělých, zemřelých, uzdravených i dosud v léčeni.¹¹

doba	místo	onemocněli	zemřeli	uzdraveni	v léčeni
do 15.10.1831	Brno	128	69	25	34
do 5.11.		875	329	389	177
do 28.11.		1.668	653	883	132
do 16.10.1831	Vídeň	2.410	1.098	1.054	254
do 16.11.		4.073	1.905	1.917	251
do 14.12.		4.292	1.940	2.048	64
k 29.3.1832	Praha	3.473	1.428	2.031	14

O menších místech údaje chybí. Nelze tak zjistit počet onemocnělých a uzdravených, a tím ani procento úmrtnosti, které - pro menší dostupnost lékařské péče - bylo se vši pravděpodobností vyšší.

Pro opavský kraj je možné následky cholery vyvodit z tabulky narozených a zemřelých v kraji v desetiletí 1823 - 1833. Podle ní byl v těchto letech roční průměrný počet zemřelých 6. 304 osob a narozených 8.840 dětí. V r. 1831 zemřelo 7.136 osob, čili o 832 více a v r. 1832 8.715 osob, čili o 2.411 více. Naproti tomu se v r. 1831 narodilo 8.472 dětí, tedy o 368 méně a v r. 1832 8.634 dětí, tj. o 206 méně.¹² Jinak nezbývá než pátrat v matrikách zemřelých a zjišťovat počty podle příčiny úmrtí. Tam však označení cholera (Brechruhr) se jen zřídka vyskytuje, nahrazuje je pojem „ průjem“ (Kolik, Diarrhöe), typický projev cholery.

Autor studie se pokusil zjistit počet zemřelých na cholera v r 1832 v Javorníku-městě, v Javorníku-vsi, v České Vsi a ve Frývaldově. Podle toho v Javorníku-městě zemřelo od konce června do poloviny září 1832 na cholera 83 lidí, v Javorníku-vsi v téže době 51 osob, celkem 134. V České Vsi od poloviny srpna do konce listopadu 1832 bylo 11 zemřelých, ve Frývaldově Na Svobodě od poloviny listopadu do začátku prosince 1832 to bylo 7 osob. Ve Frývaldově-městě se zápisy nepodařilo zjistit. Alarmující je úmrtnost v Javorníku-městě i v Javorníku-vsi. První obětí se stal v Javorníku-městě dne 28. 6. 1832 Georg Fischer, 54letý, v Javorníku-vsi Josef Knoetig, padesátiletý. Posledními byli 10. 9. Josef Pelz, 34letý a 18. 9. Josef Francisko, 44letý. Nejprudčeji cholera řádila v obou místech v druhé polovině července, kdy se konalo i pět pohřbů za den.¹³

Na příchod cholery se Javorník připravil. Působil zde jako lékař Dr. med. et Dr. pharm. Antonín Schnorfeil, knížecí biskupský zemský fyzik, pověřený dohledem nad lékařskou péčí v kraji.¹⁴ Již v r 1831 Javorník zřídil špitál o osmi lůžkách a na přístupových cestách postavil, podle předpisů patentu císaře Františka I. o kordonu, zdravotní kordon vojska o síle půl kompanie. Císařský patent o kordonu nařizoval střílet po každém, kdo by se pokusil hranici kordonu překročit a na vyzvání nezastavil; kdo by kordon obcházel nebo k tomu ukazoval cestu, měl být potrestán žalářem od 5 do 10 let, v těžších případech do 20 let. Ani kordon a přísná ustanovení průniku cholery do Javorníka však nezabránilo. Pro město, jež bylo sedm let předtím - v prosinci 1825 - postiženo ničivým požárem, který zlikvidoval téměř polovinu jeho domů, to byla pohroma dvojnásobná.¹⁵

Když přišla na podzim 1832 cholera na Jesenícko, Vincenz Priessnitz zahájil zcela nový způsob její léčby. Existuje o ní věrohodná dokumentace: ve výpovědích lázeňských, kteří při léčení pomáhali, Priessnitzův dopis s popsáním jeho léčby i četná literatura. Šlo o odvážný, převratný počin, přičítící se tehdejšími názorům a teoriím - o akci s úžasným výsledkem: **ze všech 21 nemocných, jež V. Priessnitz na cholera léčil, nezemřel ani jediný!** S tímž výsledkem vyléčil nemocné při opětovném nápadu cholery v r. 1835 a 1849.¹⁶

Priessnitzův způsob léčby cholery byl tvrdý a náročný pro nemocného i pro léčitele a jeho pomocníky. Nadto nemocný, ovládnutý strachem, často pokládal svůj případ předem za ztracený a léčbě se bránil - spolupracovat začal teprve, když pocítil známky úlevy. Zatímco lékaři se pokoušeli vyrovnat teplotu žhnoucího vnitřku s ledovým povrchem těla mechanicky - jeho zahříváním horkým pískem, žehličkou, suchým třením a pocením v posteli, V. Priessnitz upravoval rozdíl teplot podnícením vnitřní cirkulace krve a povzbuzením oslabené srdeční činnosti - studenými zábalami a mokřím třením. Velkou ztrátu vody (dehydrataci), působenou neustálými průjmy a zvracením, která především ohrožovala život nemocného, léčil Priessnitz hojným pitím studené vody, prostředkem, jemuž lékaři nejvíce bránili. To nebyla teorie, to byla intuice a logika geniálního léčitele.

Vincenz Priessnitz - oproti jiným - rozeznával dva druhy cholery, jež se v příznacích lišily a jejich léčba byla v jednotlivostech jiná. Nemoc se projevila buď především v bolestech břicha nebo převážně v křečích v údech a v šíji. V prvním případě, kde převažovaly bolesti břicha, zabalil nemoc-

Léčebné postupy V. Priessnitzze (litografie J. Eissner, Vídeň)

ného od krku až po kotníky do mokrého hrubého plátna a silně třel dlaní po celém těle, až se zábal trochu oteplil; část, která se oteplila, polil studenou vodou, naproti tomu místa, jež zůstávala studená, třel tím vydatněji. Pokud bolesti byly snesitelné, následovalo tření druhým, čerstvě namočeným plátnem. Byly-li bolesti takové, že se nemocný svíjel, dostal klystýr se studenou vodou. V obou případech byl pacient dán do nízké sedací lázně s vodou oteplenou na 8-9 R ; studená voda k pití zde

sloužila k podpoře zvracení. Znečištěná voda byla vyměňována. V lázních zůstal tak dlouho, až se průjem a zvracení uklidnily, což obvykle trvalo asi půl hodiny; v případě pozdějšího začátku léčení, déle. Potom nemocný dostal vlhký zábal kolem břicha překrytý suchou látkou, uložen na lůžko, jen lehce přikryt; poté zpravidla upadl do posilujícího spánku. Po probuzení opět krátká pololázeň ve vodě oteplené na 10-12 R, po níž následovala vzdušná lázeň ovíváním u otevřeného okna, při níž měl přes hlavu a tělo suché plátno. Po této proceduře se oblékl a pohyboval, pokud mu dovolila síla.

Byly-li průvodním jevem cholery převážně křeče a tělo modralo, bylo mezi třením ve vlhkém zábalu vloženo 6-8 minut trvajících suché tření. Když křeče ustaly a tělo již nemodralo, následoval klystýr a sedací lázeň, jak popsány výše. Procedura se studenou vodou se prováděla při otevřeném okně, u něhož nemocný mezi jednotlivými fázemi seděl na židli; jen v případě zvláštní slabosti byl položen na lůžko. V rekonvalescenci, jež trvala více dní, nosil nemocný vlhký zábal, směl jíst jen studená jídla, v žádném případě maso. Pociť-li rekonvalescent slabost, která trvala, pak se dva až třikrát denně omýval vodou oteplenou na 11-12 R.

Vzhledem k průjmům a zvracení nemocného i k bezprostředně hrozícímu nebezpečí nákazy, šlo o mimořádně obtížný způsob léčby, jak líčí i O. Grunner v knize „Graefenberg byl první“ - avšak způsob v té době jedině účinný. Jeho provádění svědčí o obětavosti V. Priessnitze a jeho lázeňských pro záchranu lidského života.¹⁷

Priessnitzovu metodu použil jeho nástupce lékař Josef Schindler, který při návratu cholery v r. 1855 vyléčil v Kobylé 70 lidí ze 71 onemocnělých¹⁸ a v r. 1866 uzdravil v Sobotíně 122 nemocných ze 124 případů.¹⁹ Podobný výsledek docílil v r. 1849 vodolékař Th. Mayer ve Schwerinu, který Priessnitzovou metodou ze 130 onemocnělých choleroou zachránil 114 pacientů, a vodoléčebný ústav v Rostocku, kde z 270 nemocných jen 3 zemřeli.²⁰

Priessnitzův způsob léčby cholery racionálně zdůvodnil univ. prof. Dr. med. Wilhelm Winternitz, „otec vědecké vodoléčby“, který jako jeden z důležitých faktorů léčby uvádí ovlivnění cirkulace, jež se docílí třením mokřým ručníkem, sedací koupelí ve vodě 8, 12 až 14 R., které podráždí nervy, zvednou srdeční činnost, zvýší krevní tlak i činnost žláz a obnoví narušený oběh, čímž se odstraní a vyrovná nerovnoměrná teplota. Často se tak zachrání i ztracený případ.²¹ Přes prokázané mimořádné výsledky nenalezla Priessnitzova metoda léčby cholery ohlas a pochopení v širších lékařských kruzích - zřejmě pro její obtížný a náročný způsob. Dr. med. Ludwig Schweinburg o tom v r. 1887 kriticky napsal: „*Platí dnes stejně jako před půl stoletím, že hlavní zásadou při ošetření nemocného choleroou je jeho co nejrychlejší ohřátí horkými kameny, teplými lahvemi, přikrývkami, úzkostlivě nemocného chránit před čerstvým vzduchem a dávat mu horké nápoje. Aby se co nejrychleji vypořádal, byly dokonce vynalezeny různé přístroje.*“²²

V dubnu 1911, v době, kdy se očekával návrat epidemie cholery, uspořádali přední pražští lékaři přednášku „Výklad o asijské choleře a moru“. Univ. prof. Dr. Maixner se v obsáhlé přednášce zabýval historií a příznaky cholery i její terapií. Zůstal na podstatě léčení, jak se dělo při první epidemii před osmdesáti léty; mj. uvedl: „*Před hydriatickými procedurami studenou vodou (s následným třením a ukládáním do vyhřátého lůžka) dlužno varovati. Palčivou žízeň nemocného při nepřetržitém dávení ztišiti jest nesnadným úkolem, jelikož větší množství tekutiny snášeno nebývá, musí nemocný nápoj jen po lžičkách bráti; nejspíše se doporučují horké nápoje: horká káva, horký čaj, any rychleji vstřebávány bývají; jindy možno ukojit žízeň drobtý ledovými, chlazenými uhličitými vodami.*“²³

Obrat v léčení cholery nastal až objevem antibiotik a uznáním nutnosti náhrady ztrát, jež nastaly dehydratací organismu - prostředku, který Priessnitz vytušil a v mezích svých možností prováděl již v r. 1832, při prvním a hlavním přepadu cholery na Jesenicku, jímž zachraňoval životy lidí jinak ohrožených smrtí. Již proto si zaslouží uznání a zápis do dějin lékařství.

POZNÁMKY

1. WENDT, Johann: Ueber die asiatische Cholera bei ihrem Uebertritte in Schlesiens südöstliche Grenzen. Ein Sendschreiben an seine Amtskollegen in Provinz. Breslau 1831. s.11. Za hnízdo nákazy byl považován přístav Riga (tehdy ruský), kde z 60 tisíc obyvatel se nakazilo cholerou 3.200 osob, z nichž 1.480 zemřelo, avšak „zlišnost kupecká pro zachování otevřené cesty zboží nakažlivinu tu zapíralo“. In: Pražské noviny z 10. 7. 1831.
2. MAIXNER: O choleře po klinické stránce. In: O asijské choleře a moru. Zvláštní otisk z Časopisu lékařův českých, 1911, s. 8. Pražské noviny z 2. 10. , 20. 10. 1831 a další.
3. SCHINDLER, Josef: Anleitung zur Behandlung der Cholera mit kaltem Wasser nach Vincenz Priessnitz's Erfahrungen. Breslau 1892 (I.vyd. Freiwaldau 1852).
4. MAIXNER, c. d., s. 9 n.
5. KABRHEL, G.: Epidemiologie a potírání cholery. In: O asijské choleře a moru. Zvláštní otisk z Časopisu lékařův českých, 1911. (Původcem nemoci, jímž je pohyblivý tyčinkovitý bacil /vibrio cholerae/, který pronikne ze žaludku do střev, objevil avšak až v. r 1883 - německý mikrobiolog Robert Koch.)
6. K. k. Schles. Troppauer Zeitung č.78 z 30.9. 1831.
7. Pražské noviny ze 13. 7. a 18. 9. 1831.
8. Beobachtungen über die epidemische Brechruhr und ihre Heilaart (Aus den vorgelegten Berichten der Wiener Aerzte zusammengetragen). Prag 1832, s. 20, 22, 43.
9. WENDT: c. d.
10. SCHWEINBURG, Ludwig: Historisches u.Methodisches über die Wasserbehandlung der Cholera. In: WINTERNITZ, W.: Zur Pathologie u.Hydrotherapie der Cholera. Leipzig u.Wien, 1887, s.32 n. Beobachtungen, c.d., s.36.
11. Pražské noviny z 20. 10., 10. 11., 20.11., 1. 12. 1831 a další. K.k. Schles. Troppauer Zeitung ze 7. 11. 1831 a další.
12. ENS, Faustin: Das Oppaland.3. Teil, Beschreibung des Oppalandes und seiner Bewohner. Wien 1836, s. 41.
13. ZA Opava, Sbíрка matrik, Matrika úmrtí: JV II. 17 s.111-117; JV II 20 s. 46-49; JE III. 20 s. 99100.
14. Anton Schnorfeil, doktor medicíny a farmacie (nar.1768, zemř. 16. 8.1850 v Javorníku), zásadní odpůrce V.Priessnitze a jeho vodolécby.
15. PAUPIE, Ad.: Bürgermeister Krischker. s. 6. Pražské noviny z 25.9. 1831 o kordonu podle nařízení císaře Františka I..
16. SOKA Jeseník, fond RA Priessnitz-Ripper, krab.č.3-, svědectví“ J.Hackenberga a Pauliny Königové; krab. č.2- „Vzpomínky..“ s. 327 n.: opis dopisu V.Priessnitze na dotaz Alb.Stenglina z 22. 8. 1948; SELINGER, J. E. M.: Vinzenz Priessnitz. Eine Lebensbeschreibung. Wien 1852, s. 42; KRAUSE, Josef: Die gesammte Wasserheilkunde. 3.vyd., Freiwaldau 1888, s.168 n.; GRÜNNER, O. : Graefenberg byl prvý. Sursum, Tišnov 1997, s. 88.
17. SCHINDLER, J.: c.d.; DECKEN, Leopold von: Behandlung der Cholera. In: Gräfenberger Mittheilungen, Olmütz I, 1861, č. 6; GRÜNNER, O.: c.d., s. 88.
18. WALDE, Philo vom : Josef Schindler. Erinnerungen. Berlin 1891.
19. SCHINDLER, J.: c.d., pozn. vydavatele s.l; GRÜNNER, O.: c.d., s.88: Anleitung... z r. 1892 J. Schindler nepodepsal, byl již pochopitelně po smrti. Jde totiž o 2. vydání a v něm jen o poznámku vydavatele!
20. SCHWEINBURG, L.:c.d., s. 46.
21. WINTERNITZ, W.: c.d., s. 18 n.
22. SCHWEINBURG, L: c.d., s. 28.
23. MAIXNER: c.d., s 52.

Zusammenfassung

Die Cholera und das neuartige Verfahren ihrer Heilung durch V. Priessnitz

Die Cholera, eine stark ansteckende Krankheit mit einer hohen Sterblichkeit, gelangte in den Jahren 1817 - 1832 aus Ost-Indien über Russland nach Europa und raffte Millionen von Leben hinweg. Die Krankheit kündigte sich durch heftigen Durchfall an, es folgte ein ständiges Erbrechen, Muskelkrämpfe, ein quälender Durst, der Körper glühte innerlich, wobei es an der Körperoberfläche - besonders an den Extremitäten - eiskalt war. Frühzeitig kam es zum Tod im Koma. Die medizinische Wissenschaft wusste sich mit der Krankheit keinen Rat. Als sich die Cholera Schlesien näherte, gab im August 1831 der Universitätsprofessor J. Wend „Ein Sendschreiben an seine Amtskollegen in der Provinz Breslau „Über die asiatische Cholera bei ihrem Übertritte in Schlesiens südöstliche Grenzen““ mit einer Behandlungsanweisung heraus: Die innere Hitze mit der äußeren Kälte durch das Auflegen warmen Sandes auf den Leib, mit einem Bügeleisen auf die Fußsohlen, Umschläge mit Meerrettich auf die Brust auszugleichen; zur innerlichen Anwendung Opiate in kleinen Dosen. Trinken durfte der Kranke nicht. In Javorník (Jauernig) starben im Sommer 1832 im Verlauf von sechs Wochen 134 Personen an der Cholera, in Česká Ves (Böhmischesdorf) im Herbst 11, in Frývaldov (Freiwaldau) an der Freiheit 7 Personen.

Priessnitz begann ein ganz neues Heilverfahren, dass gegen alle damaligen Meinungen und Theorien verstieß. Auf die Entwässerung des Organismus durch die Auswirkungen des Durchfalls und des Erbrechens ließ er viel Wasser trinken, den Wärmeunterschied glich er durch eine Anregung der Herztätigkeit und der inneren Blutzirkulation mittels kalter Packungen und feuchten Abreibens aus. Das Ergebnis war: Von 21 Kranken, die er behandelte, starb nicht ein einziger. Das beschwerliche, anspruchsvolle, jedoch wirksame Verfahren der Priessnitzschen Heilung der Cholera nutzte auch sein Nachfolger, der Arzt J. Schindler, bei den Epidemien in den Jahren 1855 in Kobylá (Jungferndorf) und im Jahre 1866 in Sobotín (Zöptau), auch mit hervorragenden Ergebnissen.

Priessnitzův zeť Jan Ripper a jeho vztah k Lahmannovu sanatoriu v Drážďanech

Jürgen Helfricht

V Priessnitzově fondu Státního okresního archivu v Jeseníku a ve Vlastivědném muzeu Jesenicka nalezneme sbírku originálních dokumentů, opisů, výstřižků z novin, knih, časopisů a fotografií vztahujících se k životu Vincenze Priessnitze a k historii přírodního léčení, za kterou vděčíme jednomu muži: Janu Ripperovi (2.7.1830 Meziříčí u Tábora - 26. 2. 1912 Praha).¹ Ještě jako důstojník v aktivní službě pojal ve Frývaldově dne 28. 3. 1860 za choť třetí dceru Vincenze Priessnitze, Marii Annu (8. 2. 1835 Frývaldov - 3. 3. 1909 Frývaldov).²

Více než 50 let působil Ripper, zřejmě i za velkých finančních obětí, v oblasti propagace přírodního léčení. Uchovával rodinné dokumenty, sbíral do Priessnitzova archivu všechny spisy o tchánovi, sám publikoval,³ vedl rozsáhlou korespondenci a podporoval výzkum Priessnitzových metod.

Přátelský svazek ho pojil i se slavným Lahmannovým sanatoriem v Drážďanech, s jeho zakladatelem Dr. med. Heinrichem Lahmannem (30. 3. 1860 Brémy - 1. 6. 1905 Friedrichstal u Radebergu)⁴ a s primářem Prof. Dr. med. Heinrichem Kraftem (5. 7. 1867 Ulm - cca. 1932), který zde působil v letech 1910 - 1918.

Drážďany - kolébka přírodního léčitelského hnutí

Saské království se stalo v 19. století kolébkou přírodního léčení. Kořeny tohoto mimořádného snažení v oblasti přírodní medicíny sahají až do roku 1835. V královském hlavním městě Drážďanech byl založen 1. prosince 1835 Hydrodietetický spolek (Hydrodiätetischer Verein), který se od roku 1840 nazýval Spolek přátel vody (Verein der Wasserfreunde).⁵ Hydrodietetický spolek byl chápán jako pobočka svazu s názvem Hydropatický zdravotnický spolek pro celé Německo (Hydropathischer Gesundheitsverein für ganz Deutschland), na jehož založení nese zásluhy ansbacherský gymnaziální profesor Eucharius Ferdinand Christian Oertel (1765 - 1850). V roce 1834 vydal Oertel leták pod názvem „Vincenz Priessnitz aneb Provolání ke všem vládám německých států ke zřízení vodoléčebných ústavů“, který velmi přispěl k Priessnitzově popularitě.

Členové drážďanského spolku sami pobývali na Gräfenberku jako lázeňští hosté. Prominentním členem svazu byl Dr. phil. Karl Munde (1805 - 1887). Tento pacient a žák Priessnitze vedl v roce 1842 jako redaktor časopis „Wasserfreund“ (založen v roce 1839, zastaven 1842), stál v čele vodoléčebných zařízení a ve svých knihách informoval o léčbě na Gräfenberku a o terapii Vincenze Priessnitze.⁶

V 60. letech 19. století přicházely z Drážďan další důležité impulsy pro mezinárodní přírodní léčitelské hnutí. Franz Wilhelm Meinert (1817 - 1877) nechal vydat 1. listopadu 1861 první číslo nového časopisu stejného jména „Der Wasserfreund“. Tento časopis byl ještě téhož roku přejmenován na „Der Naturarzt“. Je pozoruhodné, že se název tohoto časopisu dochoval až dodnes.

Ve fondu Rodinný archiv Priessnitz - Ripper se zachovaly čtyři dopisy z let 1893 až 1899 zaslané J. Ripperovi drážďanským antikvářem a knihkupcem C. Winterem, který zastával až do roku 1899 funkci předsedy středosaské skupiny Spolku pro péči o zdraví a přírodních léčebných metod.

Heinrich Lahmann

Dr. med. Heinrich Lahmann

Ve vzpomínkách Marie Ripperové⁷ a v životopisu Jana Rippera⁸ se zdůrazňuje, že Dr. med. Heinrich Lahmann byl jejich hostem v letním sídle Polonia na Gräfenberku, kde studoval vodoléčbu přímo na místě jejího vzniku. Ale přesné datum jeho pobytu bylo neznámé. V Priessnitzově fondu je uložena Ripperem pořízená kopie Lahmannovy studie o zábalech při vyrážkovém onemocnění, z níž vyplývá, že Lahmann pobýval na Gräfenberku 29. června 1886.

Lahmann platí za „nejobsáhlejšího zástupce přírodních léčitelských postupů své doby“,⁹ ať už jako „reformátor v oblasti stravy, péče o tělo a odívání“,¹⁰ dále jako „první vědecký dietetik“ 19. století,¹¹ „jeden z rozhodujících spoluzakladatelů vědeckého pojetí nauky o přírodní léčbě“,¹² nebo jako „první vědecký přírodní lékař“¹³. Jeho práce způsobila, že oblast Drážďan zůstala až do 20. století centrem nauky o přírodním léčitelství. Podílelo se na tom i dílo o přírodní léčbě psané od roku 1890 nezávisle na něm v celé Evropě známým autodidaktem Friedrichem E. Bilzem (1842 - 1922) v Oberlöfnitz (1934 přičleněno k Radebeulu)¹⁴.

Johann Heinrich Lahmann se narodil jako druhý syn (a třetí dítě z šesti) v rodině obchodníka z Brém. Po dvou letech studia stavebního inženýrství na Technické vysoké škole v Hannoveru změ-

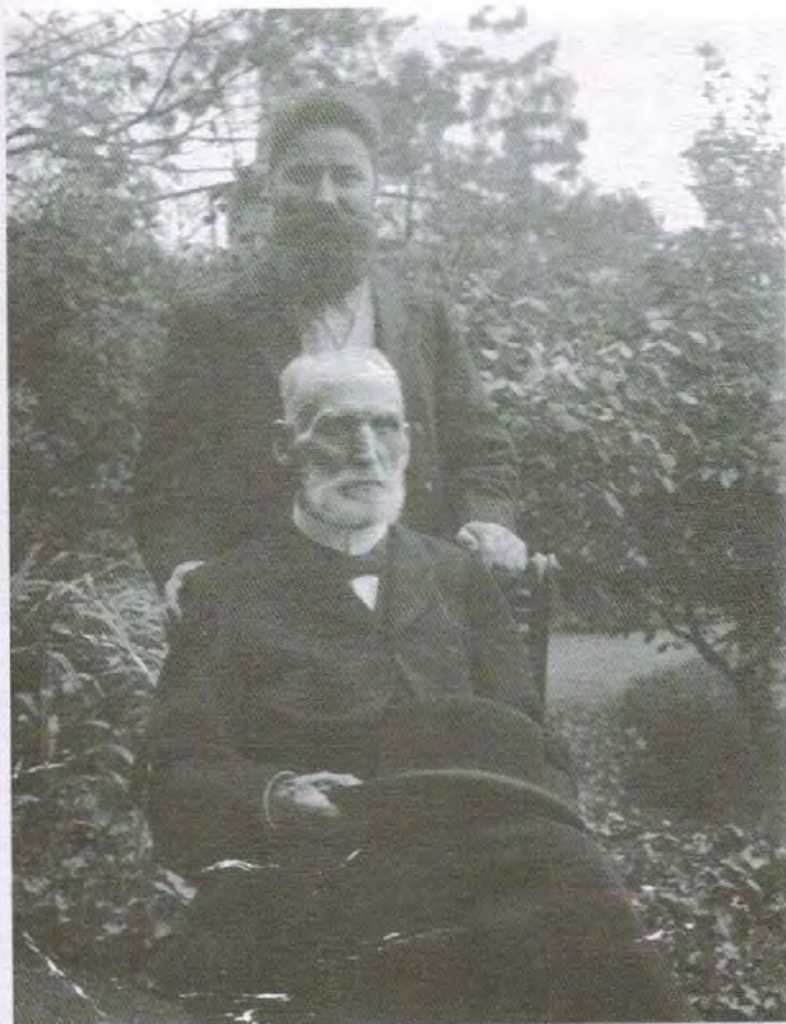
nil studijní zaměření. Od 1. listopadu 1880 do roku 1881 studoval filozofii v Greifswaldu. Od 28. listopadu 1881 do 7. srpna 1882 pokračoval ve studiu v Lipsku a od 21. dubna 1883 do 23. července 1884 byl imatrikulován jako student medicíny v Heidelbergu. Promoce proběhla 30. ledna 1885 v Heidelbergu po obhájení práce na téma "Multipltní fibromy ve vztahu k nervovým fibromům".¹⁵ Během studia v Heidelbergu se mu podařilo uskutečnit na svých pokusných „rostlinách“ nebo „rostlinných šťávách“ důležitý objev v oblasti zdravotnictví.¹⁶ V roce 1885 se Lahmann zařídil jako praktický lékař ve Stuttgartu. Na podzim roku 1887 se však jeho život od základu změnil. Znamý příznivec nauky o přírodním léčitelství a saský velkoprumyslník Johann von Zimmermann (1820 - 1901) z Chemnitz ho povolal jako vedoucího lékaře do svého Zimmermannova léčebného ústavu.

Proč se Lahmann, který do Chemnitz přišel 9. září 1887 a již 31. prosince 1887 odešel do lázní Weißen Hirsch,¹⁷ zdržel v Zimmermannově léčebném ústavu jen tak krátkou dobu, zůstává dodnes nevysvětleno. 18. října 1887 si tedy 28letý lékař Dr. Lahmann pronajal od zdravotní pojišťovny lázně Weißen Hirsch na předměstí Drážďan a zahájil dne 1. ledna 1888 jejich provoz jako Sanatorium Dr. Lahmanna, které mělo deset zaměstnanců.¹⁸ V roce 1888 se seznámilo s lékařským uměním Lahmanna již 385 nemocných.¹⁹ V září 1888 odkoupil Dr. Lahmann pozemek od majitele. K ubytování hostů musel již během prvního roku provozu najmout tři vily.²⁰ Luxusní ubytování lázeňských hostů se osvědčilo a celoroční provoz prosperoval tak, že Lahmann nechal během svého působení postavit deset vil. V roce 1894 Lahmann získal statek Friedrichstal u Radebergu, kde produkoval vlastní kvalitní maso, zeleninu, vejce, mléko a ovoce pro dietní kuchyni.²¹

Na rozdíl od ostatních představitelů přírodního léčitelství byl Lahmann aprobovaným lékařem. Celý život se snažil jako výzkumný lékař své terapeutické zkušenosti zdůvodnit vědecky a své poznatky rozšiřovat mezi široké vrstvy obyvatelstva. Lahmannovým cílem byla ochrana zdravých lidí před nemocemi a léčba nemocných jejich směřováním k přírodnímu způsobu života. Jeho sanatorium patřilo k nejmodernějším zařízením tohoto druhu. Až do II. světové války zde bylo používáno široké a stále se rozšiřující spektrum přírodních způsobů léčby. Voda byla používána například v hydroterapeutickém oddělení (pánská a dámská koupel), studená, teplá nebo ve formě páry jako koupele, stříky, zábaly a obklady. Praktikovaly se všechny varianty jako sedavá koupel, koupel do půlky těla, kompletní koupel, potíací kúra a parní koupel s různými přísadami jako smrkový extrakt, síra, uhličitá koupel nebo kyslíková koupel. Později přibyla také parní lázeň s přísadou kamenné soli nebo minerálními vodami.

Podle prospektu z roku 1923 byli přijímáni všichni nemocní s výjimkou pacientů s tuberkulózou, trpících akutními infekčními chorobami (např. černý kašel) a s nevléčitelnými nemocemi.²²

Dr. Lahmann zemřel na svém statku Friedrichstal u Radebergu jako 45letý, 1. června 1905, půl hodiny po půlnoci. Jeho přepracované tělo podlehlo chřipce komplikované zánětem srdečních chlopní. Lahmann držel pevně ve svých rukou jak obchodní, tak lékařské vedení. Po jeho náhlé smrti se vdova Louise Lahmannová (1868 - 1910) rozhodla, že sanatorium bude dále řídit rodina. Při tom jí pomáhal jako poradce dlouholetý přítel jejího zemřelého manžela profesor teologie Carl Paira (1873 - 1945), s nímž vstoupila v roce 1907 do stavu manželského.

J. Ripper a Max A. Bilz (1910)

Jan Ripper a prof. Heinrich Kraft

V lednu roku 1910 se stal primářem v Lahmannově sanatoriu rodák z Ulmu, rentgenolog a profesor Dr. Heinrich Kraft. Archivní materiál prokazuje jeho čilé kontakty s J. Ripperem.²³

Kraft studoval v letech 1886 až 1891 medicínu v Tübingenu a Štrasburku. Prvními zastávkami jeho lékařského působení byl Fyziologický institut ve Štrasburku, Nová všeobecná nemocnice v Hamburku-Eppendorfu, Východoasijská linka lodní společnosti a Univerzitní ženská klinika ve Štrasburku. V roce 1895 se ve Štrasburku definitivně usadil jako praktický lékař. Po habilitaci v roce 1901 na Univerzitě císaře Viléma ve Štrasburku se zde stal 22. února 1908 profesorem. Před odchodem do Drážďan působil prof. Kraft od 30. září 1909 jako primář v léčebném zařízení Dr. Brehmerse v Görbersdorfu ve Slezsku (dnes Sokołowo).²⁴

První dochovaný dopis napsaný Kraftem Ripperovi je ze dne 16. dubna 1910. Primář lituje toho, že kvůli kongresu ve Wiesbadenu nezastihne Rippera cestujícího do Drážďan jako osobního hosta svého šéfa, profesora Paira. Během návštěvy Drážďan pobýval Ripper také v přírodním léčebném ústavu Friedricha Eduarda Bilze v Radebeulu. Zde se dal vyfotografovat s jeho synem, ředitelem Maxem Alfredem Bilzem (1877-1939). Tři fotografie a dopis odeslaný Alfredem Bilzem dne 24. června 1910 se dodnes dochovaly v Priessnitzově fondu.

Podle korespondence mezi prof. Kraftem a Ripperem za období od 12. října 1910 do 25. ledna 1912 víme, že Kraft zamýšlel vydat knihu s pracovním názvem „Umění vodoléčby Vincenze Priessnitze

podle písemných záznamů Gräfenberčana, vydáno prof. Dr. H. Kraftem“. Jejich spolupráce se datuje od Kraftovy návštěvy na Gräfenberku, z něž odjel již 20. října 1910, i když měl pobyt naplánovaný až do 1. listopadu.²⁵

„Priessnitzův archivář“ Ripper podporoval bádání profesora Krafta zasláním 54 knih k tématice nauky o vodoléčbě. Mimo to poslal svůj manuskript obsahující 348 foliových stránek s názvem „Vzpomínky z mého života na Gräfenberku“ a 17 svazků s asi 2 390 dopisy adresovanými Priessnitzovi od jeho pacientů z let 1825 až 1851.²⁶ Dále následovala druhá zásilka, která mimo jiné obsahovala dalších 434 dopisů, 33 knih, 24 vysvědčení, 31 výpovědí lázeňského personálu a „Familienwasserbuch“.²⁷ Následně 20. listopadu došlo do Drážďan ještě 207 dopisů, které předtím zapůjčil Ripper vídeňskému lékaři Dr. B. Buxbaumovi.²⁸

O druhé plánované cestě Rippera do Drážďan informuje dopis s datem 26. dubna 1911. Kraft potvrdil 22. prosince 1911 ještě jednou, že pracuje na knize o Priessnitzovi, kterou chce dokonce Ripperovi připsat.

Když se koncem února 1912 profesor vrátil ze čtyřtýdenní dovolené, byl již jeho korespondenční partner Jan Ripper po smrti.²⁹ Plány na vydání knihy z neznámých důvodů ztroskotaly. Je možné, že se nakonec zdál materiál pro avizovaný titul nedostačující. Prof. Kraft publikoval již v roce 1909 práce „Volksgesundheit und Bodenreform“ (Národní zdraví a pozemková reforma) a „Die Kosten der Krankenernährung“ (Náklady na stravu nemocných), dále spis z roku 1910 „Das Wesen der Lahmann'schen Kuren“ (Podstata Lahmannovy léčby), v roce 1916 vyšlo dílo „Wohnungsfürsorge nach dem Kriege“ (Péče o byt po válce) a nakonec roku 1921 kniha o zdravé kuchyni. V roce 1918 se stal vedoucím lékařem v Novém lázeňském sanatoriu v Baden-Badenu, 9. února 1919 byl zvolen členem saské lidové sněmovny a v letech 1919 až 1920 působil jako vedoucí lékař v lázních Rippoldsau.³⁰ Jméno si získal i jako svobodný zednář.³¹

Doba rozkvětu Lahmannova sanatoria

Kolem roku 1913 dosáhlo Lahmannovo sanatorium pod vedením prof. Krafta rozkvětu. V roce 1888 navštívilo lázně 385 hostů a tento počet kontinuálně rostl až na rekordní počet 7 416 pacientů v roce 1913. Také počet lůžek vzrostl z 300 v roce 1900 na 400 v roce 1914.

Hosté (třetina cizinců) přijeli - jako na Gräfenberk - z celého světa. Kromě Prusů a Sasů zde pobývali Rakušané, Maďaři, Rusové, Francouzi, Holanďané, Norové, Angličané, Španělé, Portugalci, Rumuni a Švýcaři. Dokonce jsou zaznamenáni pacienti z USA, Německé východní Afriky, Persie, Sumatry, Nové Guiney, Číny, Indie, Egypta a Jávy. Léčba u Lahmanna nebyla přitom levnou záležitostí: již v roce 1898 bylo dle vybavení pokoje účtováno 9 až 13 marek na den. V roce 1912 stál pouze přijímací poplatek 10 marek na dospělého (děti 6 marek), týdenní cena činila za jednu osobu 77 marek a k tomu cena pokoje, která se pohybovala dle požadovaného luxusu mezi 14 až 56 markami na týden.

Jedinečnost Lahmannova sanatoria mezi dalšími podobnými německými zařízeními lze vysledovat z přítomnosti prominentních lázeňských hostů. U Lahmanna se léčila např. pruská princezna Irena (1866 - 1953), manželka císařského německého velkoadmirála Heinricha, prince pruského, a její syn Waldemar. Pobývaly zde dcera posledního německého císaře pruská princezna Victoria (1892 - 1980), řecká princezna Helene (1896 - 1982), řecká královna Friederike (1917 - 1981). Hostem Lahmannova sanatoria byl i ministr propagandy Dr. phil. Joseph Goebbels (1897 - 1945) a jeho manželka Magda (1901 - 1945), stejně jako říšský maršál Hermann Göring (1893 - 1946) se svojí dru-

Pánské hydroterapeutické oddělení Lahmannova sanatoria

hou ženou Emmy (1893 - 1973).

K pacientům se řadilo i mnoho skladatelů a herců, jako např. Paul Lincke (1866 - 1946), Gustav Gründgens (1899 - 1963), Zarah Leander (1907 - 1981).³² Spisovatel Franz Kafka, trpící již v roce 1903 neurastenií, pobýval u Lahmanna mezi 28. červencem a 3. srpnem. V roce 1906 se zde léčil i pozdější nositel Nobelovy ceny za literaturu Thomas Mann (1875 - 1955).³³

Lahmannovo dědictví

Během II. světové války bylo Lahmannovo sanatorium využíváno jako záložní lazaret. Na rozkaz sovětské vojenské administrativy v Německu byla Lahmannova rodina zbavena majetku bez náhrady. Zařízení bylo nejdříve používáno jako ubytování pro běžence, později od roku 1946 jako sanatorium a až do roku 1992 sloužilo jako vojenská nemocnice pod sovětskou správou. Za 45leté období ruské správy došlo k naprostému zničení vybavení sanatoria. Veškerá snaha o rekonstrukci majetku na ploše 35 000 m² a 15 vil, uskutečněná po roce 1990 rodinou Lahmannovou, byla marná.

Komplex budov sanatoria odkoupil v roce 1996 od realitní společnosti Landesbank Sachsen diakonický spolek evangelické církve. Plány na výstavbu domova pro 300 seniorů a další úmysly nebyly dodnes realizovány.

Přeložila Ing. Eva Jedličková

POZNÁMKY

1. Genealogické informace jsou převzaty z knihy KOČKA, Miloš: Vinzenz Priessnitz Ein Lebensroman. Verlag Pavel Ševčík, Štítý 1999, s. 289 - 291. Vincenz Priessnitz 1799 - 1851. Almanach k 200. výročí narození. Jeseník 1999, s. 113 - 117.
2. Nekrology na Marii Ripper, roz. Priessnitz, a Jana Rippera. In: Der Naturarzt 37, 1909, č. 5, s. 123 - 124; 40, 1912, č. 5, s. 138 - 139.
3. RIPPER, Hans: Fünfzig Jahre Gräfenberger Erinnerungen besonders an Priessnitz und Dr. Schindler. Krüger & Co., Leipzig 1906.
4. HELFRICHT, Jürgen: Dr. med. Heinrich Lahmann (1860 - 1905) und sein berühmtes Sanatorium im Dresdner Stadtteil Bad Weißer Hirsch. In: Lahmanns Dresdner Kochbuch & Lahmann-Biografie. Ed. Krickau, Dresden 2001.
5. První přehlednou informaci o něm uvádí disertační práce na Medizinhistorischen Institut der TU Dresden: FREITAG, Elke: Naturheilkunde-Sanatorien in Dresden und Umgebung vom letzten Drittel des 19. Jahrhunderts bis 1945. Dresden 1999. Populární statí je: LIENERT, Marina: Naturheilkundiges Dresden. Elbhaupt-Kurier-Verlag, Dresden 2002.
6. MUNDE, Carl: Genaue Beschreibung der Gräfenberger Wasserheilanstalt und der Priessnitzischen Curmethode. Hartlebens Verlagsexpedition, Leipzig 1837. Týž: Memoiren eines Wasserarztes. Arnoldische Buchhandlung, Dresden und Leipzig 1844.
7. Viz pozn. 2.
8. RIPPER, Hans: Fünfzig Jahre Gräfenberger Erinnerungen besonders an Priessnitz und Dr. Schindler. Krüger & Co., Leipzig 1906, s. XVII.
9. ROTHSCUH, Karl E.: Naturheilbewegung, Reformbewegung, Alternativbewegung. Hippokrates Verlag, Stuttgart 1983, s. 125.
10. Dr. Lahmanns Sanatorium Weisser Hirsch bei Dresden. In: Das Königreich Sachsen - Kultur, Industrie, Handel und Gewerbe. V. Lieferung 1916.
11. STÖRMER, A.: Heinrich Lahmann im Rückblick anlässlich des 100. Geburtstages am 30. März 1960. In: Med. Klin. 55, 1960, s. 847 - 849.
12. KLEINE-NATROP, H.E.: Das heilkundige Dresden. Theodor Steinkopff, Dresden-Leipzig 1964, s. 239.
13. BRAUCHLE, Alfred: Naturheilkunde in Lebensbildern. Philipp Reclam jun., Leipzig 1937, s. 293.
14. HELFRICHT, Jürgen: Friedrich Eduard Bilz - Altmeister der Naturheilkunde in Sachsen. Sinalco AG Detmold und Stadtverwaltung, Radebeul 1992; Týž: Friedrich Eduard Bilz - der legendäre sächsische Naturheiler, Schriftsteller und Unternehmer (1842 - 1922). In: Sächsische Heimatblätter 4, 1994; Týž: Bilz` Gesundheitskochbuch & Bilz-Biographie. Krickau, Dresden 1999.
15. FREITAG, E.: opak. cit., s. 40.
16. NOACK, Margret: Dr. Heinrich Lahmann - Ein Lebensbild. Privatdruck, s.d., s. 14 - 16.
17. FREITAG, E.: opak. cit., s. 44f.
18. BOER, Elisabeth: Chronik des Kurorts Weißer Hirsch Dresden. Wilhelm und Bertha v. Baensch Stiftung, Dresden 1932, s. 59 - 60; E. Freitag uvádí ve své práci na str. 47 datum otevření 1. dubna.
19. Dr. Lahmanns Sanatorium Weisser Hirsch bei Dresden. In: Das Königreich Sachsen - Kultur, Industrie, Handel und Gewerbe. V. Lieferung 1916.
20. BOER, opak. cit., s. 62.
21. BOER, opak. cit., 64; 1896 jako rok prodeje uvádí RICHTER, Carl: Allgemeine Chronik über das Dr. med. Heinrich Lahmann'sche Sanatorium in Dresden. Bad Weißer Hirsch. Manuskript. (Přepis Horst Milde 1997)
22. Dr. Lahmanns Sanatorium Weisser Hirsch. Heilanstalt für Anwendung der physikalisch-diätetischen Heilfaktoren. Prospekt und Jahresbericht. 36. Auflage (1923).
23. SOKA Jeseník, fond Rodinný archiv Priessnitz - Ripper, ka 17 obsahuje konvolut 16 dopisů mezi prof. Kraftem a J. Ripperem.
24. DEGENER, Hermann A.L.: Wer ist's? Unsere Zeitgenossen. Degener, Leipzig 1928.

25. SOkA Jeseník, fond Rodinný archiv Priessnitz-Ripper, kart. 17, dopis Krafta Ripperovi z 3.11.1910.
26. SOkA Jeseník, fond Rodinný archiv Priessnitz - Ripper, kart. 17, dopis Krafta Ripperovi z 12.11.1910. Z dopisu 5.12.1910 vyplývá, že ještě mohlo být 46 dopisů navíc.
27. SOkA Jeseník, fond Rodinný archiv Priessnitz-Ripper, kart. 17, dopis Krafta Ripperovi z 17.11.1910.
28. SOkA Jeseník, fond Rodinný archiv Priessnitz-Ripper, kart. 17, dopis Krafta Ripperovi z 15. a 20.11.1910. Karton 18, dopis Buxbauma Ripperovi z 10.6., 7.9., 24.9. a 17.11. 1910.
29. SOkA Jeseník, fond Rodinný archiv Priessnitz-Ripper, kart. 17, dopis Krafta Ripperovi z 25. ledna 1912.
30. DEGENER, opak. cit.
31. LENNHOFF, Eugen - POSNER, Oskar: Internationales Freimaurerlexikon. Wien-Zürich 1932.
32. Viz pozn. č. 21- RICHTER, opak. cit., s. 13f a doslov s. 19.
33. WAGENBACH, Klaus: Kafkas Aufenthalt 1903 in dem Kurort Weißer Hirsch Dresden. Manuskript (10 s.).

Zusammenfassung

Der Schwiegersohn von Priessnitz und seine Beziehung zum Lahmann-Sanatorium in Dresden

Der Schriftwechsel von J. Ripper, der im Staatlichen Kreisarchiv in Jeseník aufbewahrt wird, enthält eine bedeutende Anzahl von Dokumenten über die Geschichte der Naturheilkunde, unter anderem auch in Dresden. Im Jahre 1835 wurde in der Hauptstadt des Sächsischen Königreiches der „Hydrodiätetische Verein“ gegründet, der sich später „Verein der Wasserfreunde“ nannte. Die Mitglieder des Vereins waren häufig in Gräfenberg, wie zum Beispiel der Priessnitz-Schüler Dr. Karl Munde. Im Jahre 1861 wurde hier die erste Nummer der Zeitschrift „Der Wasserfreund“ herausgegeben, die unter der Bezeichnung „Der Naturarzt“ bis heute erscheint.

J. Ripper verband eine Freundschaft mit dem Gründer der Kureinrichtung in Dresden, Dr. Heinrich Lahmann (1860 - 1905), der im Jahre 1886 in Gräfenberg weilte. Nach der Rückkehr nach Dresden mietete sich der approbierte Arzt im Bad Weißer Hirsch ein und eröffnete hier am 1. Dezember 1888 den Betrieb im Sanatorium Dr. Lahmann. Im Unterschied zu den übrigen Vertretern der Naturheilkunde bemühte sich Lahmann als forschender Arzt seine therapeutischen Erfahrungen wissenschaftlich zu begründen. Das Ziel von Lahmann bestand darin, gesunde Menschen vor Krankheiten zu bewahren, und seinen Kranken durch eine Orientierung auf eine natürliche Lebensweise zu heilen.

Ab dem Jahre 1910 wurde Prof. Dr. Heinrich Kraft Chefarzt im Sanatorium Lahmanns. Das Archivmaterial zeigt seine regen Kontakte mit J. Ripper, der in diesem Jahr Dresden besuchte. Während des dortigen Aufenthaltes war Ripper auch in der Naturheilanstalt F.E. Bilz in Radebeul. Prof. Kraft bereitete die Herausgabe eines Buches über die Priessnitzsche Wasserkur vor, wobei ihn Ripper bestmöglich durch die Ausleihe von Büchern, Handschriften und Briefen unterstützte. Nach dem Tode von Ripper erlitten jedoch die Pläne zur Herausgabe des Buches Schiffbruch.

Unter der Leitung von Prof. Kraft blühte das Lahmann-Sanatorium auf im Jahre 1913 besuchten es 7.416 Patienten, davon ein Drittel Ausländer. Die Einzigartigkeit des Sanatoriums unter den weiteren deutschen Einrichtungen kann man - gleichermaßen wie in Gräfenberg - an der Anwesenheit prominenter Kurgäste aus der Reihe der Mitglieder königlicher Familien, Politiker und Künstler verfolgen - unter ihnen waren auch die Schriftsteller F. Kafka und T. Mann.

Während des zweiten Weltkrieges wurde das Sanatorium zum Lazarett, nach seinem Ende diente es bis zum Jahre 1992 als Militärkrankenhaus unter sowjetischer Verwaltung. Danach fiel das ganze Kurareal einer Verwüstung anheim.

Sbírka obrazů biskupa Heinricha Förstera a její pozůstatky na zámku Jánský Vrch

Joanna Lubos-Koziet

Zámek Jánský Vrch v Javorníku se stal po pruském záboru větší části Slezska hlavním sídlem vratislavských biskupů v rakouské části diecéze, sídlem téměř stejně důležitým jako jejich vratislavská rezidence. Za vlády biskupa Heinricha Förstera (1853 - 1881), který zpočátku (obdobně jako jeho předchůdci) pobýval na Jánském Vrchu jen v letních měsících, načež byl v době tzv. Kulturkampfu donucen opustit Prusko a usadit se v Javorníku nastalo, se skromné zámecké komnaty staly - podobně jako sály vratislavského biskupského paláce - místem přechovávajícím četná díla současného malířství, jež uměnímilovný biskup shromáždil s velkým osobním nasazením. I když většina obrazů byla krátce po Försterově smrti - na základě jeho závěti rozdělena mezi vybrané svatostánky, církevní instituce i soukromé dědice, pozůstatky této kdysi imponující sbírky lze dodnes spatřit na javornickém zámku. Dějiny biskupské rezidence na Jánském Vrchu byly předmětem zájmu mnoha autorů,¹ ale epizoda spojená se sběratelskou činností biskupa Förstera není, jak se zdá, blíže známá. Proto můžeme pojednat o této sbírce podrobněji, zvláště když nám to dovolují archivní prameny: dva soupisy Försterova majetku (z doby před a po usednutí na biskupský stolec), účty, korespondence s malíři a závěť.² Za nejcennější archiválii považujeme druhý ze soupisu majetku („inventář“), který byl pořízen r. 1854 a byl průběžně doplňován do r. 1870.

Biskup Heinrich Förster byl bezpochyby nejvýznamnějším protektorem sakrální tvorby ve Slezsku 19. století.³ Jeho všestranná podpora umění, jež odpovídá zaměření německé katolické církve okolo poloviny 19. století,⁴ se nevyčerpávala pouze sbíráním obrazů; s ne menší angažovaností podporoval rozvoj tehdejší novogotické církevní architektury, platil za obrazy určené kostelům své diecéze, byl patronem diecézního spolku křesťanského umění (Christlicher Kunstverein).

V našem případě se budeme nejvíce zajímat o Försterovu sběratelskou činnost. Její počátky lze vysledovat ještě v době před přijetím biskupského úřadu. Již první seznam Försterova majetku - zavedený r. 1840 a průběžně doplňovaný - obsahuje rozsáhlý oddíl věnovaný umění. Jeho hlavní součástí je inventář 30 mědirytin. Ale až Försterovo povolání na vratislavský biskupský stolec r. 1853 se stalo přelomem v jeho sběratelském úsilí. Přineslo mu nejen nový společenský status, z něhož plynuly povinnosti vůči umění, ale i nové, s předchozí situací nesrovnatelné, finanční možnosti. To mu umožnilo namísto sbírky grafik, i když byla stále obohacována,⁵ budovat sbírku olejomalb. Získával je stejnou měrou jak od regionálních autorů, tak od nejslavnější německých církevních malířů.

K nejčastěji pro biskupa pracujícím slezským malířům patřili Raphael Schall (1814 - 1859)⁶ a Theodor Hamacher (1825 - 1865), absolventi düsseldorfské akademie, žáci Wilhelma Schadowa, spjatí s hnutím obnovy křesťanského umění, kteří tak v okruhu vratislavských umělců reprezentovali kulturní a duchovní platformu, jež byla biskupovi a mecenáši nejbližší. Schall bral od Förstera zakázky zejména na kostelní obrazy - v inventáři je podchyceno antependium do biskupovy soukromé kaple ve vratislavské rezidenci.⁷ Do sbírky si biskup zařadil jen jeden jeho olej: *Vyhnání sv. Alžběty z Wartburgu*. Byl namalován ve 40. letech a zakoupen Försterem r. 1852.⁸ Hamacher, též malíř oltářních obrazů (dva zdobily biskupovu kapli: *Sv. Hedvika a Madona s dítětem*⁹), naproti tomu

Biskup H Förster

obohatil biskupovu sbírku několika plátny. Inventář vypočítává tyto Hamacherovy obrazy: *Předání vlády sv. Petru*, zpodobnění *Sv. Hedviky a Sv. Jindřicha* na zlatém podkladu - tyto tři obrazy byly přechovávány v Javorníku¹⁰; *Kristus na hoře Olivetské* a *Försterův portrét*.

Stálým vykonavatelem Försterových zakázek byl též Adolph Zimmermann (1799 - 1859), vřatislavský malíř protestantského vyznání.¹¹ Do biskupovy sbírky směřovala jeho následující díla: *Svatá rodina* zvaná též *Útěk do Egypta*, namalovaná v Římě 1828, kompozice *Rinaldo a Armida* (Düsseldorf 1839); obrazy na přímou objednávku biskupa: *Kristus s Martou a Marií* (1855), *Učedníci v Emmauších*, *Sv. Jindřich*¹² a tři kopie *Madon* - podle Flatze, Degera¹³ a třetí, o níž se zmiňuje nečitelný zápis v inventáři. Nejméně čtyři z těchto obrazů zdobily stěny zámku Jánský Vrch: *Svatá rodina*, *Rinaldo a Armida*, *Flatzova Madona* a *Madona* podle neznámé předlohy. Všechna Zimmermannova díla zakoupená Försterem byla soukromého určení; nacházely se mezi nimi stejným dílem typicky katolické mariánské motivy, tak i pro protestantskou tradici závazné malířské kompozice s evangelijní tematikou.

Jestliže nás udivuje biskupův zájem o Zimmermannova plátna vzhledem k jeho evangelickému vyznání, tak nákupy obrazů od Carla Wahnlicha (1824 - 1855) jsou překvapivé v kontextu moderního malířství tohoto tvůrce, který - na rozdíl od předchozích malířů - se zdá být naprosto nezávislý na nazarénské tradici. Wahnlich, umělec mladší generace, přišel do Slezska teprve r. 1864 - již po

smrti Schalla, Zimmermanna a krátce před skolem Hamacherovým. Rychle se ocitl v kruhu umělců blízkém biskupovi, a to jako autor církevních maleb i pláten se soukromým určením. Do Försterovy sbírky se dostaly tři Wohnlichovy obrazy: historický výjev *Svatba Jindřicha Bradatého s Hedvikou*, zakoupený r. 1865 na výstavě spolku Schlesischer Kunstverein, *Sv. František Saleský a Sv. Hedvika se srnečkou* z r. 1872.¹⁴ O prvních dvou jmenovaných víme, že se nacházely v Javorníku.

Kromě značné angažovanosti při podpoře křesťanského umění ve Slezsku a početných nákupů v ateliérech vratislavských umělců, byla skutečnou radostí biskupa Förstera možnost svěřit zakázky slavným malířům pracujícím v uměleckých centrech, zejména v Düsseldorfu, uznávaném za „hlavní město“ tehdejšího církevního malířství. S představiteli tam pracující skupiny pozdních nazarénů, žáky Wilhelma Schadowa: Karlem Müllerem (1818-1893) a Franzem Ittenbachem (1813-1879), pojily biskupa velmi blízké kontakty: s oběma malíři si mnoho let dopisovat. V listech psaných v neformálním tónu si vyměňovali názory na rozličná, nejen umělecká témata.¹⁵ Tyto styky přinesly své ovoce v podobě řady obrazů, které se dostaly do Slezska, ať oltářních, nebo určených k soukromé pobožnosti. Inventář biskupovy sbírky zmiňuje tři díla Karla Müllera: *Madona se sv. Hedvikou a sv. Jindřichem* z r. 1854 (replika obrazu, který od Förstera obdržel darem papežský nuncius M. Viale-Prela), *Marie se sv. Alžbětou, Ježíšem a Janem*, obraz získaný r. 1863¹⁶ a *Zázrak s růží* z r. 1864.¹⁷ Od Ittenbacha získal biskup pro svou kolekci dva mariánské portréty: *Mater amabilis* z r. 1855¹⁸ a *Ego dilecto* z r. 1866.¹⁹ Tyto obrazy patřily k nejcennějším pokladům sbírky - za *Mater amabilis* zaplatil Förster 800 tolarů, za *Madonu se sv. Hedvikou a sv. Jindřichem* od Müllera - 500 tolarů (obraz byl replikou, tedy nižší cena; ale originál pro nuncia ho vyšel na 850 tolarů).²⁰ Rekordní sumu 3000 tolarů však biskup zaplatil za Müllerovu práci *Marie se sv. Alžbětou, Ježíšem a Janem*, přičemž musíme podotknout, že původní cena obrazu byla značně vyšší, ale protože chyběli kupci respektující uvedenou částku, mohl si Förster dovolit nabídnout nižší honorář.²¹ Försterova sbírka zahrnovala i další díla düsseldorfských pozdních nazarénů. Inventář uvádí *Zvěstování* Ernsta Degera (1809-1885), které biskup obdržel zjevně od pruské královny („*die Degersche Annunciatio auf Goldgrund von d. Königin*“), a *Madonu s dítětem v altánu* z r. 1870 od Andream Müllera (1811-1890), Karlova bratra.²²

Díky biskupovi se ve Slezsku ocitly mistrovské obrazy reprezentující düsseldorfskou školu církevního malířství. Takové obrazy jako *Mater amabilis* a *Ego dilecto* Ittenbacha či *Marie se sv. Alžbětou, Ježíšem a Janem* K. Müllera, jež jsou charakteristické krajní idealizací a současně i „naturalismem“ - zjevným ve snaze o co nejvěrnější postižení těch nejpodrobnějších jednotlivostí krajiny nebo rostlinstva, to jsou „klasické“ düsseldorfské private Andachtsbilder. Jejich virtuózní malířská manýra, založená na perfektní kresbě a dokonale hladkém povrchu, byla dlouho v katolických kruzích považována za nejdokonalejší uměleckou formu podněcující v lidech náboženské citění.

Düsseldorfská skupina pozdních nazarénů byla biskupem ceněna nejvýše. Podobný směr jako ona reprezentoval i Heinrich Mücke (1806 - 1891) - žák Schadowa a známý představitel düsseldorfské školy, který ale maloval i světské historické výjevy a nebyl tak jednoznačně svázan s proudy církevního umění. Zakázky od Förstera získal i na základě skutečnosti, že to byl malíř narozený a vchovaný ve Vratislavi. V r. 1854 namaloval pro biskupa obraz *Sv. Hedvika nad tělem Jindřicha Pobožného po bitvě na Lehnickém poli*.²³ Obraz je scénou historickou, která se však - díky do středu naaranžované skupině smutečních hostů s nehybnou postavou sv. Hedviky, jejíž pohled zidealizované tváře směřuje k nebi - výrazně přiklání k devoční malbě. Vedle tohoto plátna se inventář zmiňuje o dalším Mückeho obraze *Sv. Itha*.

Jiným pro biskupa tvořícím Slezanem, který se úspěšně pohyboval na celoněmecké umělecké scéně, byl profesor berlínské akademie Albert Kornek (1813-1905), činný zejména jako portrétista.

Portréty císařského páru Františka Josefa I. a Alžběty

Förster vlastnil jeho obraz Svatá rodina, získaný r. 1858 za 420 tolarů, a portréty pruského krále Wilhelma I. a následníka trůnu.

Vídeňské umělecké centrum bylo v biskupově sbírce zastoupeno Leopoldem Kupelwieserem (1796 - 1862), profesorem tamní akademie, jenž byl vedle Josepha Führicha hlavním představitelem církevního nazarénského malířství v Rakousku. Byl však znám i jako autor biedermeierovských portrétů. Biskup měl v držení dva jeho obrazy: *Madona mezi světcí* a *Založení řádu servitů*. Dochovala se korespondence okolo získání prvně jmenovaného obrazu,²⁴ která svědčí o tom, že kontakty objednavatele s malířem byly spíše příležitostné. Dalšími obrazy reprezentujícími pozdní nazarénismus byly práce v Římě tvořícího Gebhardta Flatze (1800 - 1881). Inventář uvádí jednak *Madonu s dítětem* a velmi vysoko ceněnou (500 tolarů) *Sv. Máří Magdalénu*.

Malířem, stojícím nejbližší tradici prvních římských nazarénů, jehož díla se nacházela v biskupově sbírce, byl Eduard von Steinle (1810 - 1886) -žák Overbeckův, který byl jako autor fresek v mnoha německých kostelech oceňován v katolickém prostředí zastánců obrody křesťanského umění. Ve vřatislavské sbírce byl zastoupen jen dvěma drobnými a málo reprezentativními pracemi: *Sv. Hedvika*, oceněná na 40 tolarů, podle inventáře kresba tuší, podle malířova životopisu spíše akvarel, který biskup Förster koupil již v r. 1849,²⁵ a podobný obrázek *Sv. Veroniky*, zděděný biskupem po Antonii Brentano-Birkenstock.²⁶

Pouze jeden obraz, ale zato ohodnocený na 1000 tolarů (a tedy náležející k nejdražším ve sbírce) byl zakoupen od berlínského akademika Julia Schradera (1815 - 1900). Jednalo se o historický výjev - je na něm Marie Stuartovna při svatém přijímání ráno před popravou (*Maria Stuart am Morgen ihrer Hinrichtung reicht sich das Abendmahl*). Inventář se taktéž zmiňuje o obraze *Návrat Tobiáše* malíře Rethela (jde zajisté o církevního malíře Otto Rethela /1822 - 1892/ a nikoli o jeho více známého bratra Alfreda) a o *Sv. Karlu Boromejském* od Carla Vogla von Vogelstein (1788 - 1868) - tento obraz se zřejmě nacházel v Javorníku.²⁷

Ego dilecto (F. Ittenbach, 1866)

Náboženské a historické obrazy tvořily převažující část Försterovy sbírky, ale nacházely se v ní i mnohá díla zastupující jiné pohledy. Z inventáře a z informací poskytnutých závětí víme, že vedle 50 děl s křesťanskou tematikou vlastnil vratislavský biskup více než 30 prací se světskými náměty. Nejpočetnější skupinu tvořily krajinomalby (nejméně 21) a portréty (jistě 10).

Vlastnictví portrétů, z nichž většina měla oficiální charakter, je v případě biskupa velmi příznačné - portréty panovníků a církevních hodnostářů byly nezbytným doplňkem knížecí a biskupské rezidence. Stejně jako v Javorníku, tak i ve Vratislavi visely portréty kardinála Melchiora Diepenbrocka a samotného Förstera.²⁸ Rakouské sídlo bylo navíc vyzdobeno portréty císaře a císařovny a vratislavský palác portrétem papeže a již zmíněných pruského krále a prince od A. Korneka. Kromě těchto dvou obrazů je pouze v jednom případě známo jméno autora - Theodora Hamachera, který - jak jsme již výše řekli - namaloval jeden z Försterových portrétů (jistě ten, který se nachází ve Vratislavi). Anonymita tvůrců většiny portrétů ve vlastnictví biskupa svědčí o tom, že nikoli estetické důvody, ale úmysl zvěčnit portrétovanou osobu rozhodoval o nákupu těchto pláten. Také podle rozdělovníku Försterovy závěti měla většina portrétů zůstat na svých místech jako součást vybavení rezidencí. V Javorníku můžeme dodnes vidět všechny čtyři portréty, přičemž dva - Diepenbrocka a Förstera - visí stále na stejném místě, totiž na stěnách kulečnickového sálu.²⁹

Zcela jinou funkci než portréty měly ve sbírce hojně zastoupené krajinomalby. Většina z nich byla

dosti drahá, v inventáři jsou ohodnoceny na 250, 300 a v jednom případě na 500 tolarů. Obdivovatel a mecenáš křesťanského umění Förster byl velmi zjevně též milovníkem krajinářské malby, a vůbec umění neideového, „čistého“. Tvůrčí projevy tohoto druhu mohl obdivovat na vratislavských výstavách umění organizovaných slezským Kunstvereinem, jichž se - jako člen spolku - zajisté účastnil. Jestliže se mezi malíři, kteří tvořili pro biskupa díla s církevními náměty, vyskytovali umělci považovaní za nejlepší představitele tohoto žánru v Německu, tak mezi malíři-krajináři vratislavské sbírky nenajdeme autory zvučných jmen. Okruh tvůrců věnujících se krajinomalbě byl totiž neporovnatelně početnější než zmenšující se řada tvůrců v nazarénském duchu. Když Förster vybíral z tak bohaté nabídky, opět výrazně preferoval düsseldorfskou školu a kupoval obrazy od takových malířů, jako kupř.: Joseph Nicolaus Bütler, specialista na alpskou scenérii (1822 - 1885; *Der Vierwaldstädtersee - Landschaft*), Carl Jungheim (1830 - 1886; *Die Jungfrau*), Heinrich Steineke (1825 - 1909; *Am Lago Maggiore*), Ernst von Raven (1816 - 1890; *Salzburg vom Kapuzienerberg*) a Wilhelm Portmann (1819 - 1893; *Herbstmorgen im Walde a Monte Riepaille*). V Düsseldorfu vystudovali i dva jiní umělci zastoupení v biskupově kolekci: v Berlíně činný Temistocles von Eckenbrecher (nar. 1842; Lauterbrunnenthal) a - ve Vídni usazený Johan Kautzky (1827 - 1896), jehož olejomalba bez názvu byla zaznamenána na zámku Jánský Vrch a zachovala se v zámecké sbírce dodnes.

K dalším umělcům zastoupeným ve sbírce patřili: malíř krajiny a vedut Carl Wilhelm Mantel z Ber-

Krajinomalba A. Castella

lína (životní data neznáme; *Neapel*), krajinář a malíř architektury, jenž získal vzdělání v Dessau a Berlíně, Carl Triebel (1823 - 1885; *Der Tagernsee*), Ernst Friedrich von Stoweroffsky, školením z Drážďan a poté působící ve Vratislavi (1816 - 1878; *krajina bez názvu a krajina, jejíž název se nepodařilo přechýst*) a nakonec rovněž s Drážďanami spjatý krajinář Anton Castell (1810 - 1867). Malba posledně jmenovaného (zaznačená bez názvu) se nachází na zámku Jánský Vrch dodnes. Do tohoto výčtu můžeme zahrnout i v závěti citované dva pohledy na Benátky od Canaletta.

Již námi podaný přehled sbírky biskupa Förstera působí impozantně, ačkoli to v žádném případě není úplná rekonstrukce - vedle citovaných děl a tvůrců se ve sbírce nalézaly ještě obrazy jiných malířů. Ovšem ne všechny názvy zmíněné v inventáři a závěti se podařilo dešifrovat. Kromě toho biskup vlastnil několik anonymních obrazů, zpravidla méně cenných. Jejich vypočítávání by bylo neúčelné, protože určení těchto děl je prakticky nemožné. Z výraznějších anonymních děl, která se nalézala v Javorníku, je možné jmenovat pouze kopii Madony podle Carla Dolciho, kopii Narození Páně podle staré předlohy (*Die Geburt Xti nach einem alten Bild*) a v závěti zaznamenanou krajino-malbu *Thalmühle bei Trier*. Navíc sbírku doplňovaly početné grafiky (hlavně mědirytiny), kresby, akvarely a jiné menší práce.

Již samo množství a kvalita vlastněných uměleckých děl dovoluje charakterizovat H. Förstera jako cílevědomého sběratele, až vášnivě se oddávajícího malířství. Takový obraz osobnosti biskupa nám potvrzují i jeho vlastní výpovědi z dopisů Ittenbachovi a Müllerovi, dostupné nám v útržcích citovaných v životopisech obou malířů, jak je zpracoval Finke.³⁰ V jejich světle se Förster jeví jako obeznámený mecenáš a citlivý kupující, který se řídil jak ideovými záměry (podpora křesťanského umění), tak i vlastními estetickými zálibami.

Je proto zářející, že ačkoliv biskup Förster budoval svou sbírku s takovou intenzitou, rezignoval na její zachování v ucelené podobě po své smrti. Již ve své závěti sepsané r. 1869 si vymínil rozdělení všech svých cenných obrazů mezi diecézní kostely, kongregace a řády, úřady, mezi své spolupracovníky, přátele a nepočetné příbuzenstvo. Pozdější dodatky mapují osudy nově zakoupených pláten a taktéž mění některá dříve přijatá stanoviska, což svědčí o tom, že rozhodnutí týkající se budoucnosti obrazů nebyla činěna ukvapeně.³¹ Méně cenné obrazy spolu s grafikami, kresbami etc. měly být prodány. Försterovo rozhodnutí vedlo k „rozprášení“ a ztrátě většiny děl, z nichž pouze nepočetné exempláře se dochovaly do dnešní doby v místech pro ně biskupem určených. Dokonce nejceněnější plátina s náboženskou tematikou (Ittenbach, Müller, Kupelwieser), jež byla odkázána nejvýznamnějším diecézním kostelům, kde měla sloužit ke kultovním účelům, se zachovala pouze zčásti.

Rezidenci Jánský Vrch biskup obdaroval jedině čtyřmi výše zmíněnými portréty. Kromě toho se jako plátina pocházející z Försterovy sbírky podařilo určit ještě dvě krajino-malby. Patřily do skupiny děl, k nimž nebylo v závěti zapsáno žádné dispoziční právo a měly být po biskupově smrti prodány. Není vyloučeno, že by se po zevrubném průzkumu značného množství obrazů na zámku našla další plátina patřící Försterovi. Dá se to předpokládat, poněvadž není jasné, zda-li na konci svého života nepřevzl na Jánský Vrch i obrazy z jím opouštěného sídla ve Vratislavi.³²

I přes nepočetnost a malou reprezentativnost - s ohledem na celou sbírku, v níž převažovala nábožensky motivovaná malba - jsou obrazy zachované na Jánském Vrchu cennou (protože zachovanou in situ) památkou na uměnímilovného biskupa, člověka 19. století, který v jednom z dopisů Karlu Müllerovi napsal: „*Denn Sie müssen wissen, (...) daß meine Bilder meine besten Freunde sind, mit denen ich mich in freien Augenblicken unterhalte.*“³³

Přeložil K. Grouka

POZNÁMKY

1. Dosavadní literatura týkající se zámku Jánský Vrch byla svědomitě zaznamenána v nejnovějších člancích Krzysztofa PAWLIKA: Příspěvek k dějinám zámku a zámeckého muzea na Jánském Vrchu u Javorníka ve 20. století. Severní Morava, 71, 1996, s. 17-24; Dokumentacja historyczno-architektoniczna zamku na Janowej Górze kolo Jawornika w archiwach we Wrocławiu. Kwartalnik Opolski, 43, 1997, č. 2, s. 97-102; Beiträge zur Geschichte des Schlosses Johannesberg und des Schloßmuseums im 20. Jahrhundert. Archiv für schlesische Kirchengeschichte, 55, 1997, s. 283-290. Jeho články se věnují doposud neznámým archivním materiálům o zámku; mezi nimi však nebyly dokumenty týkající se mého tématu.
2. Všechny zde citované archiválie jsou uloženy v Arcidiecézním archivu ve Vratislavi ve fondu Akta biskupa Förstera: sign. I A 22 c 11 - Inventarium meines Eigenthums - angelegt im Jahre 1840, fortgesetzt in den folgenden Jahren; sign. I A 22 c 12 - Inventarium meines Eigenthums - angelegt im Jahre 1854, fortgesetzt in den folgenden Jahren; sign. I A 22 c 7 - Rechnungen (1851-55); sign. I A 22 c 8 - Rechnungen (1856-57); sign. I A 22 c 9 - Rechnungen (1858); sign. I A 22 c 10 - Rechnungen (1875-81); sign. I A 22 a 51 - Briefwechsel mit Geistlichen und Laien /Malern/ (1837-80); sign. I A 22 c 14 - Nachlaß des Fürstbischofs Heinrich Foerster. Testament und Nachlassregulierung.
3. Försterovi jako mecenáši umění byl věnován příspěvek: NOWACK, Alfons: Fürstbischof Heinrich Förster als Mäzen der bildenden Künste. Archiv für schlesische Kirchengeschichte, 2 1937, s. 207-218. Försterovy zásluhy o rozvoj církevní architektury posoudila ZABŁOCKA-KOS, Agnieszka: Sztuka - wiara - uczucie. Alexis Langer - śląski architekt neogotyku. Acta Universitatis Wratislaviensis No 1827, Historia sztuki XI, Wrocław 1996, zejména s. 39-42.
4. V tomto období lze sledovat v mnohých katolických střediscích Německa cílený rozvoj obrozeného církevního umění, v němž se angažovalo ne pouze mnoho umělců a kritiků, ale i četní představitelé dokonce vysokého duchovenstva - kupř. papežský nuncius Michele Viale-Prela a biskupové z Kolína, Hildesheimu či Münsteru. O tomto dějinném pohybu jsem psala, citujíc příslušnou literaturu k tomuto tématu, v článku: LUBOS-KOZIEŁ, Joanna: Ruch odrodzenia „sztuki chrześcijańskiej” na Śląsku w XIX w. i powstanie kościelnego nurtu malarstwa. In: Z dziejów wrocławskiego kościoła katolickiego - Kościół w XIX w.. Red. I. Dec - K. Matwijowski, Wrocław 2002, s. 62-70.
5. V druhém seznamu Försterova majetku z r. 1854 je zaznamenáno na 50 mědirytin.
6. LUBOS-KOZIEŁ, Joanna: „Auf Overbeck sein Auge sah ...” Cztery pokolenia śląskich nazareńczyków. In: Sztuka Górnego Śląska na przecięciu dróg europejskich i regionalnych. Katowice 1999, s. 117-144, 122-132.
7. V inventáři není malíř antependia jmenován, autorství Schalla je ověřeno z účetních dokladů.
8. Většina děl Försterovy sbírky se ztratila. U těch, která se podařilo nalézt a určit, uvádím v poznámkách informaci o jejich dnešním umístění. Obraz *Vyhnání svaté Alžběty* sice neexistuje, ale jeho fotografie se nalézá v Arcidiecézním archivu ve Vratislavi.
9. Druhý obraz se nalézá v Arcidiecézním muzeu ve Vratislavi.
10. O tom, že poslední dvě díla se nacházela na Jánském Vrchu, víme z biskupovy závěti. Určit další zámecké obrazy není jednoduché, protože inventář nebyl v posledních letech Försterova života doplňován a zápisy v závěti a jeho dodatku nejsou vždy jednoznačné a jasné. Nelze též vyloučit, že se v Javorníku ocitl větší počet obrazů, než vyplývá z písemných pramenů. Tuto hypotézu podporuje fakt, že r. 1875 se biskup Förster usadil na zámku trvale, což zapříčinilo převoz vybavení jeho vratislavské rezidence do Javorníku. Není však jasné, co se tehdy stalo s obrazy vratislavské sbírky, zda byla rovněž převezena na zámek? V dodatku závěti z r. 1876 Förster píše, že k vybavení javornického sídla „*inzwischen meine Einrichtung aus Breslau hinzugetreten ist*“, ale neopravuje jiné části závěti s informacemi o umístění obrazů ve Vratislavi.
11. GELLER, Hans: Ein Jünger der „göttlichen Kunst“. Das Lebensbild des Nazareners Adolf Zimmermann. Görlitz 1934.
12. Tento obraz, který není v inventáři podchycen či bez udání autora, je zapsán v závěti.
13. Informace o kopii podle Degera pochází rovněž ze závěti.
14. Tento obraz, který není v inventáři podchycen, je zapsán v závěti. Dnes se nalézá ve vratislavském biskup-

ském paláci.

- 15.** FINKE, Heinrich: Carl Müller, sein Leben und künstlerisches Schaffen. Köln 1896; týž: Der Madonnenmaler Franz Ittenbach (1813- 1879). Köln 1898, s. 69.
- 16.** Obraz se shoduje s plátnem nacházejícím se v dřívě evangelickém kostele v obci Brunow (poblíž Lubina). Musel se zde ocitnout náhodně po r. 1945.
- 17.** Obraz se dnes nachází v biskupském paláci ve Vratislavi.
- 18.** Obraz se dnes nalézá v kostele sv. Hedviky a Bartoloměje v Trzebnicy.
- 19.** Obraz je dnes umístěn v kostele Nanebevzetí PM v Jeseníku.
- 20.** Ceny obrazů jsou uvedeny podle dochovaných účtů. Částky připsané jednotlivým dílům v inventáři sbírky se ne vždy shodují s honoráři vyplacenými autorům, jsou spíše výsledkem ocenění obrazů ex post (jako příklad uveďme, že Müllerova Madona je v inventáři oceněna na 1600 tolarů).
- 21.** FINKE, Heinrich: Carl Müller ..., s. 61-63.
- 22.** Obraz se dnes nachází v kostele sv. Michala ve Vratislavi.
- 23.** Obraz je dnes deponován v klášteře voršilek ve Vratislavi.
- 24.** Archiv der Niederösterreichischen Landesregierung ve Vídni, Kupelwieserarchiv, dopis H. Förstera ze 7. srpna, 6., 20. a 22. září 1854. FEUCHTMÜLLER, Rupert: Leopold Kupelwieser und die Kunst der österreichischen Spätromantik. Wien 1970, s. 68, 225.
- 25.** STEINLE, Alfons Maria: Eduard von Steinle, des Meisters Gesamtwerk in Abbildungen. Kempten München 1910, s. 11, obr. 197.
- 26.** Podobizna sv. Veroniky se objevuje pouze v biskupově závěti, bez udání autora. Připomíná ji, podobně jako sv. Hedviku, životopis Steinleho tamtéž, s. 11, obr. 196.
- 27.** Obraz Sv. Karla Boromejského je uveden v závěti, ale bez udání autorství.
- 28.** Inventář neregistruje javornické obrazy, ale jsou zmíněny v závěti.
- 29.** Informaci o tom, v kterých pokojích visely jednotlivé obrazy, nalezneme v závěti. Zpočátku i obrazy císařského páru zdobily kulečnickový sál.
- 30.** FINKE, H.: Carl Müller ..., s. 60-63; týž: Der Madonnenmaler ..., s. 68-69.
- 31.** Musíme zmínit záznamy týkající se rakouské části vratislavské diecéze. Kromě zámku Jánský Vrch byl obdarován: farní kostel v Javorníku, jenž měl dostat Zimmermannovu kopii Madony podle Degera, klášter Chudých školských sester de Notre Dame v Javorníku, jemuž byla přislíbena Madona na zlatém pozadí (může jít o Ittenbachův obraz, který se dnes nachází ve farním kostele v Jeseníku), a klášter boromejek v Těšíně, který měl získat Sv. Karla Boromejského, dílo Carla Vogla von Vogelstein (záznam o tomto daru byl proveden v dodatku závěti r. 1879). Obrazy byly určeny i soukromým osobám, jmenovitě: generálnímu vikáři rakouské části diecéze (blíže neurčená Madona), děkanu z Javorníku (anonymní Narození Páně), řediteli komorního biskupského ředitelství (jedno z pláten visících v kulečnickovém sále), biskupskému nadlesnímu (Thalmühle bei Trier) a zámeckému kastelánu Schiffelovi, který si měl vybrat jeden z nikomu nepřislíbených obrazů.
- 32.** Viz pozn. č. 10.
- 33.** FINKE, H.: Carl Müller ..., s. 63.

Streszczenie

Kolekcja obrazów biskupa Heinricha Förstera i jej relikty w zamku na Janowej Górze

Artykuł poświęcony jest nieistniejącym zbiorom malarstwa wrocławskiego biskupa Heinricha Förstera, które częściowo przechowywane były w zamku na Janowej Górze. Rekonstrukcja zbiorów dokonana została na podstawie przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu dwóch inwentarzy własności Förstera, akt rachunkowych, korespondencji biskupa z malarzami i testamentu. Biskup Förster był bez wątpienia najwybitniejszym protektorem twórczości sakralnej czynnym na Śląsku w XIX stuleciu. W jego prywatnych zbiorach znalazły się zarówno dzieła twórców wrocławskich, jak i najslawniejszych religijnych malarzy niemieckich.

Spśród malarzy lokalnych pracowali dla Förstera: Raphael Schall, Theodor Hamacher, Adolph Zimmermann oraz Carl Wohnlich.

Wśród malarzy pozaśląskich wymienić należy przede twórców z grupy późnych nazareńczyków z Düsseldorfu: Carla Mülera, Franza Ittenbacha, Ernsta Degera i Andreea Müllera. Dla Förstera pracował też inny düsseldorfski malarz - Heinrich Mücke. Ponadto w zbiorach biskupa znalazły się dzieła: berlińczyków Alberta Kornka i Juliusa Schradera, wiedeńczyka Leopolda Kupelwiesera, czynnego w Rzymie Gebhardta Flatza, Eduard von Steinle, Ottona Rethela czy Carla Vogla von Vogelstein.

Największą i najistotniejszą część zbiorów Förstera stanowiły obrazy religijne i historyczne, w kolekcji znajdowało się jednak i ponad 30 dzieł o świeckim charakterze, w tym przede wszystkim pejzaże (co najmniej 21) i portrety (zapewne 10). Portrety traktowane były jako niezbędne wyposażenie biskupich rezydencji - zarówno w Javorniku, jak i we Wrocławiu przechowywane były portrety kardynała Diepenbrocka i samego Förstera, siedzibę austriacką zdobiły ponadto przedstawienia cesarza i cesarzowej a pałac wrocławski - papieża oraz króla i następcy tronu Prus. Według dyspozycji z testamentu większość portretów po śmierci Förstera pozostać miała na swoich miejscach - w Javorniku do dziś można oglądać wszystkie cztery pozostawione przez Förstera wizerunki. Wśród pejzaży, które świadczą o tym, iż zaangażowany w sprawy sztuki „chrześcijańskiej” Förster był także miłośnikiem sztuki świeckiej, „czystej”, wymienić można dzieła takich malarzy jak: Joseph Nicolaus Büttler, Carl Jungheim, Heinrich Steinike, Ernst von Raven, Wilhelm Porttmann, Temistocles von Eckenbrecher, Carl Wilhelm Mantel, Carl Triebel, Ernst Friedrich von Stoweroffsky, Johann Kautzky oraz Anton Castell; pejzaże tych dwóch ostatnich malarzy zachowały się do dzisiaj w zamku na Janowej Górze.

Po śmierci Förstera większość jego zbiorów została zgodnie z zaleceniami zawartymi w testamencie rozdysponowana wśród wybranych świątyń, instytucji kościelnych i prywatnych spadkobierców. Przechowywane w Javorniku relikty dawnej kolekcji stanowią więc cenną - bo zachowaną in situ - pamiątkę po XIX-wiecznym biskupie-miłośniku malarstwa.

Zusammenfassung

Die Bildersammlung des Bischofs Heinrich Förster und ihre Überreste im Schloss Jánský Vrch (Johannisberg)

Der Artikel ist der bereits nicht mehr existierenden Bildersammlung des Breslauer Bischofs H. Förster gewidmet, die zum Teil im Schloss Jánský Vrch aufbewahrt wurde. An die Rekonstruktion ging man in Kenntnis des Archivmaterials, das im Erzbischöflichen Archiv in Wrocław (Breslau) aufbewahrt wird: Zwei Verzeichnisse des Bischofseigentums, Rechnungen, Korrespondenz mit Malern und das Vermächtnis von Förster.

Der Bischof war der bedeutendste Förderer sakraler Kreationen im Schlesien des 19. Jahrhunderts. In seiner Privatsammlung befanden sich sowohl Werke Breslauer Künstler, als auch der berühmtesten deutschen Kirchenmaler. Von den regionalen Künstlern arbeiteten für Förster: Raphael Schall, Theodor Hamacher, Adolph Zimmermann und Carl Wohnlich. Zu den Malern, die außerhalb von Schlesien schöpferisch tätig waren, kann

man besonders die Gruppe der Nazarener aus Düsseldorf benennen: Carl Müller, Franz Ittenbach, Ernst Deger und Andreas Müller. Für den Bischof malte damals auch ein anderer Düsseldorfer Autor - Heinrich Mücke. Außerdem befanden sich in der Sammlung Werke der Berliner Maler Albert Kornek und Julia Schrader, des Wieners Leopold Kupelwieser, des in Rom wirkenden Gebhardt Flatz, sowie von Eduard von Steinel, Otto Rethehl und Carl Vogel von Vogelstein.

Den größten Teil der Sammlung bildeten religiöse und historische Bilder, aber es gab hier auch 30 Werke mit weltlichen Sujets, insbesondere der Landschaftsmalerei (mindestens 21) und Porträts (sicher 10). Die Porträts hatten offiziellen Charakter - waren Bestandteil der Ausgestaltung der Bischofsresidenzen in Breslau und Javorník. In beiden finden wir Porträts des Kardinals Diepenbrock und Försters selbst, im Sitz des österreichischen Teil der Diözese hingen die Porträts des Ehepaars Franz Josef I. und der Elisabeth, in Breslau dann des Papstes, des preußischen Königs und des Prinzen. Nach den Festlegungen des Vermächtnisses sollte die Mehrzahl der Porträts nach dem Tode Försters an ihren Plätzen verbleiben - deshalb können wir auch noch heute in Javorník alle vier Porträtbilder betrachten.

Unter den Landschaftsmalereien, die davon zeugen, dass Förster außer dem Mäzenatentum für die christliche Kunst auch ein Liebhaber der nichtideellen, „reinen“ Kunst war, können wir Werke derartiger Maler finden. Dies waren: Joseph Nicolaus Bütler, Carl Jungheim, Heinrich Steinecke, Ernst von Raven, Wilhelm Portmann, Temistocles von Eeckenbrecher, Carl Wilhelm Mantel, Carl Triebel, Ernst Friedrich von Stoweroffsky, Johann Kautsky und Anton Castell; die Bilder der beiden zuletzt genannten Maler sind bis heute im Schloss Jánký Vrch erhalten geblieben.

Nach dem Tode Försters wurde der überwiegende Teil seiner Sammlungen entsprechend einer Festlegung im Vermächtnis zwischen dem Tabernakel der Diözese, der Kirchenorganisation und einer Privatperson aufgeteilt. Die Bilder, die im Schloss Jánký Vrch verblieben, sind wertvoll, da sie - in situ bewahrt - ein Andenken an den kunstliebenden Bischof, einen Menschen des 19. Jahrhunderts darstellen.

Proměny obce Horní Údolí

Blanka a Jiří Roubíkovi

Osídlení Hrubého Jeseníku

Horské obce Hrubého Jeseníku, ačkoli se jedna od druhé liší, mají mnoho společného. Původní založení většiny z nich spadá do 13.-14. století.¹ Jejich rozvolněná zástavba sleduje údolí jeseníckých potoků. Sídlní strukturu doplňují osady vzniklé později, převážně v 16. a 17. století. Některé se opět táhnou podél bočních údolí (Ramzová - 1804, Klepáčov - 1594), jiné vytvářejí soustředěné shluky (Filipovice - 1777) nebo souvislou krátkou řadu (Rejvíz - 1687). Všechny však sdílely společný osud vylidnění po druhé světové válce a postupného ožívování ve druhé polovině 20. století. Obce poblíž měst, i když třeba nedosahují původní velikosti, fungují typickým způsobem příměstských trabantů - většina stálých obyvatel vyjíždí za prací do blízkého centra regionu. Pro sídla vzdálenější je charakteristický výskyt převážně rekreačního bydlení. Pokud se toto omezovalo pouze na opuštěné objekty, celkový výraz sídla a jeho působení v krajině se příliš neměnil. V místech se zvýšeným tlakem na rekreační bydlení však vznikaly kolonie chat, jejichž rozloha už deformuje celkové vyznění scenérie. Pokud projektant vstupuje do těchto horských obcí s návrhem nové výstavby, musí být obeznámen s historickým tvaroslovím architektury i charakterem urbanismu. Jen tak lze novou zástavbu nenásilně zapojit do původní vesnice i okolní krajiny.

Historie obce Horní Údolí

První zmínka pochází z počátku 15. století, kdy je připomínána existence dvou pil. Ves je tehdy nazývána Ober Olssnitz,² ale už v 16. století se jmenuje Obergrund, tento název si podržela až do 20. století (od 1850 též česky Horní Grunt). V letech 1624 - 1759 sídlila společná samospráva v Dolním Údolí. Jedním ze šoltysů v té době byl horní hejtman Johann Georg Sebastian Hantke.³ Posléze byla správa obou obcí přenesena do Horního Údolí. Od r. 1869 byly obě obce samostatné. Po odsunu německého obyvatelstva je roku 1949 název změněn na Horní Údolí a sloučena s Dolním Údolím pod názvem Údolí. Stálý pokles počtu trvale žijících lidí a ztráta dřívějšího významu zapříčinila roku 1960 připojení obou obcí k městu Zlaté Hory, jehož se staly místními částmi.

Vznik a život osady byl úzce spjat s rozvojem těžby na Příčné hoře. Nejstarší údaje o obyvatelstvu jsou z roku 1596, kdy zde žilo 34 zahradníků povinných dědičným úrokem. V období největšího rozmachu těžby zlata zde existovala zkušebna kovů, huť na výrobu vitriolu a kolem roku 1650 se udává mincovna na Příčné hoře.⁴ Že se obci ekonomicky dařilo, dokládá stavba kostela roku 1632,⁵ která patrně nahradila starší objekt. Protékající potok Prudník (jindy je nazýván Olešnice) se stal zdrojem energie pro četné hamry, v nichž se zpracovávaly vytěžené rudy. Obraz o velikosti obce v té době získáme z popisu vsi v urbáři z roku 1687: Žilo tu tehdy 41. hospodářů, 14 domkářů a 12 podruhů - celkem 67 rodin. Z průzkumu prováděného roku 1653 vyplývá, že 26 osob se podílí na dolování.⁶ Byla to tehdy nejsilnější hornická obec v tomto kraji.⁷ O sto let později bylo hornictví v úpadku. V obci tehdy žili 4 polozahradníci, 39 čtvrtzahradníků a 24 domkařů - tj. opět 67 rodin. Po založení

hutě v Železné roku 1770 se v katastru započalo znovu s masivnější těžbou železné rudy. V průběhu 19. století těžba na svazích Příčné hory utichá. Zcela ukončena byla v roce 1903⁸ a obyvatelé museli hledat jiný zdroj obživy. Stala se jím zejména těžba dřeva v okolních bohatých lesích, což dokládá existence 3 pil, 2 výroben šindele a třísla v roce 1908,⁹ a zemědělství. V období kolem druhé světové války žilo 24 usedlostí pouze ze zemědělské produkce (tj. 66 osob), dalších 33 usedlostí doplňovalo zemědělství řemeslem (v zemědělství 59 osob).¹⁰ V lese a na pile pracovalo 51 mužů, ostatních řemeslníků a dělníků bylo 61, ve službách pracovalo 20 osob. Ostatní uváděná zaměstnání jsou kuchařka (3), hospodyně (1), služka (3), zem. pomocnice (8) a v domácnosti (89). Z uvedeného přehledu je zřejmé, že zemědělství a les živilo 184 lidí, řemesla a služby 169. Ženy v domácnosti žily v rodinách rolníků, drvoštěpů i řemeslníků. Lze předpokládat, že řada z nich hospodařila alespoň na záhumenku. Horní Údolí lze tedy považovat za převážně zemědělskou obec. Vzhledem k tomu, že mezi mladými lidmi (15-19letými) v roce 1945 převažovali učni a tovaryši v řemesle (25) nad mládeží pomáhající v zemědělství (17) či v lese (4), odklon od zemědělství by zřejmě nastal i v případě, kdyby vývoj obce nebyl násilně přerušen. Mnoho z nich bylo v učení ve Zlatých Horách a s rozvojem dopravy by dojížděka do tamních závodů stále rostla. Historie však naprosto změnila fungování této horské obce a její vzhled se v následujících několika desítkách let výrazně proměnil. Po odchodu německých obyvatel se obec nepodařilo znovu dosídlit. Po roce 1965 byla sice obnovena těžba rud ve Zlatých Horách, obyvatelé Horního Údolí však byli zaměstnání převážně v lese. Řada objektů byla nabídnuta k rekreaci, vzhledem k blízkosti dolů na Příčné hoře se však větší rozvoj turistiky a rekreace nepodporoval. Obec tedy nezískala téměř žádnou vybavenost a obyvatelé byli tím více závislí na službách ve Zlatých Horách, k nimž bylo Horní Údolí připojeno.

Severní konec obce se zemědělsky využívanými západními svahy Příčné hory

Urbanismus venkovského sídla

Horní Údolí leží asi 5 km jihozápadním směrem od města Zlatých Hor v údolí potoka Prudník (Olešnice). Údolí potoka, který zástavba sleduje, směřuje v horní části od východu k západu a v intravilánu Horního Údolí se stáčí k severozápadu. Urbanistická struktura venkovského sídla je dána už při jeho založení. V sídlech vzniklých za německé kolonizace byl každému osadníkovi přiřazen díl půdy za usedlostí až k hranici katastru. Tyto obce mají tvar řadových vsí. Díky neměnnému způsobu hospodaření během dalšího období feudalizmu se tento tvar beze změn dochoval až do 19. století. V parcelaci Horního Údolí jsou dodnes čitelné pásy vedené kolmo na potok, podél něhož se táhne zástavba.

Kolem roku 1836, kdy byly zpracovány mapy stabilního katastru, dosáhla obec svého největšího rozměru co do počtu obyvatel i domů, které byly (až na čtyři) dřevěné. V levé části obce je nejlépe čitelná původní středověká parcelace. Rovnoběžné pásy pozemků u čp. 5, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 18 začínají u komunikace, při níž stojí také usedlost zmíněného čísla a polnosti se táhnou až k lesu, který je na stabilním katastru znázorněn jako jedna parcela. V parcelaci kolem středu obce není situace tak zřetelná, jelikož je zde hustota objektů vyšší a není možné zachovat klasické schéma lánové pluziny. Polnosti sice pokračují v rovnoběžných pásech, usedlosti k nim však stojí na druhé straně cesty nebo i uvnitř zástavby. Situace je navíc zkomplikovaná průchodem rejvízské cesty a mírným obloukem údolí, který nutí postupně měnit směr lánové pluziny ze SV - Z na S - J. Právě toto zatočení údolí může být první příčinou vzniku hustější zástavby v tomto místě, neboť pozemky na jihozápadním okraji polností náležících k obci nadbývaly. Sled pásů podle klasického schématu pak pokračuje čp. 30, 32, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 50 (tato parcela nemá v roce 1836 u silnice usedlost) a 46, které je poslední usedlostí v obci. Na opačném svahu není parcelace tak pravidelná. Existující pásy polností končí mnohdy v polovině stráně, kde navazují pásy jiných vlastníků nebo jsou zcela přerušeny příčně vedenou parcelou. Z Příčné hory k obci vybíhají v její severní části dva vedlejší hřebeny a v údolí mezi nimi jsou vymezeny nepravidelné široké pásy k usedlostem čp. 68, 69, 71, 89, 100 a 73.

V urbanistické struktuře sídla dochází k minimálním změnám. Koncem předminulého století ubývá samostatně stojících hospodářských budov a k usedlostem jsou přistavovány příčné hospodářské trakty. V některých případech došlo nejdříve k podélnému prodloužení a později, mnohdy až za první republiky, k dostavbě příčné hospodářské části. Zřejmě díky opakující se velké vodě zanikla řada drobných objektů v blízkosti potoka. Vzhledem k tomu, že řada z nich byly zřejmě (?) drobné provozy související s těžbou rud, která byla počátkem 20. století ukončena, neexistoval tlak na jejich obnovu. Usedlosti se v takto nepříznivých místech vyskytovaly ještě počátkem 50. let 20. století. Po velké povodni 1903 došlo k regulaci toku a vytvoření stupňů, takže domy již vodou nebyly tolik ohrožovány. Mezi zemědělskými usedlostmi vytváří akcent novogotický kamenný kostel z roku 1888 umístěný v horní části obce. Středu obce dominuje novější budova úřadovny finanční stráže. Až do druhé světové války vývoj obce stagnoval. Jak vyplývá z následující tabulky, během popsaných sta let se počet domů příliš neměnil a počet obyvatel stále mírně klesal.

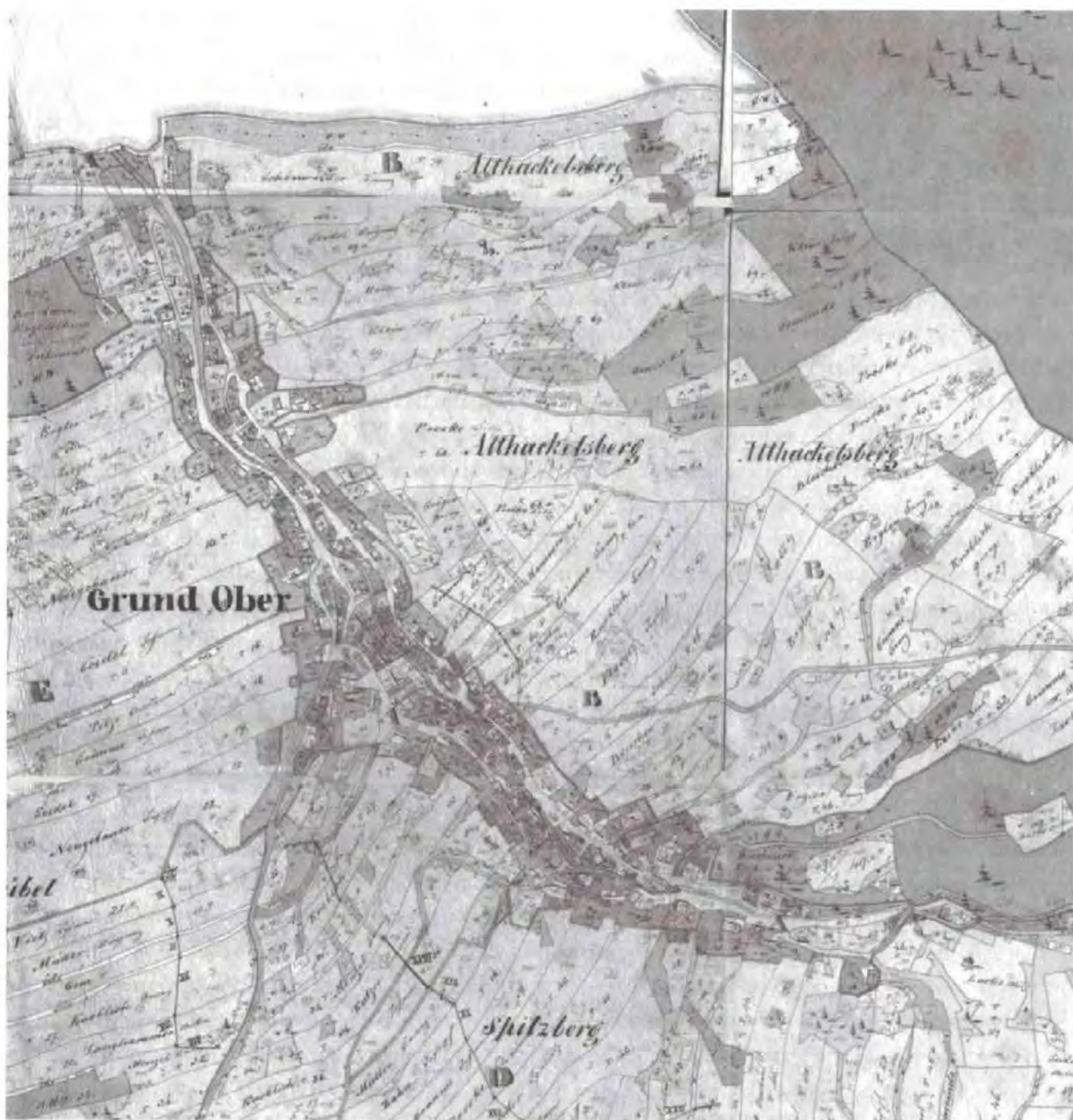
ROK	POČET DOMŮ	OBYVATEL	ČEŠI	NĚMCI	OSTATNÍ
1703		300			
1811	102	604			
1836	125	778			
1869	114	714			
1880	118	706	0	697	9
1890	120	686			
1900	126	686	0	686	0
1904		645			
1910	125	630	0	630	0
1921	123	580	0	575	5
1930	126	587	6	577	4
1939		546	0	546	0
1950	119	19			
2000	46*	26			

* Údaj zjištěný terénním průzkumem.

K velké demografické změně došlo po druhé světové válce. V soupisu osob¹¹ pořizeném pro účely vysídlení je uvedeno 554 osob německé národnosti. V průběhu dosídlování byl pořizen seznam domů.¹² Ze 130 čísel popisných tři neexistují, jedno je hasičská zbrojnice, jedno Obecní dům a jedno je lesní bouda. Ze zbývajících 124 domů je 5 uváděno jako bouračky a dalších 5 jako chatrných. Naproti tomu 9 je uváděno jako novostavby - vzhledem k tomu, že je mezi nimi i fara, mohlo se jednat též o nově rekonstruované objekty. Ze všech domů je 66 prázdných a 43 dosud obývaných Němci. Na zbývajících 15 jsou noví uživatelé. Domy, jichž v roce 1950 bylo ještě 119, zůstaly většinou neobydleny. Zchátralé objekty pak byly za pomoci vojska zbourány a parcely byly zplanýrovány, takže na rozdíl od některých zaniklých obcí, např. ve vojenských prostorech, kde jsou dodnes čitelné základy domů opuštěných po roce 1945, v Horním Údolí na první pohled není zřejmé, že zde došlo k zániku téměř dvou třetin staveb. Nejméně se bourání dotklo dolní části obce. Zůstala zde stát více než polovina původních objektů a tři novostavby vznikly na zborech. Ve střední části se počet historických domů snížil na 35 % a opět jsou zde tři novostavby na zborech. V části kolem kostela a výše zůstalo 30% domů a žádné nové nebyly postaveny. Došlo pouze k drastické přestavbě hostince na školící středisko UP Olomouc. Z domů stojících blízko potoka zanikly až na výjimky všechny, což bylo jistě dáno vlhkou polohou stanoviště, která nelákala k rekreaci. Řada dalších zaniklých usedlostí byla posazena výše ve svahu, který je zejména v horní části obce značně příkrý.

Celkové působení sídla je jiné i díky změně hospodaření na obou svazích. Jednak došlo ke snížení hranice lesa a jednak se všechny obdělávané plochy změnilly v louky. Zaniklo také poutní místo u sv. Marty. Zůstaly pouze ruiny kaple sv. Anny a ani ty už nejsou díky zalesnění z obce viditelné. Navíc se připravuje jejich stržení z bezpečnostních důvodů. Zajímavé je rovněž sledování změn v rozparcelování plužiny. Srovnáním map z roku 1836 a 1911 uzavřené zákresem v roce 1955 zjistíme, že nedošlo k žádné změně v hranicích pozemků. Malou odlišnost na novější mapě znamená absence některých remízků, které zřejmě byly rozorány. Další rozdíl je ve změně kultury všech pozemků na svazích Příčné hory, které jsou při uzavírce zákresu v roce 1955 označeny jako lesní. Původní pásy polností jsou zachyceny i v nejnovější, již digitalizované katastrální mapě. Oproti staršímu zákresu zmizely pouze parcely původních remízků na jihozápadním svahu, neboť tyto jsou už nyní integrovány do lesní plochy. Na protější straně došlo ke sloučení spodní části parcel za domy čp. 5-6 a 7-8-9.

V těchto místech došlo také k zániku dvou mezí. Zatímco v minulosti vedla téměř po každé hraně parcely polní cesta, která se ani neprojevila v mapě, v současnosti se většina rozhraní parcel v terénu projevuje pouze terénní nerovností, jen někde ještě stojí ohrady. K mírnému oživení sídla přispěla v poslední čtvrtině 20. století rekreace. Z existujících 46 domů je pouze 6 novostaveb.

Skica ke stabilnímu katastru 1836 (ZA Opava)

Vývoj komunikační sítě sídla

Protože se počet domů ve stagnující obci neměnil, nedocházelo ani ke změnám parcelace. U vedení polních cest, u hlavních a obslužných komunikací lze však určitý vývoj zaznamenat. V roce 1836 vstupovala hlavní cesta od Dolního Údolí do obce na pravém břehu potoka. Trasa po levém břehu,

kteřá je dnes jedinou přístupovou cestou z této strany, byla vybudována zřejmě až roku 1869, kdy v souvislosti se zvyšujícím se objemem přepravovaných surovin byla postavena zpevněná silnice. Hned na začátku obce se rozdělila na dvě větve vedoucí po opačných stranách potoka, jež se pod kostelem opět spojily v jednu cestu na pravém břehu. Tyto komunikace měly zhruba stejnou důležitost, neboť při obou stála řada usedlostí. Ve střední části obce byly propojeny třemi spojnici s mosty. Domy na parcelách 36 a 40 stojící těsně na pravém břehu měly svoje soukromé lávky k cestě na levém břehu. U nejnižše položené spojnici přes potok se od levé cesty oddělovala cesta na sedlo ke Starému Rejvízu. Kousek od třetí spojnici směrem ke kostelu začínala cesta přímo k poutní kapli sv. Marty položené na úbočí Příčného vrchu. Těsně před spojením obou hlavních cest se před mostem stáčela do levé straně cesta ke čtyřem usedlostem a dále mezi pole. V nejvýchodnější části intravilánu je vedena vedlejší obslužná komunikace na levém břehu, hlavní cesta zůstává na pravém břehu a až za obcí směrem na Heřmanovice znovu překračuje potok. Po vystavění zpevněné cesty se důležitost levobřežní komunikace zvýšila a snaha o její jednoduché dosažení z pravého břehu vedla ke vzniku dalších dvou příčných spojníc s mosty. Nová silnice vyrovnala zvlnění hlavní cesty v horní části obce a zároveň vytvořila velkou serpentinu na stoupání za obcí směrem k Heřmanovicím.

Po velké povodni roku 1903 už nedošlo k obnově dvou soukromých mostků. V té souvislosti bylo zřejmě změněno také trasování obslužné komunikace v horní části obce. Pro pohodlnější dosažení sedla ke Starému Rejvízu vznikla nová odbočka položená výše než původní a serpentinou se napojovala k této staré rejvízské cestě. Poutní cesta ke svaté Martě začala využívat kratší spojení s hlavní cestou a původní cesta šikmo strání už na počátku 20. století zcela zanikla. Nejnovější doba přinesla s sebou zánik řady podružných komunikací. Příčné spojky jsou udržovány pouze tři, zanikla spodní část staré rejvízské cesty. Komunikace ke čtyřem usedlostem, z nichž zbyla jediná, existuje v travnatém stavu, stejně jako část obslužné komunikace v horní části obce. Ke svaté Martě lze nejlépe dojít po nové svázně cestě, která máji zaniklý areál několik desítek metrů výše, původní cesta se postupně ztrácí v lese.

Horní Údolí v současnosti

Přestože založení Horního Údolí se klade do souvislosti s těžbou rud na Příčném vrchu, podoba obce je vytvořena především zemědělci. Způsob rozparcelování strání, které byly v průběhu věků s různou intenzitou obhospodařovány, určil rozmístění domů v údolí. Nyní je z urbanistického hlediska pouze kolonií rekreačních objektů bez občanského vybavení. Územní plán umožňuje novou výstavbu na 20 zborech, 4 se nacházejí v dolní části, 9 ve střední části a 7 v horní části, přičemž jsou zcela pomínuty parcely na jih a východ od školického střediska. Rozmístění, až na výjimku v nejvýchodnější části obce, odpovídá poměrným částem celkového počtu zbořených domů. Půdorysné stopy navržených objektů ve většině případů respektují orientaci zaniklých objektů. Z nich 11 leží přesně v místě původní stavby, mají však menší půdorysnou plochu, což může negativně ovlivnit celkové vyznění zástavby. Dalších 6 zasahuje částí do původní zastavěné plochy a částí z ní vystupuje a 3 objekty jsou sice na pozemcích, kde byly původně domy, ale ve zcela jiné poloze.

Původní urbanismus obce by měl být pro projektanty závazným vodítkem nejen pro stanovení regulačních podmínek výstavby, ale také pro správné zhodnocení kapacity území. Pouze formou omezení výstavby bude možné do budoucna zachovat hodnoty, kvůli kterým jsou Jeseníky oblíbenou rekreační oblastí.

POZNÁMKY

1. ZUBER, Rudolf: Jesenícko v období feudalismu do roku 1848. Profil, Ostrava 1962, s. 63 n.
2. Zuber: Jesenícko, opak.cit., s. 268.
3. JOANIDIS, Sotiris: Zlato a železo. Dějiny Horního Údolí, Dolního Údolí a Ondřejovic. Rula, Rejvíz 2001, s. 46.
4. Zuber: Jesenícko, opak.cit., s. 269, obr. 26.
5. Zuber: Jesenícko, opak.cit., s. 272. K tomu viz Joanidis, opak. cit., s. 50.
6. Zuber: Jesenícko, opak.cit., s. 269.
7. ZUBER, Rudolf: Zlatohorsko včera a dnes (1224-1974). Městský národní výbor, Zlaté Hory 1975, nestr.
8. BARTOŠ, J. - SCHULZ, J. - TRAPL, M.: Historický místopis Moravy a Šlezska v letech 1848-1960, okresy Bruntál, Jeseník, Krnov, Olomouc 1994, s. 118-119.
9. Bartoš, opak. cit., tamtéž.
10. Seznam osob z Horního Gruntu. SOKA Jeseník, fond ONV, dodatky - majetkoprávní, kart. 682.
11. Tamtéž.
12. Seznam domů Horního Gruntu. SOKA Jeseník, fond ONV, dodatky - majetkoprávní, kart. 682.

LITERATURA

- HOFFMANN, J.: Führer durch Zuckmantel und Umgebung. Vlastním nákladem, Zuckmantel 1907.
- JOANIDIS, Sotiris: Rejvíz a báje z okolí. 1. a 2. vydání. Rula, Rejvíz 1998, 2000.
- LÁZNIČKA, Z.: Typy venkovského osídlení v Československu. Práce Brněnské základny Československé akademie věd, 1955.
- PAVLÍK, Hieronymus St.: Behwiesen Geographische, naturwissenschaftliche, kulturele und historische Beschreibung. Zuckmantel 1929, překlad strojopis Roubík Jiří, 2001.
- SLEZÁK, Lubomír: Zemědělské osídlování pohraničí Českých zemí po druhé světové válce. Blok, Brno 1978.
- ŠPRINCOVÁ, Stanislava: Geografie cestovního ruchu v Jeseníkách. Vlastivědný ústav, Šumperk 1969.
- TINZOVÁ, B.: Správní vývoj okresu Jeseník. In: Bibliografie okresu Jeseník. Brno 2002.

Zusammenfassung

Die Umwandlung der Gemeinde Horní Údolí (Obergrund)

Wir sind in der Lage, die Entwicklung der Gemeinde ab dem Beginn des 19. Jahrhunderts zu verfolgen, als die Erzabbau, dank dessen die Gemeinde gegründet und im 16. Jahrhundert prosperierte, für die Gemeinde nicht mehr der Hauptlebenserwerb war. Das Erlöschen des Bergbauwesens bewirkte vor allem einen Rückgang der Bewohnerzahl, weniger aber eine Verringerung der Anzahl der Häuser. Die Abnahme von Arbeitskräften aus dem Bergbau bedeutete ein allmähliches Anwachsen von Berufen, die mit der Waldnutzung verbunden waren. Es existierte jedoch ständig eine große Zahl von Ortsansässigen, die völlig oder teilweise von der Landwirtschaftsproduktion abhingen. Die Entwicklung der Gemeinde nach dem zweiten Weltkrieg ist ein Zeichen für das Schicksal jeder Siedlung auf dem Lande, die ihre Landwirtschaftler verliert. Nur dank ihrer Lage in den Bergen wurde ein Teil der Häuser für Erholungszwecke weiter genutzt.

In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts existierte ein dichtes Netz dienstbarer Verkehrsverbindungen, von denen die an beiden Seiten des Baches entlang laufenden am wichtigsten waren. Während einhundert Jahren,

in denen sich die Zahl der Häuser nicht veränderte, blieb das Netz der Verkehrsverbindungen im groben gleich. Die Mehrzahl der Wege veränderte nicht ihren Verlauf und ihre Bedeutung, und wenn einige von ihnen verschwanden, wurde sogleich ein Ersatz für sie geschaffen. Am wichtigsten blieben die befestigten Verkehrsverbindungen der Längsrichtung. Nach der Aussiedlung der ursprünglichen Bewohner und der Umwandlung der Funktion der Siedlung von Metallbearbeitung und Landwirtschaft in ein Erholungszentrum ging die Mehrzahl der Verbindungswege verloren. Dort wo Häuser abgerissen wurden, blieb nur eine Welle des Geländes, dort wo Häuser zu Erholungszwecken genutzt wurden, kam es nicht zu einer Wegeunterhaltung und die Mehrzahl der Wege ist grasbewachsen.

Angesichts dessen, dass die Mehrheit der Bauobjekte aktiv für die Erholung genutzt und in einem gutem Zustand gehalten wird, kann man nicht von einem weiteren Verlust an Häusern ausgehen. Gleichzeitig kann man bei dem nicht existierenden Druck zum Aufbau neuer Bauden annehmen, dass die Struktur der Siedlung einschließlich ihrer Verbindungswege in der Zukunft für eine lange Zeit unverändert bleibt.

Drobnosti

Tradice Priessnitzovy a Kneippovy léčby v lázních Glucholazy*

Historie lázní Glucholazy (Bad Ziegenhals), zahrnující léta 1877 - 1945, je úzce svázána s rozvojem vodoléčby. Počátkem 70. let 19. století se zde postupovalo podle metod zavedených Vincenzem Priessnitzem na sousedním Gräfenberku: šlo zejména o polévání studenou vodou, obklady, zábaly a omývání těla chladnou vodou. Ale již o 15 let později se v Glucholazech s úspěchem provozovaly léčebné kúry podle faráře Sebastiana Kneippa, díky čemuž došlo k neočekávanému rozvoji léčebné péče v tomto městě.

Kneippova metoda byla v době svého vzniku velice prostá. Spočívala v polévání těla studenou vodou, chůzi naboso po mokré trávě, brouzdání ve vodě a pohybu na čerstvém vzduchu. Doporučovala se dieta bohatá na zeleninu s omezením konzumace masa. V Glucholazech tuto kúru zavedli jako první dr. Harebolla a dr. Michalke, lékaři sanatoria Juppebad (1877), kde se léčila otylost, nervové choroby, chudokrevnost a onemocnění dýchacích cest. Kneippovalo se též v léčebném domě Ferdinandbad (1882), kde byl primářem dr. Florian. Zde se používaly galvanické koupele, ledové obklady a elektrošoky. Hlavním místem, kde se léčilo podle Kneippových metod, však bylo sanatorium Franzenbad (1891). Vedoucím lékařem zde byl dr. Sappelt, žák samotného Kneippa.

V glucholazských lázních si velký léčebný význam získaly koupele v odvaru z jehličí borovic a z dřevěné kaše, které po mnoha zkouškách ponejprv zavedli dr. Sappelt v sanatoriu Franzenbad a dr. Florian ve Ferdinandových lázních. Byly využívány hlavně při léčení

revmatizmu, zánětlivých stavů nervového systému a rovněž v případech otravy kovy, Basedowovy nemoci, příliš značné nervové podrážděnosti, vysokého i nízkého krevního tlaku, kožních chorob, poruch spánku a průduškového astmatu.

V sanatoriu Wilhelmsbad (1892) se kromě kneippovských kúr, které prováděl lázeňský pocházející z Wörishofenu, kladl velký léčebný důraz na speciální dietu (pramenitá voda, čerstvý chléb, chlebový kvas) upravenou podle doporučení Johanna Schrotha z lázní v Dolní Lipové.

V Glucholazech se jako v jediných slezských lázních léčily také osoby závislé na morfiu, kokainu, alkoholu a lécích; kromě toho nemocní podvýživou, s poruchami látkové výměny a též lidé vyžadující odpočinek a nervově nemocní. To byli hlavně pacienti s poruchami nervového systému, nemocní neurastenii, hysterií, hypochondrií, fobiemi, neurózami, dotěrností, jemnou nervovou slabostí, Basedowovou nemocí, tzv. tancem sv. Víta a psychickou slabostí.

Ve 20. letech dvacátého století byla v horní části čtvrti Zdrojník založena specializovaná nemocnice na TBC. Byla to léčebna nemocných tuberkulózou hrtanu a následně plicní tuberkulózy pro celé Horní Slezsko. Prvním primářem zde byl dr. Hans Piontek, ale největší slávu a význam nemocnici přinesl ve 30. letech primář dr. Ludger Rickmann. Spolu s dr. Adolfem Backmaistrem ze sanatoria v St. Bleifienu vypracovali na svou dobu objektivní metodu léčby tuberkulózy hrtanu, jež spočívala na tom, že pacient pobýval

* Na 9. slezském vlastivědném sympoziu v Glucholazech zazněly mj. dva referáty, které se týkaly historie lázeňství v tomto slezském městě. Jeho počátek se kryje s dobou největšího rozmachu lázeňství na Gräfenberku. A právě zásady Priessnitzovy vodoléčby byly pro glucholazské lázně značným impulsem. I proto uveřejňujeme nástin jejich vývoje.

(Z polštiny přeložil K. Growka)

Lázeňský dům Juppebad (sb. J. Kopaczyński, Glucholazy)

na verandě a vystavoval nemocný hrtan slunečnímu záření. Nemocný seděl v křesle, s otevřenými ústy a zády obrácenými ke slunci. Před ním stál dřevěný stativ, na němž bylo umístěno zrcadlo. Sluneční paprsky se od něj odrážely a dopadaly na hrtan. Pacient si kontroloval nastavení dopadu paprsků pomocí druhého zrcátka. Nemohoucí pacienti absolvovali tuto kúru na lehátkách.

Přednosti bývalých lázní v Glucholazech lze shrnout do tří slov: vzduch, světlo a dieta. Ty byly účinným léčebným prostředkem na přelomu 19. a 20. století, ale i dnes se na stejném místě používají při léčbě revmatizmu, cukrovky, artritidy, tuberkulózy a nemocí dýchacích cest a krevního oběhu.

Mariusz Migala

Ferdinandovy lázně v Glucholazech

V roce 1882 nechal August Pietsch postavit v tehdejších lázních v Glucholazech dům ve švýcarském stylu, z kamene a dřeva, který sloužil jako sanatorium. Vedla ho rodinná rada Pietschů. Po Aloisově smrti se majitelkou objektu stala jeho dcera, jejíž manžel Kober byl ředitelem školy ve Vratislavi. Proto se zpočátku o sanatorium starala jen během letní sezóny. Zakrátko byl však Kober svou podnikavou ženou přesvědčen, aby zanechal zaměstnání ve Vratislavi a přestěhoval se s rodinou do Glucholaz, kde se

stal rektorem učitelského semináře.

V Glucholazech se spolu s manželkou „Frau Rektor Kober“ snažili všemi dostupnými prostředky sanatorium rozšířit; to již neslo jméno Ferdinandovy lázně (Ferdinandbad). O tom, že se jim to vskutku podařilo, svědčí příliv pacientů. Brzy se ukázalo, že stará budova kapacitně již nedostačuje. V roce 1899 byl postaven nový objekt, který byl následně označován jako Gartenhaus.

V letech 1901-1902 byla hlavní budova rozšířena

o novou část a tehdy bylo v objektu vybudováno zařízení sloužící k vodoléčbě.¹ Prvním primářem sanatoria se stal dr. Florian, terapeut vyznávající léčbu chladnou vodou. Byl též nazýván „duší lázní“, poněvadž skládal básně a psal květnaté projevy oslavující krásy Glucholaz. Další známou osobností byl dr. Hahn, první lázeňský lékař.²

Základní metoda lázeňské péče ve Ferdinandových lázních navazovala na postupy zavedené farářem Sebastianem Kneippem. Jeho žákem byl i dr. Florian - i on přistupoval k pacientům individuálně, přizpůsoboval typy a dávky vodoléčebných kúr jejich potřebám. Kromě toho jim doporučoval pobyt na svěžím vzduchu, dietu založenou na zelenině a nošení lněného prádla. Polévání vodou ordinoval k otužování, při chronických onemocněních, katarrech dýchacích cest, proti křečovým žilám a též při celkovém oslabení organismu. Zajímavou a účinnou metodou byl zábal do prostěradla s poléváním vodou. Využití této metody povzbuzovalo činnost pokožky, která ovlivňuje energetickou bilanci organismu, upravuje krevní oběh a nervovou soustavu. Takový zákrok vyvolal - podle tehdejšího stavu lékařských vědomostí - zvýšenou produkci škodlivých látek a jedů způsobených choro-

bou a jejich vyloučení pokožkou. Tak se tehdy léčil revmatismus, záněty cév, mizních uzlin, průdušek, střev a jiné zdravotní obtíže. Studené a postupně vysychající obklady se dávaly po úrazech, na otoky, modřiny a rozmanité zhmožděninny. Za nejjemnější léčebné postupy považujeme omývání a potírání nemocných částí těla. Ke všem těmto kúram se používala voda s různými příměsmi: rašeliny, odvary jehličí borovice a dokonce dřevní kaše ve formě kalu, který produkovala blízká papírna. Kal vznikal rafinací smrkového dřeva při teplotě 60°C, čímž se získávalo zvláštní aroma. Kromě toho se používaly i jiné typicky kneippovské koupele v bylinách, v odvarech ovesné slámy, sena, ze smrkových větviček, popř. vyhřáté v písku a na rozpálených kamenech.³ Vycházejíce z Kneippových postupů se pacientům Ferdinandových lázní doporučovala chůze naboso v rose i po sněhu, brouzdání ve vodě; tyto kúry zlepšovaly zdraví osob trpících nemocemi močových cest, křečovými žilami a žilními záněty či náchylností ke křečím. Objevily se ale i nové metody léčby, k nimž lze počítat galvanickou lázeň, elektrošoky, ledový obklad a bublinkovou koupel. Příznivé umístění Ferdinandových lázní bylo nakloněno též odpočinku na leháčcích

Lázeňský dům Ferdinandbad (sb. J. Kopiczyński, Glucholazy)

v zahradě či na verandě, výšlapům do hor nebo pracovní terapii v zahradě, domě a v hospodářském zázemí.⁴

Počátkem konce tohoto sanatoria se stal rok 1903. V lednu zemřela vlivná a mezi pacienty oblíbená paní Koberová a v dubnu ji následoval dr. Florian. Tyto osobní ztráty měly značný dopad na další osud Ferdinandových lázní. Dílo zkázy dokončila strašlivá povodeň, která se přihnala po řece Bělé v noci ze 6. na 7. července 1903. Voda dosahovala výše 2,5 metru, takže zalila celé přízemí budovy Ferdinandova sanatoria, kterou muselo rychle opustit okolo 120 hostů. Po těchto událostech se celé město Glucholazy velmi rychle vyprázdnilo: pacienti i turisté již nespíchali s návratem do povodní poničených sanatorií a penzionů.

V dalších letech Ferdinandovy lázně jen přežívaly. Výše dluhu sanatoria se vyšplhala až na 300 tisíc ma-

rek. Proběhly sice pokusy o znovuzískání věhlasu lázní, ale dr. Harbolla nemohl zastoupit zemřelého dr. Floriana, a nezkušené dcery nemohly nahradit svou matku paní Koberovou. Nový, vlastně cizí personál nedával záruku dalšího rozkvětu lázeňství. Ferdinandovy lázně musely vyhlásit úpadek. Aby se splatily úroky z dlužných úvěrů, byla celá nemovitost zastavena v ceně právě oněch 300 tisíc marek. Tehdejší majitel rektor Kober musel dát do zástavy i svůj osobní majetek a bez prostředků k obživě 7. března 1913 sanatorium opustil. Zmocněncem Městské spořitelny, které připadlo zástavní právo na sanatorium, se stal obchodník Rosenberg.

Další osudy této budovy jsou svázány s osobou kněze Ludwika Skowronka. Ten dal bývalým lázním novou náplň a určil jejich budoucnost na mnoho desetiletí.

Ginter Žmuda

POZNÁMKY

1. Kronika Domu Zakonnego ss. Urszulanek w Glucholazach GZ 17, s. 1-15. Archiwum Prowincjalne Urszulanek Unii Rzymkiej w Krakowie.
2. SITKO, M.: Góry Opawskie. Glucholazy - Prudnik 1998, s. 60.
3. MULDNER-NIECKOWSKI, P.: Sebastiana Kneippa leczenie wodą. Warszawa 1986, s. 16-17.
4. Tamtéž, s. 19.

Svědectví o nucených pracích na Jesenicku

Již několik let žádají prostřednictvím Pátrací služby Úřadu Českého červeného kříže polští a ukrajinští občané archivy o potvrzení jejich pobytu na nucených pracích na území Třetí říše za 2. světové války, tj. i na území bývalých Sudet zabraných Německem po Mnichovu 1938. Na Jesenicku, trpícím ve 30. letech velkou nezaměstnaností, došlo tehdy k radikální změně - začaly chybět pracovní síly v nejméně placených odvětvích: v zemědělství a při těžbě dřeva v arcibiskupských lesích, zatímco potřeba těchto komodit pro nastupující válečnou mašinerii stoupala. Měl na to vliv nábor dobrovolníků do armády a nahrazení míst zastávaných do té doby českými zaměstnanci. Po vypuknutí války odcházeli postupně téměř všichni muži z hospodářských usedlostí a lesních správ na frontu.

Přepadení Polska a jeho porážka však Německu poskytly velké množství laciných pracovních sil -

novodobých otroků. Útokem na Sovětský svaz získalo Německo zpočátku až neomezené možnosti při nakládání s živou pracovní silou, zajatými vojáky. Ale nucenou pracovní frontu netvořili jen vojenští zajatci z mnoha evropských zemí.¹ Jednalo se též o nuceně nasazené z Protektorátu Čechy a Morava, kteří se ocitli v Německu² Norsku³ či koncem války při kopání zákopů proti postupující Rudé armádě⁴. Na jaře 1944 bylo v celé sudetské župě zaměstnáno převážně ve zbrojním průmyslu 232.131 zahraničních dělníků a 69.580 válečných zajatců. Ze zahraničních dělníků byli kromě již zmíněných protektorátních příslušníků početně nejsilněji zastoupeni především Rusové a Poláci (48.808), Bělorusové a Ukrajinci (43.686) a Francouzi (19.346). Z válečných zajatců měli největší podíl Rusové (26.918) a Francouzi (20.041), kromě nich zde bylo 1157 Poláků, Ukrajinců a Bělorusů. Většina z nich byla nasazena v průmyslu ...⁵

Vorläufiger Ausweis Nr. 236

Inhaber(in) dieses Ausweises

Trikulenko Waldemar

wohnt innerhalb unseres Fabriksgeländes

im Haus Nr. 39 (Lager)

Freiwaldau, Mai 1944

REGENHART & RAYMANN 3

Dieser Ausweis ist nicht übertragbar. Missbrauch wird bestraft.

Propustka V. Trikulenka z května 1944

Tyto údaje nejsou však zcela spolehlivé, jen Jesenicem prošlo na deset tisíc zajatců a dělníků nahnaných sem nacistickým režimem.⁶

Bylo jich rozhodně více, než dokládají archivní prameny. Tato skupina obyvatel se takřka nezaznamenávala na obcích do knih pobytu cizinců, ale jejich velice přesnou evidenci vedl landrát ve Frývaldově (Jeseníku) - z ní se však dochoval jen zlomek.⁷ Jde především o občany polské, ruské a ukrajinské národnosti. Dochovaná evidence úřadu landráta ale zahrnuje též osoby národnosti slovenské, italské, řecké, německé, maďarské, lotyšské, francouzské, srbochorvatské, anglické, holandské, dánské, norské, rumunské a estonské.

Samotné záznamy z pracovních míst, ať se jednalo o průmyslové podniky - např. Didier-Werke ve Vidnavě, kamenolomy firmy Förster, Muna v Mikulovicích, papírna v Písečné, železárna v České Vsi, tkalcovna v Jeseníku apod. - či o objekty zemědělské, lesní (řízené komorním ředitelstvím arcibiskupských lesů v Javorníku) a dřevozpracující byly před koncem války evidentně zničeny. Strach z odplaty za tolik napáchaných zločinů v nacistických pohlavářech narůstal, když si najednou uvědomili, jak s tzv. ostarbeitry neldsky zacházeli.

Se žádostí o pomoc při vyhledání dokladů o nuceném nasazení se na Státní okresní archiv v Jeseníku dosud obrátily na dvě stovky osob převážně z Polska, Ukrajiny a České republiky. Valnou většinu jsme museli bohužel zklamat, protože přímé doklady o jejich nasazení na Jesenicu, což bylo podmínkou pro výplatu odškodného, nejsou k dispozici. Skutečně jen v ojedinělých případech jsme zažívali radost, že naše hledání může někomu přinést po šedesáti letech od konce války alespoň nějakou satisfakci. Mnohdy jsme jako státní úředníci stáli před dilematem mezi byrokratickým postupem a vlastními city - to v případech, že se dnes již 70-80 letí žadatelé dostavili osobně poté, co si prohlédli místa, kde fyzicky působili. Jediné, co jim zůstalo, byly vzpomínky na pohnuté mládí. Zejména Poláci vyprávěli, jak byli krutě deportováni na nucené práce do zemědělských usedlostí. Jesenicu se jim stalo osudem, pro někoho ve zlém, pro někoho v dobrém. Krátká setkání s nimi, rychlá, a o to intenzivnější sled vzpomínek by vydaly na román. Ale jen výjimečně se nám podařilo takové svědectví zaznamenat.

Jedno však našim čtenářům nabízíme. Jeho autorem je lékař z ukrajinského města Němírov Vladimír Vasiljevič Trikulenko.

„Velice lituji, že fašisté - Němci - tak rychle utíkali z Frývaldova, jak zajíci. Ale stihli zničit své důležité dokumenty. Vzpomínám si, že když bez boje ustupovali, pálili důležité archiválie: podle nich jsme my vězni byli určeni k totálnímu vyhlazení. V mém případě šlo o továrnu a tábor ve Frývaldově - Gräfenberku, v Sudetech. Nacházeli se zde též Francouzi z Paříže, Holanďani z Amsterdamu, Poláci z Lodže a koncem čtyřicátého čtvrtého roku - po otevření druhé fronty - dovezli do Frývaldova zajaté Angličany a Australany. Všichni byli v anglických vojenských uniformách. Pracovali v dílnách, kde se vyráběly elektromotory do transportérů.

Mě přivezli ve skupině vězňů v květnu 1944, to mi bylo 15 let. Zaučili nás v práci na soustruhu. Naše vězeňská skupina pracovala před příjezdem do Frývaldova na strategických obranných stavbách před a za řekou Vislou. Stavěli jsme protitankové překážky a v Krakově jsme kladli tajnou podzemní kabeláž, která zahrnovala až 80% území města. Tajná organizace mě pověřila, abych získal schéma hlavních rozvodů kabeláže. Předal mi ho francouzský inženýr jménem René. Riskoval jsem život a odevzdal schéma polskému knězi, který byl napojen na ilegální hnutí odporu. Dnes víme, že Němci podmínovaný Krakov byl zachráněn před totálním zničením.

Pak nás naložili do vagónů a dva dny, bez pití a oddechu, převáželi, až jsme dorazili do Frývaldova. Tábor, v němž jsme se nacházeli, byl pobočkou koncentračního tábora Gross-Rosen. Pracovat jsme chodili do velké budovy, v níž se soustružily součástky pro elektromotory. Šlo o pobočku berlínského závodu AEG. Do druhé části budovy firmy Regenhart & Raymann byl zakázán vstup i jakékoliv styky se zde pracujícími, převážně Němci. Byla zde soustředěna nějaká tajná výroba pod přísným dozorem uniformovaného strážního oddílu.

POZNÁMKY

1. ZUBER, Rudolf: Zajatecké tábory na Jesenicku za druhé světové války. Severní Morava, Vlastivědný sborník, sv.6, Šumperk 1961, s. 15-29.
2. MAINUŠ, František: Totální nasazení. Brno 1970.
3. PÁTEK, Jiří: Osudy Čechů na nucených pracech v Norsku 1942-1945. Ročenka VMS v Jeseníku 1993, s. 7-9.
4. CYDLÍK, Tomáš: Nasazení na nucené práce. Ročenka prostějovského archivu 2001, SOKA Prostějov 2002, s. 10-21.
5. ZIMMERMANN, Volker: Sudetští Němci v nacistickém státě. Praha 2001, s. 333.
6. ZUBER, opak. cit., s. 17.
7. SOKA Jeseník, fond Úřad landráta ve Frývaldově 1938-1945, ka 7-8.
8. Z ruštiny volně přeložil K.Growka.

Anglický válečný zajatec Harry Scott z Londýna mně daroval své vojenské boty, protože jsem pořád chodil v dřevácích a ve vězeňském mundúru označeném červeným trojúhelníkem. Pracoval jsem na soustruhu, obráběl jsem železné osy do elektromotorů, musel jsem jich udělat 150 za směnu. V listopadu 1944 během noční směny jsem utrpěl smrtelný úraz: osa se vytrhla z úchytů, protože jsem speciálně k obrábění bral velké kovové kusy. Vymrštila se, prolétla i ochranným krytem a udeřila mě do hlavy a roztránila lebku. Upadl jsem na betonovou podlahu. Jako mrtvého mě odnesli do sklepa, kde mě bez prohlédnutí lékařem ponechali. Po třech dnech a nocích jsem přišel k vědomí a vyplazil jsem se ze sklepa. Francouzští vězni se mě ujali a odnesli do lágru na pryčnu....

8. května 1945 jsem se s 12 Poláky vydal pěšky na východ, domů - přes Lvov do Vinnice....

PS: Ještě si vzpomínám, že 6. května fašisté ve Frývaldově pálili svůj archiv. Okolo domu, kde se nacházel /Úřad práce/, se povalovaly různé dokumenty.“⁸

Statisíce lidí z celé Evropy bylo nacistickým režimem donuceno odjet pracovat daleko od svých domovů, aby přispěli svou prací k vítězství nenáviděné „tisícileté říše“. Válka trvala celých šest let, mnozí se domů nevrátili a další nesli po celý život následky krutého zacházení. K odškodnění z německé strany dochází až po téměř šedesáti letech, kdy již větší část z obětí nacistického Německa není naživu. Je jisté, že se historikům již nikdy nepodaří v úplnosti zrekonstruovat, co se odehrávalo ve válečném zázemí mimo dosah fronty, a proto šlo o téma opomíjené. Zapomenout však nelze: snad tato „mikrosonda“ do dějin Frývaldova v letech 1944-1945 tomu napomůže.

Květoslav Growka

Ikonografie Frývaldova a Gräfenberku

Hlavní sezónní výstava Vlastivědného muzea Jesenicka *Co ukrývá depozitář II* představila i poměrně rozsáhlou kolekci grafických návrhů, kreseb a litografií, která tvoří nezanedbatelnou část muzejní sbírky.

Litografie spolu s pohlednicemi a mapami jsou důležitou součástí poznávání historie určitého regionu. Grafická zobrazení panoramat měst a významnějších vsí v 19. století zachytila poměrně věrně tvárnost míst, a to v jednom z nejprogresivnějších období jejich překotného růstu a následného rozvoje. Význam litografií jako důležitého ikonografického materiálu je zcela určitě nesporný, navíc se zde vedle čistě dokumentární hodnoty projevuje i nezanedbatelná hodnota výtvarná. V neposlední řadě je značná produkce grafických upomínkových listů důkazem jistého nemalého významu zobrazovaného místa. Větší počet panoramat Frývaldova (Jeseníku) a jeho lázní (Gräfenberku) uchovaných v muzejním depozitáři, které často pocházejí z vydavatelství a nakladatelství významných evropských tiskáren, tento fakt potvrzuje. Je zjevná souvislost mezi jejich autory a evropskou proslulostí jesenických lázní, kde pobývali četní umělci z celé Evropy. Kupř. u vídeňského malíře a litografa Carla Goebela je dlouholetý pobyt v lázních doložen i v literatuře, protože ovlivnil jeho tvorbu. Na druhé straně podpis pod grafickým listem nemusí nutně znamenat fyzickou přítomnost autora, například W. Loeillot, jehož panoramata Frývaldova a Gräfenberku zaujímaly nemalou část vystavené kolekce litografií, se živil hlavně reprodukováním výtvarných originálů. Pobyt v lázních tak může spolehlivě prokázat jen případné uvedení jejich jmen v tzv. Curlistech (seznamech lázeňských pacientů), což potvrzuje i nálezy jména francouzského hosta, malíře portrétů Arthura Ferrariho v Curlistech lipovských lázní z roku 1883. Jeho olejomalby byly představeny na výstavě *Co ukrývá depozitář I* v roce 2002.

Na výstavě se díky pracím evropských litografů a malířů pochopitelně představila i celá řada evropských a místních grafických institutů 19. století: Sachse a spol., tiskárna v Berlíně; vídeňská tiskárna Reiffenstein & Rösch; Gottlieb Haase a synové, tiskárna v Praze (mimořádně druhá nejstarší kamenná tiskárna v Čechách); Ernest Titze, nakladatelství ve Frývaldově; Johann Rauh, tiskárna ve Vídni; Adolf Tras-

ler, tiskárna a vydavatelství v Opavě či Josef Stoufs, tiskárna ve Vídni.

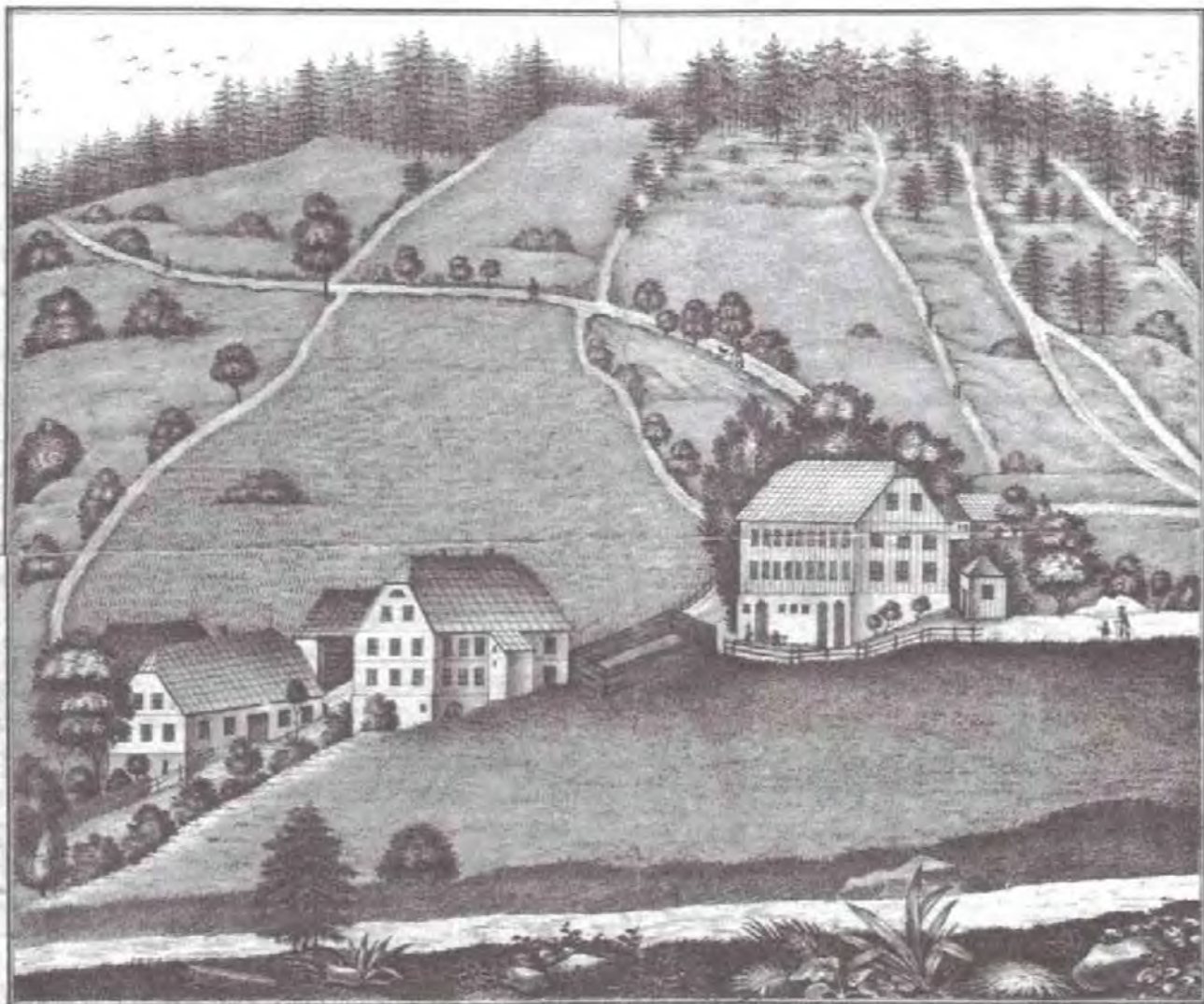
Představme si některé více či méně významné osobnosti evropského umění, jejichž díla se dodnes zachovala v muzejním depozitáři a byla prezentována na výstavě:

W. Loeillot, berlínský litograf a nakladatel. Byl činný v Berlíně, zejména v letech 1850-1876, kdy spolupracoval s grafickým institutem Sachse a spol. Jeho tvorba byla zaměřena na krajinomalbu a portrétování. Je často zaměňován za malíře podobného jména Loeillota de Marse, který rovněž působil v Berlíně (viz Weigels, R.: *Kunstlager - Cat.*, Leipzig 1838/66, V.; na záměnu upozornil již Thieme-Becker Lexikon, XXIII, s. 320.). Pro zaměňování obou jmen hovoří i ten fakt, že v dostupné literatuře není uváděno celé jméno W. Loeillota a na jeho grafikách (uložených v jesenickém muzeu) je uváděno jen příjmení.

Franz Xaver Sandmann, vídeňský malíř a rytec. Narodil se 15.12.1805 ve Štrasburku a zemřel v r. 1856 ve Vídni, kde žil od r.1841. Spolupracoval s vídeňským nakladatelem L.T. Neumannem, o čemž svědčí i jeho podíl na atlasu děl nakladatelství L.T. Neumann a A. Paterno.

Josef Anton Bauer, litograf, narodil se v Mnichově 1.10.1820, zemřel ve Vídni v r. 1904. Do r. 1847 působil ve Mnichově, poté se přestěhoval do Vídně. V této době, krátce po svém přestěhování, začal pracovat pro litografa a malíře Josefa Kriehubera, jehož vytvořené portréty a akvarely následně reprodukoval. Je autorem četných grafických listů, některé z nich byly součástí vídeňských malířských a grafických výstav.

Carl Goebel, malíř akvarelů a litograf, narodil se 26.2.1824 v Vídni a zemřel tamtéž 10.2.1899. Vystudoval vídeňskou uměleckou Akademii, později se vypracoval jako portrétní malíř vídeňské šlechty a měšťanů. Jako pravidelný host na Gräfenberku portrétoval více než jedno desetiletí významné návštěvníky slezských lázeňských míst. Procestoval řadu evropských a afrických zemí; po návratu z Modeny změnil styl a jeho hlavní doménou se stala portrétní litografie. Znamé jsou jeho žánrové scény, krajiny, veduty Vídně, obrazy se zvířaty a lovecké scény. Podobně jako Josef Anton Bauer byl ovlivněn litografem Josefem Kriehuberem.

den 43ter V. P. Juli 1834.

Gräfenberg.

Ludwig Czerny, rakouský malíř a litograf, narodil se v r. 1821 ve Vídni, zemřel tamtéž v r. 1889. Byl žákem vídeňské umělecké Akademie a s ní byl spojen jeho celý umělecký život (dokonce se stal jejím profesorem). Byl známý jako malíř žánrových obrázků a krajinomaleb. Jeho hlavní činnost spadá do poloviny 19. století.

Seznam vystavených grafických děl:

1. Pohled na Jeseník (Frývaldov), litografie, autor neuveden, kolem roku 1849, západní a severozápadní fronta zástavby, uprostřed budova radnice, před ní stará kašna a na horizontu tzv. Koppenhaus v jeseníckých lázních.

2. Náměstí v Jeseníku s radnicí a měšťanskou zástavbou, litografie, autor neuveden, I. polovina 19. století, jedno z nejstarších vyobrazení města.

3. Náměstí v Jeseníku, litografie, autor neuveden, 1850, historická zástavba náměstí s radnicí, tisk Reiffenstein & Rösch, Vídeň.

4. Náměstí v Jeseníku, litografie, J. Bauer, stav kolem roku 1850, pohled na radnici a domy na náměstí, tisk J. Stoufs, Vídeň.

5. Pohled na město Jeseník, lázně Gräfenberk a okolí, litografie, autor neuveden, polovina 19. století, pohled od Bobrovníku, vydavatel Reiffenstein & Rösch, Vídeň.

6. Panoramatický pohled na město Jeseník, litografie, L. Czerny, kolem roku 1830, pohled z dneš-

Gräfenberg

Litografie č. 14

ních Smetanových sadů, uprostřed kostel Nanebevzetí P. Marie (před rozsáhlou úpravou v roce 1882), Vodní tvrz a radnice, na horizontu jesenícké lázně a Rychlebské hory, vydavatel E. Titze, Jeseník.

7. Pohled na město Jeseník, litografie, Gottlieb Haase a synové, Praha, 1849, z majetku E. Titze, Jeseník.

8. Veduta Jeseníku, litografie, W. Loeillot, polovina 19. století, pohled na střed města s jeho okrajovou částí, na horizontu patrně Zlatý chlum, tisk a vydavatel L. Sachse, Berlín.

9. Jeseník, Náměstí Svobody (dříve Auf der Freiheit), reprodukce dobové rytiny, autor neuveden, polovina 19. století.

10. Vodní tvrz v Jeseníku, litografie, W. Loeillot, 1. polovina 19. století, pohled na Vodní tvrz, v popředí dnešní Smetanovy sady s městským parkem a na horizontu tzv. Koppenhaus v jeseníckých lázních, tisk a vydavatel L. Sachse, Berlín.

11. Gräfenberk, litografie, autor neuveden, 1834.

12. Gräfenberk, litografie, F. X. Sandmann, nedatováno, pohled na areál lázní, tisk L.T. Neumann, Vídeň.

13. Gräfenberk, litografie, Gottlieb Haase a sy-

nové, Praha, 2. polovina 19. století, celkový pohled na město, tisk E. Titze, Jeseník.

14. Gräfenberk, litografie, P. Russ, polovina 19. století, tisk A. Trassler, Opava.

15. Gräfenberk, litografie, autor neuveden, 1840, tisk A. Trassler, Opava.

16. Lázeňské budovy, litografie, J. Einsinger, 1839, tisk J.B. Kuhn, Mnichov.

17. Kolonie Gräfenberk, litografie, W. Loeillot, polovina 19. století, vyobrazení lázeňských budov a zemědělských usedlostí (dnešní Kalvodova ulice), tisk L. Sachse, Berlín.

18. Francouzský pomník z roku 1841, litografie, J. Bauer, tisk J. Stoufs, Vídeň.

19. Pruský pramen (dnes Bezručův) z roku 1846, litografie, J. Bauer, tisk J. Stoufs, Vídeň.

20. Concordia Douche, litografie, J. Bauer, tisk J. Stoufs, Vídeň.

21. Rodinná hrobka Vincenze Priessnitze s kaplí, litografie, J. Rauh, Vídeň, 2. polovina 19. století, budova kaple v historizujícím slohu pochází z roku 1853.

Michaela Neubauerová

Archeologické doklady zlatorudných mlýnů v okolí Zlatých Hor

Hlubinnou těžbu zlata z primárních ložisek ve zlatohorském rudním revíru lze předpokládat od 13. století. Poprvé je písemně doložena od roku 1318 a s přestávkami trvala do roku 1993.¹ V terénu zůstaly na svazích Příčné hory četné zasypané šachty a štoly, ze kterých se vytěžená ruda odvážela do zlatorudných mlýnů.

V Čechách známe podobných mlýnů několik desítek a to zejména díky nálezům mlýnských kamenů s charakteristickými soustřednými kruhovými rýhami na pracovní ploše. Z oblasti Jeseníků jsou takové kameny publikovány ze Suché Rudné - Podmáslí.²

Z rozložení dolů na Příčné hoře je zřejmé, že se vytěžená ruda svážela do vodních mlýnů vybudovaných na potociích v údolích. Od některých dolů jsou v terénu dosud patrné svazky úvozových cest, které po svahu šikmo směřují do údolí. Přibližnou polohu mlýnů na Zlatohorsku zatím dokládají pouze ojedinělé nálezy výše zmiňovaných mlýnských kamenů. K nálezu celého mlýnského kamene došlo po povodni v roce 1997 při bagrování dna zregulovaného Zlatého potoka ve Zlatých Horách. Místo nálezu bylo podle pamětníků na Jesenickém nábřeží, asi 100 m proti proudu od silničního mostu v Nádražní ulici. Jedná se o křemenný běhoun nepravidelného průměru 105 x 70 cm. Vysoký je 20-30 cm, středový otvor má průměr 14 cm a protilehlé obdélné zářezy pro kyprici jsou hluboké 2,5 cm. Na pracovní ploše má vyryté soustředné kružnice a deset větrníků, směřujících od otvoru přímo k okraji kamene. V současné době je mlýnský kámen umístěn před hotelem Aurum u hraničního přechodu do Polska.

Druhý mlýn stál v Horním Údolí na horním toku Olešnice. Dne 29. 6. 2003 jsme na okraji autobusové točny u hotelu Pod Příčnou objevili do země zapuštěný zlomek křemenného mlýnského kamene rozměru 47 x 40 cm. Kámen, který má na pracovní ploše soustředné rýhy, se patrně dostal na povrch při úpravě terénu pro točnu. Místo se nachází na pravém břehu Olešnice na úpatí Příčné hory, přímo pod doly na Starohoří. Koncem loňského roku byl nalezený kus mlýnského kamene vyzvednut a převezen do budovaného hornického skanzenu pod Dolním Údolím.

V obou případech se nalezené mlýnské kameny svojí surovinou zásadně liší od mlýnských kamenů z českých zlatorudných mlýnů. V Čechách se ve mlýnech

Mlýnský kámen ze zlatorudného mlýna ve Zlatých Horách umístěný před hotelem Aurum. Foto autor.

rozemílal zlatonosný křemen a proto mlýnské kameny musely být vyrobeny z odlišných materiálů, než je ruda. Například ve vodním mlýně Pod Starou Pazdernou v Pisku byly nejpoužívanějšími horninami biotitické až biotiticko-muskovitické žuly a v menší míře některé typy žulorul.³ Mlýnské kameny z ručních mlýnů na Kometě v Píseckých horách jsou převážně z žilné žuly a z leukokratního migmatitu s přechody do žuloruly. Ojediněle byl zastoupen pegmatit a jemnozrný železitý pískovec s limonitovým tmelem.⁴ Použití křemenných mlýnských kamenů ve zlatohorském revíru je možné spojit s vyššími obsahy zlata v místní měkké břidlici.⁵

Bližší datování výše popsaných mlýnských kamenů, objevených v druhotných polohách, je nemožné. Na základě analogií z Čech je předběžně můžeme považovat za středověké. Lze očekávat, že při soustavnějším terénním průzkumu zlatohorského rudního revíru budou nálezy mlýnských kamenů ze zlatorudných mlýnů rozhojněny a topograficky se tak upřesní celý proces získávání zlata od těžby rudy až po její zpracování.

Jiří Fröhlich

POZNÁMKY

1. VEČEŘOVÁ, V. - VEČEŘA, J.: Jesenické zlaté stezky, Jeseník 2001, s. 44-72.
2. Tamtéž, s. 36.
3. MACHART, J.: Petrografie mlýnských kamenů středověkého úpravnického mlýna z Písku, in: Sborník Oblastního muzea v Písku 1, 1970, s. 21-22.
4. FRÖHLICH, J. - KOPPOVÁ, E.: Výzkum středověkých dolů a úpraven zlata na Kometě, in: Prácheňské muzeum v Písku. Zpráva o činnosti za rok 1991. Písek 1992, s. 36-37.
5. MORÁVEK, P. et al.: Zlato v Českém masívu, Praha 1992, s. 98.

Botička pro štěstí z Javorníku

Mezi svědky minulosti, kteří k nám promlouvají z dávných časů, ať už jsou to předměty nebo pozůstatky lidské činnosti, patří bezesporu i ty ve formě písní, pohádek, příběhů a zvyků předávaných z generace na generaci. O zvycích jednotlivých krajů na našem území bylo napsáno již bezpočet různých zpráv a studií. Každý kraj měl svá specifika. Jinak slavili např. velikonoce na Moravě, v Čechách a poněkud jinak tomu bylo v německém pohraničí českých zemí. Každý kraj měl své zvyky a pověry, které měly přinášet štěstí a bohatství do domu. Někde byli nadšeni, že se jim pod práh dveří usadil had, jinde si dávali při stavbě domu pod parapety oken mince.

Na Javornicku bylo jedním z těchto zvyků dávat pro štěstí na půdu za trám starou obuv. Někdy se dávala za trám jen jedna bota, jindy celý pár, ale to jen výjimečně. Kdy se tento zvyk objevil poprvé, to už se asi nikdy nezjistí a také to není důležité. Bohužel nastala doba, kdy se na něj pomalu zapomíná, neboť dnes už v něj skoro nikdo nevěří. Při opravách a vyklízení půd se náhodně nalezená stará obuv vyhazuje jako první. A přitom se často mohou najít unikáty, které dokládají mimořádnou zručnost někdejšího ševce - jako v případě nálezů v Javorníku.

V letních měsících roku 2002 započala na náměstí Míru rekonstrukce domu (parc.č 6), který není sice památkově chráněn, ale nachází se v památkové zóně města. Proto probíhal zároveň i archeologický a stavební dozor na stavbě, díky němuž byla objevena za jedním z trámů dětská dívčí botička čísla 20 1/2, kterou bychom mohli datovat do závěru 19. a začátku 20. století. Je celá vyrobená z kůže. Na svršku jsou dva pásky s otvory na zapínání na dva půlkulovité knoflíčky přichycené k botce drátěnými očky. Patrně i na špičce botičky se kdysi nalézaly dva tyto knoflíčky a

plnily funkci ozdoby. Špička botičky byla vyrobena ze silnějšího materiálu. Podrážka byla vytvořena z jednoho celku silnější kůže a podpatek ze stejného materiálu byl k ní připevněn floky. Jimi byla též spojena i celá podrážka ke svršku.

Přesné určení autora výrobku není dnes možné. Cech ševců v Javorníku měl příliš mnoho členů, tedy můžeme se jen dohadovat, zda-li výrobcem botičky byl Franz Heinze, který 1. ledna 1877 obdržel mistrovský list pro svou živnost v Javorníku, či Albert Proksch nabízející své výrobky formou reklamy r. 1904 v příloze Königova knižního průvodce městem Javorník.

Tato nalezená botička nám doplňuje mozaiku naší nedávné historie a dokazuje, že krásné věci nemusejí pocházet jen z dávnověku, ale i z časů nám blízkých. Jde totiž o to, že bychom si měli více všimnout i docela obyčejných předmětů denní potřeby našich předků.

Milan Rychlý

Dravci a sovy na Jesenicku

Živočišcy, kteří loví a zabíjejí jiná zvířata pro svou obživu, označujeme souhrnným ekologickým termínem predátoři. V rámci třídy ptáků to jsou všichni drobní hmyzožraví pěvci (sýkory, pěnice, budníčci, lejsci), dále ptáci hrabaví (koroptev, bažant), šplhavci (datel, strakapoud), srostloprstí (dudek, ledňáček), brodiví (čápi, volavky), řada druhů vrubozobých (kachny) i bahňáci (kulíci, jespáci, racci). V běžném lidském chápání se jimi však rozumí druhy vyloženě masožravé: **DRAVCI A SOVY**.

Oba tyto svérázné řady ptáků poutaly pozornost člověka odedávna. Neznáme jiné skupiny ptáků, které by vyvolávaly tolik protikladných pocitů. Sovy v minulosti znamenají moudrosti, ale i zla a kouzel. Dravci středověké symboly odvahy a svobody;

v době ještě celkem nedávné vybíjeni jako „škodná“. Dnes již chápeme jejich význam. V přírodních společenstvech se uplatňují jako jeden z mnoha nenahraditelných faktorů udržujících přírodní rovnováhu. V současnosti jsou dravci a sovy ve většině evropských zemí přísně chráněni. Podívejme se tedy, jak to vypadá s výskytem dravců a sov na Jesenicku.

Zástupci obou řádů jsou rozděleni do tří skupin; měřítkem je hojnost výskytu:

A. druhy, které na Jesenicku prokazatelně hnízdí,

B. druhy, které na Jesenicku nehnízdí, ale pravidelně tudy protahují nebo sem zaletují,

C. druhy, pozorované na Jesenicku nepravidelně a vzácně.

ad A) Druhy, které na Jesenicku prokazatelně hnízdí:

Káně lesní (*Buteo buteo*) je nejhojnějším dravcem jesenického regionu. Setkáme se s ní na otevřených plochách polí, luk a pastvin. Na číhané sedává na sloupech elektrického vedení i na stromech u silnic. Její let je pomalý, často krouží bez hnutí křídel. Hnízda staví na stromech v polních lesících, hustých stromořadích kolem vodních toků a při okrajích větších lesních celků. Odhad počtu hnízdicích párů: 40-60.

Poštolka obecná (*Falco tinnunculus*) je malý sokolovitý dravec, který v hornaté krajině Jesenicka není tak hojný jako v jiných, rovinatých oblastech republiky. Ke hnízdění využívá starých vraních hnízd a skalních výstupků. Synantropní populace hnízdí přímo ve městech. Páry obsazují výklenky na budovách i kostelní věže. Kořist, drobné zemní savce, loví typickým letem, kdy se třepotá ve vzduchu a jakoby visí na místě. Odhad počtu hnízdicích párů: 40-50.

Jestřáb lesní (*Accipiter gentilis*) obývá rozsáhlejší lesní komplexy s klidnými starými porosty. K okrajům měst a vesnic zalétá jen zřídka, a když už, tak proto, aby ulovil zatoulané kuře nebo slepičku. Běžnou kořistí mu jsou sojky, drozdí, holubi a veverky. Stavy jestřábů byly donedávna silně redukovány a i dnes, přestože je řazen mezi druhy ohrožené, je mnoha lovci a chovateli holubů pronásledován. Odhad počtu hnízdicích párů: 15-20.

Krahujec obecný (*Accipiter nisus*) vypadá jako zmenšenina jestřába. Na Jesenicku obývá členitou krajinu podhůří, hnízdí při okrajích lesů, v pol-

ních remízcích i v městských parcích. Hnízdo staví téměř vždy v husté smrkové tyčovině, výjimečně na listnácích. To, že krahujec loví drobné zpěvné ptáky, neznamená, že je škůdce. Odhad počtu hnízdicích párů: 20 - 30.

Včelojed lesní (*Pernis apivorus*) se živí hlavně larvami vos, jejichž zemní hnízda rozhrabává. Také mláďata jsou krmena vosími larvami, rodiče jim přinášejí celé kusy pláství. Hnízdo buduje na vysokých stromech. Vzhledem k potravní specializaci je hustota osídlení nízká. Na Jesenicku hnízdí převážně v nížinaté krajině Vidnavska a Javornicka. Včelojed je tažný druh, který se u nás zdržuje jen v hnízdní době od dubna do září. Odhad počtu hnízdicích párů: 4 - 6.

Moták pochop (*Circus aeruginosus*) je dravec velikosti káně, avšak mnohem štíhlejší a s delším ocasem. Při lovu létá pomalu kymácvým letem nízko nad terénem. Hnízdo staví na zemi v hustých rákosových porostech, za potravou zaletuje do okolní bezlesé krajiny a k okrajům rybníků. Na Jesenicku je běžný v okolí větších vodních ploch, a to především na lokalitách s rozsáhlejšími rákosinami, jako jsou rybníky u Černé Vody, Dolní Les u Vlčic, nebo přírodní rezervace Vidnavské mokřiny. Odhad počtu hnízdicích párů: 8 - 10.

Moták lužní (*Circus pygargus*) patří ve střední Evropě k ptačím druhům silně ohroženým vysoušením vlhkých oblastí. Na území naší republiky hnízdí nepravidelně a vzácně v prostředí rozsáhlých vlhkých luk, na slatinách a zaplavovaných územích. Na Jesenicku se přizpůsobil kulturní stepi a nepravidelně hnízdí v obilných polích na Vidnavsku. Jeho potravou jsou drobní hlodavci, ptáci do velikosti skřivana a ve velké míře také hmyz. Odhad počtu hnízdicích párů: 0 - 2.

Moták pilich (*Circus cyaneus*) hnízdí ve střední Evropě poměrně vzácně. Na území CHKO Jeseníky je prokázáno nepravidelné hnízdění. Pravděpodobně zde zahnízdil i v roce 2003. Jako jediný moták se na Jesenicku pravidelně vyskytuje také v období od podzimu do jara. Jsou to ptáci z východní a severní Evropy, kteří u nás zimují. Odhad počtu hnízdicích párů: 0 - 1.

Ostříž lesní (*Falco subbuteo*) připomíná v letu velkého rorýse, prudce mává křídly, ale netřepetá se na místě jako poštolka. Potravu - drobné ptáky a větší hmyz - loví rychle a s hravou elegancí; dokáže se zmocnit i vlaštovek. Malou kořist - vážky, chrousty - žere přímo za letu. Jako všichni sokolí si hnízdo nestaví, ale obsazuje stará hnízda jiných ptáků, především vran, umístěná vysoko v korunách stromů. Hnízdí vzácně na území celé republiky, dává však přednost nižším polohám, kde se lesy střídají s loukami a pastvinami. Koncem září odlétá do zimovišť v tropické Africe. Odhad počtu hnízdicích párů: 3 - 5.

Sokol stěhovavý (*Falco peregrinus*) hnízdí v České republice velmi vzácně a jen na několika lokalitách. Je to silný a rychlý dravec velikosti

vrány. Kořist, ptáky, loví výhradně za letu. Hnízdo si zakládá ve skalních stěnách. Z oblasti Hrubého Jeseníku vymizel koncem 50. let (?) minulého století. Nyní zde (na šumperské straně) od roku 2001 opět hnízdí 1 - 2 páry.

Puštík obecný (*Strix aluco*) je naší nejhojnější sovou. Obývá listnaté i smíšené lesy, ale také parky, zahrady apod. Hnízdí v prostorných stromových dutinách, s oblibou obsazuje také velké budky. Na hnízdišti bývají staří ptáci útoční a mohou napadnout i člověka. Puštík je z našich sov nejvšestrannější lovec. Jeho potravou jsou drobní savci, ptáci, ale chytá i žáby a brouky. Odhad počtu hnízdících párů: 20 - 30.

Kalous ušatý (*Asio otus*), druh hojný a pravidelně hnízdící na většině našeho území, dává přednost otevřené krajině nížin a pahorkatin. Páry obsazují opuštěná stračí nebo vraní hnízda umístěná při okrajích lesů, v polních remízcích i v městských parcích. Potravou kalouse, který svým vzhledem připomíná zmenšeninu výra, jsou téměř výhradně hraboši polní. Středoevropské populace jsou stálé, ale v zimních měsících se i na Jesenicku objevují kalouši ze severu. Ti tvoří často skupiny o 20 i více jedincích, kteří přes den odpočívají v zahradách a parcích ukryti na jehličnatých stromech. Odhad počtu hnízdících párů: 15 - 20.

Výr velký (*Bubo bubo*) byl v dřívějších dobách druh značně pronásledovaný a z mnoha míst střední Evropy vymizel. V současnosti se jeho stavy opět zvyšují. Je to obyvatel nížin i hor; žije všude tam, kde má klid, dostatek potravy a hnízdních příležitostí. Skalní převisy a půdní prohlubně pod skalami jsou nejčastější místa výřích hnízd. Potravu této největší sovy světa tvoří různě velcí ptáci a savci. Odhad počtu hnízdících párů: 8 - 12.

Sýc rousný (*Aegolius funereus*) je malá horská sova. Na Jesenicku obývá jehličnaté i bukové lesy vyšších partií Jeseníků a Rychlebských hor. Nikde však není příliš hojný. Hnízdí obvykle v dutinách po datlovi černém; jeho výskyt lze podporovat také vyvěšováním vhodných budek. Loví drobné hlodavce, rejsky a malé ptáky. Odhad počtu hnízdících párů: 15 - 20.

Sýček obecný (*Athene noctua*) je ve střední Evropě obyvatelem nížin. Na Jesenicku býval hojný v otevřené krajině Javornicka a Vidnavska. Jeho početnost však i tady v posledních letech výrazně poklesla. Příčinou úbytku sýčků může být mimo jiné také stále hojnější kuna skalní. Sýčkově často hnízdí ve starých budovách, polních kůlnách, na půdách krajinů, ale i ve stromových dutinách. Loví hlavně hmyz, myši a drobné ptáky. Na základě pravidelného monitoringu z posledních let byl zaznamenán pokles na aktuální 2 - 3 hnízdící páry. Na území CHKO Jeseníky nebyl za posledních 8 let vůbec zjištěn.

Kulišek nejmenší (*Glaucidium passerinum*) je obyvatelem rozsáhlých lesů severní a východní Evropy. Ve střední Evropě hnízdí téměř výhradně v horských oblastech, na Jesenicku jen v Hrubém Jeseníku. Tato sova velikosti špačka si zakládá hnízdo obvykle v dutinách po strakapoudech. Potravu kuliška tvoří drobní savci a ptáci. Odhad počtu hnízdících párů: 1 - 2.

Sova pálená (*Tyto alba*) je u nás téměř výlučný obyvatel lidských sídel. Hnízdí v kostelních věžích, na půdách, v polních stodolách apod. Na Jesenicku obývá oblasti s nadmořskou výškou do 500 m. V posledních desetiletích se její početnost výrazně snížila, a to přesto, že bylo v oblastech Bílé Vody, Javorníku, Bernartic, Vidnavy, Supíkovice a Mikulovic vyvěšeno kolem pětadvaceti speciálních budek, vesměs do velkokapacitních seníků a na půdy kravínů. „Pálenka“ se tak stává ptákem vysloveně vzácným. Odhad počtu hnízdících párů: 1 - 2.

ad B) Druhy, které na Jesenicku nehnízdí, ale pravidelně tudy protahují nebo sem zaletují:

Orel mořský (*Haliaeetus albicilla*) hnízdí v ČR pouze vzácně v jižních Čechách. K nám na Jesenicko přilétají severští ptáci zimující v oblasti Otmuchovských jezer. Bývají k zastížení obvykle na polích při hranici s Polskem, nebo u větších vodních ploch.

Káně rousná (*Buteo lagopus*) je pravidelný zimní host na území celé republiky, Jesenicko nevyjímaje. Početnost v jednotlivých zimách však může velmi kolísat. Hnízdí v severní Evropě, hlavně v tundrové oblasti.

Luňák červený (*Milvus milvus*) vzácně hnízdí v jižních Čechách a na jižní Moravě. Oblastí Jesenicka řídce, ale pravidelně protahují ptáci z východní Evropy.

Luňák hnědý (*Milvus migrans*) hnízdí místy v jižní části republiky. V jarních a podzimních měsících krajinou Jesenicka nepoččetně protahují jednotliví ptáci.

Orlovec říční (*Pandion haliaetus*) v České republice nehnízdí. Na Jesenicku bývá pravidelně k zastížení v období podzimního a jarního tahu, někdy i v zimě. Setkáme se s ním v okolí větších vodních ploch, jako jsou např. rybníky v Černé Vodě.

Dřemlík tundrový (*Falco columbarius*) je malý sokolovitý dravec. Jeho domovinou je severní Evropa. V období od září do dubna se jednotliví zimující ptáci objevují i na Jesenicku, a to většinou v polní krajině nižších poloh.

ad C) Druhy, pozorované na Jesenicku nepravidelně a vzácně:

Orel křiklavý (*Aquila pomarina*) Nepravidelná náhodná pozorování. Existují dohady, zda nehnízdil někde v polské části Klodska (Góry Złote, Góry Bialskie).

Orel skalní (*Aquila chrysaetos*) Na Jesenícku se objevuje jen ojediněle v horských oblastech. Většinou pozorování přeletující mladí ptáci.

Orel královský (*Aquila heliaca*) Vzácná pozorování v oblasti Hrubého Jeseníku. Jen výjimečně se zatoulává.

Raroh velký (*Falco cherrug*) Vícekrát, ale velmi nepravidelně, pozorován v Rychlebských horách i v oblasti Jeseníků.

Poštolka rudonohá (*Falco vespertinus*) Ojedinělá pozorování, vesměs v období jarního nebo podzimního tahu.

Kalous pustovka (*Asio flammeus*) Výjimečně se zatoulávají protahující nebo zimující jedinci.

Sovice sněžní (*Nyctea scandiaca*) Z Jesenicka existuje několik nepříliš věrohodných zpráv o pozorování této v ČR vzácně zimující severské sovy.

Významný podíl na vzniku tohoto článku mají Vojtěch a Lukáš Procházkovi z Javorníku a Ladislav Hajný z Jeseníku. V jejich práci jsou skryty stovky hodin terénních pozorování, stovky vylezených stromů a zkontrolovaných dravčích hnízd a stovky okroužkovaných ptáků. Děkuji jim tímto za poskytnutí řady cenných informací týkajících se výskytu dravců a sov ve zdejší oblasti a především za kvalifikované odhady početnosti hnízdících druhů.

Antonín Lyko

Kronika

Rok 2003 ve Vlastivědném muzeu Jesenicka

Oddělení archeologie

V dubnu r. 2003 bylo ve VMJ obsazeno místo archeologa a po několika letech tak bylo společně s Milanem Rychlým (Státní zámek Jánský Vrch, Javorník) navázáno na badatelskou činnost archeologa a historika Mgr. Z. Brachtla.

V průběhu roku byla prováděna systematická dokumentace současného stavu archeologických památek na Jesenicku - jednalo se zejména o hrady, tvrze a zaniklé sklárny. Ve vytipovaných oblastech byl proveden terénní průzkum včetně sběru na porouchaných polích. Podařilo se tak nalézt například doklady mezolitického osídlení v okolí Písečné. Toto období posledních lovců-sběračů na našem území je charakterizováno především nálezy drobnotvaré kamenné industrie, přičemž jako surovina byl využíván severský pazourek. Spolu s Mgr. Danielem Nývltem (Česká geologická služba Praha), RNDr. Janem Haukem, Csc. (Vlastivědné muzeum Jeseník) a Martinem Hanáčkem (Velká Kraš) byly v terénu mapovány lokality, na nichž se nacházejí zdroje kvalitní suroviny pro výrobu kamenné industrie.

K rozsáhlejším akcím patřil archeologický dohled na stavbě „Silnice III/4577 Vidnava - státní hranice s Polskou republikou - Kalkow“ (spolupráce s Národním památkovým ústavem Ostrava, pracoviště Opava), stavební práce vyvolaly archeologický dohled také v areálu kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Zlatých Horách (Archeologické centrum Olomouc).

Byly sledovány liniové výkopy ve Zlatých Horách a v Jeseníku, menší výkopy v Javorníku, Žulové, Skrošicích a na dalších místech.

Systematicky byly sledovány lokality, které jsou soustavně narušovány nelegálními výkopy - jedná se

především o hrady Kaltenštejn a Edelštejn a lokalitu Velké pinky. V případě Edelštejna již bylo podáno trestní oznámení na neznámého pachatele a areálu tohoto významného hradu je věnována zvýšená pozornost ze strany Policie ČR.

Archeologické sbírky byly rozšířeny o několik set keramických střepů. Většina z nich pochází z Příčného vrchu (Velké pinky), kde jsou doklady průzkumných i těžebních aktivit rovněž narušovány nelegálními výkopy. Ve spolupráci s RNDr. Josefem Večeřou (Česká geologická služba, pracoviště Jeseník) se podařilo zachránit velké množství středověkých a novověkých keramických střepů včetně fragmentů hornických kahánek.

K významnému objevu, který vyvolal ohlas odborné veřejnosti u nás i na Slovensku, došlo v jeskyni Na Špičáku, která je proslulá díky velkému množství historických nápisů, maleb a rytin na stěnách. Počátkem října loňského roku zde proběhl předběžný průzkum epigrafických záznamů, na kterém se podíleli Mgr. Vladimír Peša a Petr Jenč (Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě), Lenka Jarošová, Ph.D. (Vlastivědné muzeum Jesenicka), Evelyn Vozábalová a Iva Foitová (Jeskyně Na Špičáku) a Milan Rychlý (Státní zámek Jánský vrch, Javorník). Zatímco až dosud se jako nejstarší datum doložené z jeskyni v České republice uváděl rok 1564 právě z jeskyně Na Špičáku, při novém průzkumu byla v jedné z chodeb identifikována unikátní rytina. Jedná se o letopočet 1519 s písmeny *hb*, pod nímž je vyryta široká sekera se stylizovaným výjevem uvnitř. Obrázek starý téměř pět století mohl být objeven díky tomu, že jeskynní stěny této chodby byly nedávno znovu očištěny od sedi-

mentů. Vzhledem k významu tohoto nálezu bylo rozhodnuto pokračovat v dalším průzkumu. Podporu projektu přislíbila Agentura ochrany přírody - úsek správy a ochrany jeskyní.

Kromě publikační a přednáškové činnosti byly poskytovány odborné konzultace - jednalo se o problematiku kvartérních sedimentů v pískovcových převisech s pravěkým a středověkým osídlením (Česko Švýcarsko a Český Ráj) a konzultace při stavbě severního úseku dálnice D47 (archeologický dohled v místech s doloženým či předpokládaným nejstarším osídlením). Archeologické oddělení se podílelo na výstavě *Nerostné bohatství Jesenicka a jeho využívání*. Atraktivní archeologické nálezy z Jesenicka (kachle, keramika, železné předměty) byly zapůjčeny na výstavu *Hrady českého Slezska* (autorka PhDr. Markéta Tymonová, Slezské zemské muzeum v Opavě), která se v letních měsících představí i v expozici Vlastivědného muzea Jesenicka.

L. Jarošová

Oddělení biologie

Rok 2003 znamenal pro oddělení biologie VMJ především další přírůstky ve sbírkách. Celkem bylo v loňském roce poradním sborem pro sbírkotvornou činnost schváleno a následně zapsáno 464 nových položek. Většinu těchto přírůstků tvoří entomologické sběry, tj. preparovaní brouci, motýli, ploštice, vážky, blanokřídlí, dvoukřídlí a další hmyz. Z dalších nově získaných exponátů jsou bezesporu atraktivní dermoplastické preparáty ptáků a savců. Takto se do zoologických sbírek dostaly preparáty, které zde doposud zastoupeny nebyly, nebo se nacházely ve stavu již zcela nevhodném pro výstavní účely. Uvedme např. tehoře tmavého, netopýra dlouhouchého, plcha velkého, nebo v přírodě běžně se vyskytujícího krtek obecný. Z ptáků si pozornost zaslouží poměrně vzácný chřástal vodní, rehek zahradní nebo křepelka obecná. Pro úplnost dodejme, že všechny tyto vycpaniny vznikly preparací uhynulých zvířat, nalezených většinou na silnicích. Od roku 1996 byla ve VMJ uložena poměrně rozsáhlá sbírka ptačích vajec pocházejících z původní sbírky Zámeckého muzea v Javorníku. V roce 2003 byla dokončena její celková inventarizace, jednotlivá ptačí vejčička byla nově přeurčena, popsána a evidována. Pro zajímavost uvádíme několik u nás neobvyklých ptačích druhů zastoupených ve

sbírce: alka malá, pelikán bílý, ústřičník velký, dytík úhorní, orl mořský, dudek evropský, mandelík hajní, fuhyk rudohlavý. Přírůstky botanické byly v loňských sběrech zastoupeny jen asi desítkou herbářových položek.

Na poli ornitologie proběhla závěrečná část mapování hnízdního rozšíření ptactva, a to ve dvou mapovacích kvadrátech. Ve spolupráci s dalšími členy České společnosti ornitologické byly prováděny kontroly čapích i dravčích hnízd a vyvěšených budek pro sovy s následným kroužkováním mláďat. V průběhu celého roku byly navštěvovány vytipované biologicky cenné lokality Jesenicka. V rámci terénní práce byl vytvořen, a nadále je rozšiřován, fotoarchiv diapositivů. V něm jsou dokumentovány vzácné i běžné druhy rostlin a živočichů, významná stanoviště i celé ekosystémy. Promítání diapositivů je nedílnou součástí přednášek pro veřejnost. Takto byla koncipována ekologicky pojata přednáška *Změny v přírodě* i systémově členěná přednáška *Chráněná území na Jesenicku mimo CHKOJ*.

V roce 2002 vzniklo v Javorníku Dětské muzeum, jehož zřizovatelem je Jánský Vrch, o. p. s. Děti v přírodovědném oddělení vede od jara 2003 biolog VMJ. Hlavní náplní jejich práce je poznávání a sběr přírodnin.

V rámci výstavních aktivit VMJ se v loňském roce uskutečnily dvě výstavy s biologickou tematikou. Od února do března byla ve Vodní tvrzi instalována výstava Dr. Pavla Lauterera z Moravského zemského muzea v Brně nazvaná *Nech brouka žít*. Pojetí výstavy bylo poněkud ojedinělé. Kromě tradičních krabic s preparovaným hmyzem byli vystaveni také živočišné živí. Dospělí, ale především mládež se tak mohli pokochat pohledem na pakobylky, strašilky, obrovské šváby, tropické zlatohlávky atd. Výstavu shlédlo 770 návštěvníků. O druhé výstavě nazvané *Příroda Rychlebských hor a jejich osídlení* je pojednáno na jiném místě tohoto sborníku.

A. Lyko

Oddělení geologie

Rok 2003 přinesl oddělení geologie Vlastivědného muzea Jesenicka několik úspěchů. Do jeho sbírek bylo začleněno 253 kusů exponátů, čímž celkový počet zapsaných geologických exponátů dosáhl 3 010 kusů. Pokračovalo zpracovávání torza bohužel zlikvi-

dované vynikající geologické sbírky gymnázia Jeseník. V době své úplnosti byla evidentně na úrovni těch nejlepších vysokoškolských sbírek. Navíc obsahovala dobře utříděné typické i unikátní exponáty z Jesenicka, takže splňovala i výukovou a výchovnou úlohu sbírky regionální. Do geologických sbírek VMJ byly dále začleněny dokumentační sběry prováděné především pro potřeby výstav roku 2003. Ve výstavní činnosti VMJ se oddělení geologie podílelo spoluautorsky na 2 výstavách. Počasi roku 2003 bylo velmi příhodné pro terénní práce. Ve spolupráci s pracovníky NPÚ Olomouc byly definitivně zdokumentovány a geodeticky zaměřeny šachtové vápenky Jesenicka. Již se stalo pravidlem, že každoročně vytvářejí odborní pracovníci VMJ, jako další možnost představování přírody Jesenicka široké veřejnosti, odborné panely Lesní správě Jeseník. Panel roku 2003 byl věnován pohorí Rychlebské hory, jeho neživé a živé přírodě.

Odd. geologie se podílelo i na přípravě a úspěšném průběhu pracovního sympozia pro přípravu bienálního *Mezinárodního sochařského sympozia Jeseník 2004*. Krása jesenických hornin se netýká jen ryze sochařských materiálů. Odd. geologie nezapomínalo ani v r. 2003 na postupné vytváření venkovních geologických expozic. Bylo dokončeno vyhledání všech vhodných exponátů, které budou charakterizovat nejvýznačnější horniny skalního podloží území Lesní správy Jeseník. K jejich postupné instalaci dojde v průběhu roku 2004 před budovou Lesní správy Jeseník, včetně popisů a vysvětlujícího panelu. Obdobně vzniká i *Venkovní geologická expozice* při sídle Povodí Odry v Bukovicích. Při opravě jezu řeky Bělé se podařilo ve spolupráci s Povodím Odry a především s profesionálními hasiči z Jeseníku zachránit unikátní blok keprnické ruly o váze cca 1 tuny. Také se podařilo prosadit, aby část výchozu kvarcitu, který měl být celý zlikvidován, byla zachována. Z „odbourané“ části výchozu byl jeden ukázkový blok převezen též do Bukovic a spolu s ním i blok typického metagabra, pocházející nejspíše z prostoru pramenů řeky Bělé. Poslední velkou akcí roku 2003, na které se oddělení geologie VMJ podílelo, byla stavba chodníku za Vodní tvrzí.

Vedle činností akvizičních, výstavních a služeb veřejnosti probíhala v oddělení geologie VMJ i přednášková a publikační činnost. Nad rámec Muzejního cyklu přednášek byly uskutečněny i odborné přednášky pro školy a zájmové organizace ve stále expozici geologie VMJ, při výstavách a také v terénu. Celkem

jich bylo 14. Dosažené výsledky byly též prezentovány v tisku, ať již regionálním nebo celostátním. Celkem bylo na různá témata dotýkající se neživé přírody Jesenicka otištěno 12 příspěvků. Potěšující byl i zájem Olomouckého rozhlasu a Ostravské televize o dění v neživé přírodě Jesenicka. Celkem bylo odvysíláno 7 příspěvků, u některých se oddělení geologie VMJ podílelo i na scénáři. V rámci služeb veřejnosti byly poskytovány i konzultace 5 ročníkových a diplomových vysokoškolských prací zabývajících se geologickou a geomorfologickou problematikou Jesenicka.

J. Hauk

Oddělení historie

Základní pracovní náplní oddělení historie a společenských věd jsou minimálně dvě činnosti: správa depozitáře se vším, co s tím souvisí, a mapování nejrozličnějších témat regionální historie. V prvním případě bylo snahou doplnit novými akvizicemi takové předměty, které by stávající sbírku vhodně zhodnocovaly, či zachránit ty, kterým hrozilo jisté zničení. V roce 2003 bylo přijato do sbírek celkem 127 nových předmětů. K nejvýznamnějším předmětům patří dřevěné upomínky na stavbu části kláštera voršilek v Jeseníku z roku 1927, překrásný veteránský prapor z 20. let 20. století ze Skorošic, odznaky jesenických spolků a sdružení z 20. století, pobočná zbraň německých hasičů z počátku minulého století, pemrlovací kladiva z 50. let z Lipové, školní kresby žáků a učitelů javornické měšťanské školy či dřevěné plastiky frývaldovského dřevořezbáře Adolfa Drechslera. Dále to byly drobné zemědělské a hospodářské předměty či nezpracovaný archeologický materiál. Pro potřeby nového plánu akvizic byla vytvořena dlouhodobá koncepce sbírkotvorné činnosti tohoto oddělení. Podle ní je sběr zaměřen na regionální tiskoviny a ikonografický materiál (monografie o regionu, pohlednice, mapy, grafiky, obrazy, znaky, užitkové předměty s vedutami města a obcí regionu, významných stavebních památek, dokumentace významných politických a kulturních událostí), výrobky typické pro region (místní firmy a obchod, řemesla, domácí výroba, domácí dílny), výtvarná díla (místní umělci a vyobrazení regionu), turismus (vyobrazení chat, předměty volného času, lyžařské potřeby), apod.; dále pak na záchranný sběr (zejména archeologický), náhodně

nabídky muzeu (i za úplaty) a sběr cenných předmětů, kterým hrozí zánik nebo zničení, i když jejich povaha nebude regionální.

Povinnou prací při správě sbírek je i průběžná inventarizace fondů depozitáře historie (společenských věd). Mimo plán byla provedena celková inventarizace všech sbírkových předmětů bývalého Městského muzea v Javorníku z důvodu výpovědi a přemístění z dlouhodobého depozitáře na zámku Jánský Vrch. Hlavně pro potřeby proběhlých i nadcházejících výstav byla provedena základní konzervace některých exponátů (zejména hudebních nástrojů, grafik, porcelánu a skla).

V hlavní sezóně byla od července do září prezentována výstava *Co ukryvá depozitář II aneb Příběhy zrození (grafika, sklo, keramika)*. V hlavní turistické sezóně byla rovněž znovu instalována výstava *Čarodějnice a inkvizitoři* ve sklepení Vodní tvrze, která stejně jako loňský rok přitáhla pozornost velkého počtu návštěvníků. Pro adventní čas byla připravena

výstava *Malované obrázky na skle* (z fondu jesenického a javornického muzea). Bylo vystaveno kolem 50 obrázků anonymních tvůrců z období od počátku 18. století do 20. století.

V rámci tzv. Muzejních čtvrtků - přednášek odborných pracovníků - byly předneseny tři příspěvky: *Působení ženských řádů a kongregací na Jesenicku, Osobnosti církevních dějin (Josef Ehrlich a Klára Fietzová)* a *Poutní místa Jesenicka*.

Stěžejní akcí byla i účast na III. svatováclavském sympoziu. Nezbytnou součástí činnosti oddělení historie a společenských věd byla rovněž aktivní účast na přípravách většiny schůzek Vlastivědné muzejní společnosti. Po celý rok byly připravovány příspěvky do regionálního tisku o probíhajících akcích muzea. V přípravné fázi je projekt nové expozice historie ve Vodní tvrzi a turistické trasy a cyklotrasy po místech připomínající poutní místa a čarodějnické procesy na Jesenicku.

M. Neubauerová

Z výstav Vlastivědného muzea Jesenicka

Příroda Rychlebských hor a jejich osídlení

Ve dnech 1.5. - 28. 9. 2003 proběhla výstava koncipovaná jako první část projektu VMJ, který bude představovat jednotlivě horské celky Jesenicka. Expozici tvořilo několik oddílů. První část byla věnována osídlení a jejím autorem byl **Mgr. Martin Buchlovský**. Staré pohlednice, fotografie či ukázky z písemných pramenů dokumentovaly dávný vývoj oblasti. Nedostatek zemědělské půdy způsobil, že osídlování začalo nabývat až od začátku 16. století, kdy se zde objevily ve velkém množství doly a lomy a stoupl počet pracovních sil. Autor kladl důraz na politické a hospodářské poměry jednotlivých osad a obcí Rychlebských hor a nezapomněl ani na zaniklá sídla.

Další část výstavy mapovala neživou přírodu. Její autor **RNDr. Jan Hauk, CSc.** si všiml zejména geologické stavby a nerostného složení. Dolování barevných rud, drahých kovů, rud železa a grafitu zde

má tradici již od středověku, v novější době se k nim připojila práce v kamenolomech. Návštěvníci mohli shlédnout i ukázky rozsáhlého minerabogického bohatství Rychlebských hor.

Následující část výstavy autora **Mgr. Antonína Lyka** popisovala živou přírodu. Flóra v porovnání s vegetací Hrubého Jeseníku druhovou pestrostí nijak nevyniká. Ekologicky významné jsou rozlohou nevelké lokality lučních a mokřadních společenstev na vápencích. Fauna se podstatně neliší od fauny ostatních oblastí. V rámci této skupiny se zde vyskytují i chráněné druhy - plazi, obojživelníci a některé druhy ptáků. Část výstavy byla věnována i ochraně přírody. V současnosti je v Rychlebských horách registrováno sedm maloplošných chráněných zájmových území.

-gw-

Co ukrývá depozitář II aneb Příběhy zrození (grafika, sklo, porcelán)

Návštěvníkům již druhé tématické výstavy *Co ukrývá depozitář* Vlastivědného muzea Jesenicka autorky **Mgr. Michaely Neubauerové** a výtvarníka **Filipa Raifa** (otevřené od 15. července do 30. září 2003) se nabízela jedinečná příležitost uvidět přibližně 300 cenných předmětů z bohaté muzejní sbírky. Výstava si kladla za cíl přiblížit a představit umělecké a kulturní poklady a připomenout vzácnými dokumenty a fotografiemi důležité momenty historie kraje.

Nejstaršími vystavenými exponáty byly bohatě broušené barokní balustrové pohárky ze Slezska, následovaly další vzácné keramické a skleněné artefakty, grafiky, hudební nástroje či rokokový nábytek.

Příchozím návštěvníkům jistě utkvěla v paměti kolekce ojedinělých litografií, jejichž společným motivem jsou veduty Jeseníku a blízkých lázní Gräfenberk nebo 20 portrétů Vincenze Priessnitze (a již předem lze konstatovat, že vžitě představy o Priessnitzově podobě se mohou ve skutečnosti ukázat jako zcela mylné). Mezi vystavenými grafikami se objevila díla významných litografů a grafických institutů 19. století (Berlín, Vídeň či Praha).

Mezi nejkřehčí exponáty bezesporu patřily sklenice, skleněné poháry, holby či karafy, bohatě broušené, ryté či barvené, připomínající jak významné události v životě majitele, tak blízká i vzdálenější lázeňská střediska. Nechyběly ani dobové repliky slav-

ného benátského skla, opálové poháry, sklenice zdobené listy, lazurováním nebo emaily.

Zejména k praktické a všední potřebě sloužily další exponáty - porcelánové čajové a kávové soupravy, fajánsové misky a talíře nebo kameninové jídelní soupravy. Přesto jsou opět (a to nejen svou krásou) něčím výjimečné: jsou to většinou výrobky významných evropských a hlavně českých porcelánek a keramických manufaktur: Berlín, Vídeň, Březová na Karlovarsku, Dalovice, Loket, Proskov, Holíč, Praha, Stará Role nebo Týnec nad Sázavou.

Druhá část expozice *Zrozeno pro zachycení okamžiku* byla věnována fotografiím a vzácným dokumentům. Výstava připomněla 100. výročí katastrofální povodně v létě roku 1903, a to zejména unikátními skleněnými kolorovanými diapozitivy. Muzeum rovněž představilo údajný originál Beethovenova dopisu, soubor archivních dokumentů získaných z věže jesenické radnice, medaile určené vítězům střeleckých soutěží a další artefakty. K doplnění prostoru výstavní síně a navození atmosféry domácího prostředí byl nainstalován krásný rokokový nábytek (desetiletí ukrývaný na zámku Jánský Vrch v Javorníku), starobylé hudební nástroje z 18. a 19. století nebo dekorativní dřevěné umělecké předměty, používané bohatými jesenickými měšťany.

-mná-

Nerostné bohatství Jesenicka a jeho využívání

11.11.2003 otevřela vernisáž další krátkodobou výstavu VMJ. Jako spoluautoři se sešli **Lenka Jarošová, Ph.D., Mgr. Martin Buchlovský a Dr. Jan Hauk, CSc.** Sestavili úvodní výstavu pro postupné představování této důležité součásti jesenické přírody. Z nejstarších dob připomenuli užívání pazourků, na Jesenicko přisunutých pevninskými ledovci. Návštěvníci se dozvěděli, jak byly pazourky získávány, upravovány a jak sloužily lidem před 20 000 - 30 000 lety. Pozornost byla věnována i využívání železných rud - hematitu pro výrobu barviv, které se používaly v pravěku i v dobách mladších, jak dokládají kupř. malby a nápisy v jeskyni Na Špičáku. Výstava se dotkla využívání jesenických ložisek zlata, ať nejstarších rýžovišť z dob keltských, či hlubinných dolů z dob pozdějších. Připomněla i doly železných rud a pozůstatky dolů grafitových a křemenných. V této souvislosti byly

do výstavy vkomponovány připomínky čtyř nejvýznamnějších vratislavských biskupů - jmenovitě Jan Thurzo, Jakub ze Salzy, Baltazar z Promnice a Josef Kristián Ignác Hohenlohe-Waldenburg-Bartenstein - pro rozvoj řemesel a posléze i průmyslu Jesenicka. Zde byl zveřejněn malý poklad, v olomouckém archivu nalezené technické nákresy kruhových vápenek ve Vápenné z let 1887 a 1911. Tím se výstava dostala do mladších dob. Po připomenutí ještě staršího období vápenek šachtových (věžových) se věnovala i těžbě uhlí, rašeliny, jílu a kaolínu. Zajímavou částí dějin je po druhé světové válce těžba rud železa v Hranicích a uranových v Zálesí. Byl vzpomenuť i obrovský kus práce, které vykonaly RD Jeseník jak ve zlatohorském revíru, tak v hornobenešovském a při těžbě grafitů. Ze současnosti byly připomenuty těžba šterkopísků, granitoidů a mramorů. Zakoření výstavy patřilo prognóze

využívání nerostného bohatství Jesenicka na počátku 3. tisíciletí. Nerostnou surovinou se mj. stala sama krajina. Ať již třeba pro získávání energie (z vodních a vě-

trných elektráren), nebo pro turistický průmysl svou malebnou poutavou geomorfologií, využitelnou po všechna období roku.

Rok 2003 ve Státním okresním archivu v Jeseníku

Rok 2003 byl pro archivy celé ČR prvním rokem po jejich reorganizaci v rámci státní správy. Mělo to dopad jak pozitivní, tak negativní pro vnitřní chod archivu, ale ve vztahu k veřejnosti se naštěstí nic nezměnilo.

Podívejme se na jednotlivé oblasti práce jesenického archivu. Začneme hlavními úkoly, tj. shromažďováním a pořádáním archivních materiálů. V rámci předarchivního dohledu provádíme každoročně spisové a skartační dohlídky u státních a veřejnoprávních subjektů - tentokrát to „odnesly“ především obecní a městské úřady. Za odměnu se dostalo jejich spisovenským pracovnícím tři školení. Nejen ze skartací, ale také delimitací z jiných archivů převzal archiv do úschovy cca 26 metrů písemností. K 31.12.2003 tak spravuje 689 fondů o celkové metráži 1133 běžných metrů. Depozitáře se plní a práce se zpracováním fondů tudíž přibývá.

Stěžejní oblastí práce archiváře je totiž pořádání inventarizace. Již tři roky probíhá zpracování fondů římskokatolických farních úřadů. V roce 2003 jsme inventarizovali 8 fondů, z toho 5 farních úřadů (Nové Vilémovice, Česká Ves, Ostružná, Vápenná, Uhelná). Zpracování těchto fondů je velice důležité pro badatelské studium dějin obcí. Doposud použitelné fondy archivů obcí, hlavně těch menších, jsou dochovány mezerovité až torzovité a právě archiválie z fondů farních úřadů mohou obraz života obce podstatně dokreslit. Bezesporu nejvýznamnějším inventarizovaným fondem je osobní fond PhDr. Rudolfa Zuberu, který je pro všechny zájemce cenným zdrojem podkladů k historii jak našeho regionu, tak k dějinám Moravy a Slezska v širším kontextu. Rozpracovány jsou další farní úřady a také fondy cechů z Vidnavy, Javorníku, Jeseníku a Zlatých Hor, které, byť nevelké rozsahem, svým obsahem opět přispějí k lepšímu poznání dějin jednotlivých měst. Pokračuje také postupně zpracování sbírky pohlednic a fotografií, jež je stále častěji využívána.

Další oblastí činnosti archivu jsou služby badatelům. Zde je potřeba říci, že badatelé, tj. lidé, kteří k nám chodí studovat, si už cestu k nám vyšlapali. Loni u nás studovalo 70 osob, z toho 12 cizinců. Jim archiv také poskytuje formou meziarchivní služby možnost zápůjčky materiálu z jiných archivů. Této možnosti využilo 20 badatelů. V rámci badatelských služeb se archiv podílel na vedení historického semináře pro studenty 3. a 4. ročníku gymnázia Jeseník, jehož výstupem je práce Středoškolské odborné činnosti. V minulém roce dosáhl student Josef Večerka s prací *Majetkové změny v Domašově 1945-1948 (1953)* až na osmou příčku v celostátní soutěži SOČ. Odborní zaměstnanci archivu se také podíleli na vedení několika vysokoškolských seminárních, ročníkových a diplomových prací. Zde je třeba poznamenat, že badatelům může poskytnout cenné služby i naše knihovna čítající nyní 6793 svazků především historické literatury, časopisů a tisku včetně regionálních titulů. I ona může zájemci vyžádat knihu, kterou nemáme, v jiné knihovně v ČR.

Do oblasti práce pro veřejnost patří také vyhledávání podkladů pro správní účely (restituce, rehabilitace a jiná majetkoprávní rozhodnutí) nebo tzv. rešerše pro soukromé badatele, většinou genealogického charakteru. To je také mnohdy náročná práce archiváře-detektiva. V roce 2003 vypracovali odborní pracovníci 29 rozsáhlejších rešerší a vypracovali 24 výpisů a potvrzení (vysvědčení, potvrzení o době studia nebo zaměstnání). Jen kopií archiválií jsme zhotovili na požádání badatelů 1184 kusů.

Do kapitoly využití archiválií pro veřejnost nesporně patří i výstavy, přednášky a publikační činnost. V r. 2003 se konaly v archivu dvě výstavy: *Čím se platilo v Československu 1918-1992*, autora K. Growky a *Letem divadelním světem* ze sbírky autogramů J. Režného, na jejíž instalaci se archiv podílel. Výstavní činnost archivu je stále omezena tím, že nevlastníme výstavní panely a vitriny. Doufejme, že rok 2004

přinese v tomto směru konečné řešení - vybavení sálu výstavním fundusem.

Proběhl pracovní seminář obecních kronikářů se soutěží o nejlepší kronikářský zápis za r. 2002 a několik exkurzí do archivu pro studenty i pro zájemce z řad učitelů-důchodců. Nejvýznamnější akcí, jejímž spolupřátelům archiv je, je již třetím rokem svatováclavské setkání. V r. 2003 bylo věnováno tématu *Osobnosti průmyslníků a vědců a jejich podíl na rozvoji region* (blíže viz rubrika Co přinesl čas). Zkušenosti z tohoto ročníku nás přesvědčily o tom, že jsme konečně našli odpovídající podobu setkání.

Co se týká publikační činnosti archivu i jednotlivých pracovníků, byl minulý rok dokonce velice úspěšný. Sborník *Jesenicko*, do něhož pracovníci archivu autorsky přispívají a jehož redakci má na starosti K. Growka, se již úspěšně zařadil do řady podobných periodik. Dobrou redakční práci odvedl i v případě knihy PhDr. K. Müllera *Pečeti a znaky obcí Jesenicka*, kterou vydal Zemský archiv v Opavě. Zásluhou téhož odborného pracovníka splnil archiv konečně i nelehký úkol, tj. zpracovat osudy jesenických legionářů - o těchto studiích více v rubrice Přečetli jsme za Vás. Do konce r. 2003 byly do tisku dále odevzdány Sborník II. a III. svatováclavského setkání a mono-

grafická studie B. Tinzové o rodině jesenických Weissů pod názvem *Hydropat Josef Weiss*. Kromě těchto větších počínů vyšla z pera pracovníků archivu řada dalších drobnějších článků v nejrůznějších sbornících a místním kulturním zpravodaji. Náš archiv má mimo to zastoupení v redakčních radách Severní Moravy, Vlastivědných listů a měsíčního zpravodaje *Jeseník, město a lázně*.

Také spolupráce s médii se rok od roku prohlubuje. V tom loňském jsme spolupracovali na pořadu Čs. rozhlasu *Host do domu*, s regionálním tiskem a s Kabelovou televizí *Jeseník*. Pracovníci archivu se zapojují aktivně do činnosti Společnosti V. Priessnitzze, spolupracují s Hnutím *Brontosaurus Jeseníky* na opravě pramenů a na realizaci *Naučné stezky V. Priessnitzze*. Tradicí se již stala spolupráce s Vlastivědným ústavem v Olomouci na zpracování rešerší podkladů pro zápis nových památek do seznamu nemovitých památek okresu *Jeseník* a na dalších tematických úkolech památkové péče (kupř. vápenky na *Jesenicku*, drobné kamenné památky atd.). Také obcím a jiným institucím vycházíme vstříc při různých výstavách k jejich výročí.

Bohumila Tinzová

Co přinesl čas

Za balneologem Vladimírem Křížkem

V Mariánských Lázních zemřel 2. května 2003 velký znalec historie lázeňství MUDr. Vladimír Křížek, DrSc. Spolu s doc. Josefem Sajnerem pro české prostředí znovuobnovili povědomí o historii lázní Gräfenberk - věnovali se Priessnitzově klientele, návštěvám lékařů a ohlasu Priessnitzových léčebných metod v anglo-americkém světě, ve Francii, zprostředkovali čtenářům první literární popis Gräfenberku z r. 1834, ale nezůstali nic dlužni ani Priessnitzovu konkurentu J. Weissovi. Tyto práce byly jen dílčími studiemi pro Křížkovo celoživotní dílo, monografii *Obrazy z dějin lázeňství* (1987, 2001).

V. Křížek se narodil 24. 7. 1924 v Praze. Vystudoval medicínu na Karlově univerzitě (promoce 1950). Stal

se odborným lékařem internistou a specialistou pro fyzikální medicínu, balneologii a rehabilitaci. Postupně získal vědeckou hodnost kandidáta a doktora věd. V letech 1967-1990 působil jako primář klinického oddělení Výzkumného ústavu balneologického v Mariánských Lázních.

Dr. Křížek je autorem četných vědeckých prací v oborech výměny látkové, urologie, ledvinových chorob, balneologie a dějin medicíny. Napsal téměř 500 odborných studií (z toho 10 knih), jež vyšly hlavně v odborných časopisech v Německu, Francii, Anglii, Maďarsku, Polsku, býv. SSSR a USA. Více než sto publikací pak věnoval historii medicíny a balneologie. Pro vůbec první příručku balneologie v USA,

kteřá vyšla r. 1963 v New Haven, napsal kapitolu Dějiny balneologie. Výsledkem Křížkova celoživotního studia dějin světového, českého, moravského a slezského lázeňství byla již zmíněná monografie Obrazy z dějin lázeňství. Její rozšířená německá verze *Kulturgeschichtes Heilbades* byla přeložena do angličtiny a japonštiny. V současnosti se připravuje do tisku anglické vydání v USA.

Největším přínosem dr. Křížka byla popularizace lázní a lázeňství - přednášel o nich na mnohých lékařských kongresech, působil jako konzultant mnoha výstav a muzejních expozic s lázeňskou tematikou. Jako historik si uvědomoval nutnost zachovat dědictví

minulosti. Spolupracoval proto nejprve s muzeem a poté s archivem v Jeseníku, jemuž předal své rukopisy týkající se lázeňství na Jesenícku.

Svým přístupem lékaře-historika ukázal dr. Vladimír Křížek cestu svým následovníkům, že není dobré považovat léčebné postupy přírodních léčitelů, kteří většinou stáli u základů tehdejšího lázeňství, za starou veteš, v dnešní „farmakologické éře“ nepotřebnou. Rostoucí zájem o dílo Vincenze Priessnitze toho budí důkazem. Je bezpochyby pravdou, řekneme-li, že MUDr. Vladimír Křížek má na tom nemalou zásluhu.

Osudy Rudolfa Zuberu

Když v době Pražského jara došlo k určitému uvolnění státního dohledu nad církvemi, vytvořil se i prostor pro publikování prací o dějinách olomoucké arcidiecéze. R. Zuber se rozhodl podílet se na tomto projektu zpracováním úseku od konce 17. století do r. 1777, kdy bylo olomoucké biskupství povýšeno na arcibiskupství. První část svého životního díla *Osudy moravské církve v 18. století* dokončil r. 1986. Poté následovalo desetiletí vyčerpávajícího studia pramenů a literatury, aby připravil 2. díl. Bohužel nenadálá smrt r. 1995 přerušila závěrečné práce. I přes značné metodické problémy s torzem rukopisu jej doc. Vojtěch Cékota a doc. Miloš Kouřil nakonec dovedli do podoby, která by měla vyhovovat původnímu záměru autora. Církevní historik R. Zuber se přidržel v našem prostředí málo užité metody studia mentalit a zbožnosti, aby se na dějiny církve podíval zezdola. Proto se 2. díl (vydala Maticе cyrilometodějská, Olomouc 2003, 606 s.) zabývá přípravou kněží na gymnáziích a univerzitě, dodržováním kázně v kléru, kupř. celibátem, sociálními poměry, vztahem církve a státu v době přechodu od baroka k osvícenství. To autor sleduje na řadě detailů, např. na konkrétních projevech barokní zbožnosti lidu - prožívání církevního roku, uctívání svatých, poutě, bratrstva, ale i povery, čarodějnické procesy a vampyrismus. Aby byl

obraz co nejpřesnější, zahrnul do něj i studium nekatolických menšin a židů. Takto komplexně poskládaný obraz - a výjimkou nejsou i nelichotivá fakta - života moravské církve je Zuberovým neocenitelným vkladem do české historiografie. Šťastný je i jazyk knihy a práce s velice bohatým poznámkovým aparátem. Kniha tak není určena jen odborníkům - specialistům, ale své si v ní najdou i laičtí čtenáři.

Osudy dr. Rudolfa Zuberu mohou badatelé sledovat i jinak. Ve Státním okresním archivu v Jeseníku je uložen jeho osobní fond, který po zpracování a opatření inventářem čítá 51 kartonů spisového materiálu, tedy úctyhodných 5,5 metru. Tento fond začal sloužit kupř. studentům vysokých škol při zpracovávání jejich seminárních a diplomových prací. Přesto, že obsahuje velice málo osobních materiálů, korespondence apod. - dr. Zuber byl vystaven politickému dohledu, takže řadu věcí raději okamžitě páčil - , napsala o něm studentka Ostravské univerzity L. Králová monografickou studii, která si rovněž zaslouží pozornost.

Rudolf Grimme čestným občanem Vidnavy

V rámci oslav 735. výročí založení Vidnavy byl v parčíku u zámecké ohrady instalován pamětní kámen, který připomíná desetileté přátelské vztahy s německým městem Neuburg a.d. Donau, kde našli svůj nový domov bývalí vidnavští Němci. Slova „*Natoč svou tvář ke slunci / ať stíny minulosti padnou za tebe*“ v češtině i němčině do kamene vytesal Jan Pospíšil, bývalý vidnavský starosta. (Připomínáme, že před časem byl z dílny stejného autora odvezen pamětní kámen k instalaci v Neuburgu.) Při této příležitosti bylo předsedovi krajského spolku Vidnava

- Velká Kraš prof. Dr. Rudolfu Grimmemu předáno čestné občanství Vidnavy. R. Grimme ve svém poděkování připomněl, že čestné občanství před ním obdržel světoznámý ortopéd dr. Adolf Lorenz, který své životní vzpomínky nazval *Směl jsem pomoci*. „Dovolte mi, abych zvolil tento výrok jako motto pro mou práci předsedy krajského spolku. Směl jsem pomoci stavět mosty a zahojit některé rány.“ Prof. Rudolf Grimme je po Herbertu Reineltovi druhým čestným občanem na Jesenicku z řad Němců odsunutých z Československa po druhé světové válce.

XVI/9. slezské vlastivědné sympozium

Již tradiční polsko-české příhraniční setkání se uskutečnilo 23. - 25. 5. 2003 v Glucholazech a Zlatých Horách - tomu byl podřízen obsah vystoupení jednotlivých referujících. P. Szymkowicz a K. Growka hovořili o proměnlivosti hranice mezi Moravou a Slezskem, jež původně vedla mezi oběma městy. P. Pałys referoval o koncepci státní hranice na Jesenicku v letech 1918 - 1945. Populárnější charakter měly příspěvky o archeologických nálezech v Glucholazech a zlatohorské Hornické naučné stezce. Na referát M. Migaly o vlivu Priessnitz a Kneippa v glucholazských lázních navázal G. Žmuda, který osvětlil historii střediska Caritas, kde se sympozium odbyvalo, přebudovaného knězem Skowronkem z původ-

ního lázeňského domu Ferdinandbad. S dosud nezpracovaným tématem Vysídlení Němců z Glucholaz po 2. světové válce seznámila posluchače M. Górnjak. O migraci obyvatelstva na Jesenicku pak následující den pohovořil na Rejvízu S. Joanidis. Přednášející též připomněli významné postavy polského kulturního života a turistiky. Přítomní na sympoziu nebyli ochuzeni ani o tradiční numismatickou výstavu: tentokrát shlédli nouzová platidla a staré pohlednice Glucholaz. Sympozium bylo jen jednou částí setkání, jeho účastníci absolvovali dále koncert, mši a výlety po historických pamětihodnostech a přírodních a technických památkách.

Krajská přehlídka SOČ

Je velice dobře, že se i přes školství nepřející společenské ovzduší udržela soutěžní přehlídka prací Středoškolské odborné činnosti. Studenti jesenického gymnázia postoupili do krajského kola, které se konalo v Prostějově 14. 5. 2003, ve dvou vědních oborech. V sekci historie nás reprezentovali: Kateřina Dohnalová s prací Československo-polské pohraniční spory

v letech 1945 - 1959 a Josef Večerka s tématem Majetkoprávní změny v Domašově v letech 1945 - 1948 (1953), s nímž pro svou aktuálnost, snahu vyplnit bílé místo naší regionální historie i pili při jeho zpracování zvítězil a postoupil do celostátního kola, kde se umístil na 8. místě.

Setkání státníků v Jeseníku

V pátek 26. září 2003 proběhlo v Priessnitzových léčebných lázních jednání prezidenta ČR Václava Klause s jeho polským protějškem Alexandrem Kwaśniewským o očekávaném společném kroku - vstupu obou zemí do Evropské unie (více se toho novináři a následně i veřejnost o obsahu rozhovoru nedozvěděli). Některá média informovala, že šlo o historicky první setkání hlav států v Jeseníku, což není pravdou.

Busta Vincenze Priessnitze

Dne 4. října 2003 při každoroční připomínce narození Vincenze Priessnitze byla ve stejnojmenném sanatoriu odhalena busta našeho slavného léčitele, dílo Romana Borečka (nar. 1949 v Jeseníku, absolvent Střední uměleckoprůmyslové školy v Brně). Šedomodře polychromovaný sádrový portrét nemá za

Již v roce 1860 se zde setkal císař František Josef I. s bavorským králem Maxmilianem. Podle dobových zpráv bylo toto setkání pro občany města skutečným svátkem. Nynější návštěva hlav států proběhla tak, jak všechny zprávy některými našimi médii: s bombastickým titulkem, rychle a povrchně ... a zítra o nich nebude vědět takřka nikdo.

cíl vystihnout Priessnitzovu fyziognomii, v dílech předcházejících generací umělců notně zidealizovanou, ale výtvarníkovi šlo spíše o vyjádření hlavní myšlenky poslání Priessnitzova života pojednané geometrizující formou.

Listina z kostela sv. Jana Křtitele v Horním Údolí

V rámci rekonstrukce kostela v Horním Údolí byla 2. října 2003 z kostelní věže snáta makovice a za odborného dohledu otevřena pamětní kovová schránka. Uvnitř byla ve skleněném váleci uschována listina z 17. října 1887, kdy byla stavba usazením kříže na bání dokončena. Listinu stvrdili Karel Schwarz z Javorníku, který vypracoval plány kostela, vedoucí stavby mistr Adolf Birek z Jindřichova, hornoučdolský farář Franz Zillich, učitel Karl Hoffmann, sochař Raimund Kutzer, starosta Ferdinand Bretschneider a další členové výboru pro postavení kostela včetně faráře ze Zlatých Hor, lokála z Rejvízu a zástupce patronátu, tj. komorního ředitele biskupských statků

v Javorníku Josefa Linnera. Ten velice pomohl svým vlivem u biskupského stolce ve Vratislavi, aby stavba byla financována biskupem Herzogem. Ten se však nedožil ani posvěcení základního kamene. Proto se touto listinou obrátila obec na současného biskupa dr. Georga Koppa s vírou, že bude pokračovat v díle svého předchůdce a bude věnovat přízeň tomuto kostelu a jeho posvěcení. Listina nebyla doprovázena, jak bývá zvykem, žádným jiným materiálem, kupř. mincemi, novinami apod. Originál listiny byl uložen do fondu FÚ Horní Údolí v SOkA Jeseník. Do nové schránky byl vložen opis a další dokumenty dokládající stav kostela a obce r. 2003.

Příspěvek o Jeseníku na numismatické konferenci

Na mezinárodní konferenci pod názvem Peníze v proměnách času IV, která se konala 7. - 9. října 2003 v Olomouci, zazněl i referát Výpověď numismatického materiálu z bání kostelů na Jeseníku. Od roku 1989 zde bylo nalezeno 7 pamětních schránek, v nichž byly uloženy mince a papírová platidla. Numismatický materiál vypovídal především o do-

bách měnových krizí z let 1811 a 1848, později ukládané mince měly spíš mimoekonomickou výpovědní hodnotu, jako kupř. demonstraci němectví, odpor vůči vzniku Československa apod. Referát bude zveřejněn ve sborníku, který organizátoři konference připravují do tisku.

III. svatováclavské setkání

Součástí již tradičních svatováclavských setkávání v Bílé Vodě a Jeseníku u příležitosti státního svátku 28. září je i historický seminář. Ten loňský byl vymezen tématem *Osobnosti průmyslníků a vědců a jejich podíl na rozvoji regionu*. Petr Popelka (OU Ostrava) představil úvodem strukturu průmyslu na Jesenícku počátkem 20. století, Pavel Šopák (SU Opava) hovořil o zajímavých návrzích a realizacích staveb Jesenícka z dílen významných architektů, Zdeněk Kravar (ZA Opava) připomněl zásluhy slezského archiváře a historika meziválečného Československa dr. Rudolfa Fitze, rodáka z Malé Kraše. Milada Písková (SU Opava) rozebírala mnohostranné dílo slezského buditele, filologa, historika a folkloristy Vincence Praska. O kap-

lanovi a katolickém spisovateli Šimonu Peřichovi hovořil Albert Szyndzielorz (PTTK Opole). V dalším bloku referátů vystoupili pracovníci poradatelských institucí VMJ a SOkA v Jeseníku: Michaela Neubauerová nastínila podnikatelský rozmach rodiny Latzelů a koreferát na toto téma připravil Martin Buchlovský. Jan Hauk představil výčtem osobností zabývajících se geologií Jesenícka a Antonín Lyko referoval o působení archeobotanika dr. Aloise Fietze. O působení lázeňského lékaře Karla Schrotha jun. v Dolní Lipové promluvila Jana Hradilová. Závěrem konstatujeme, že na některé referáty se nedostalo, však byly zařazeny do sborníku, který ze semináře vzešel počátkem r. 2004.

200 let kostela v Uhelné

Dne 22. 11. 2003 proběhly oslavy 200. výročí založení kostela sv. Kateřiny v Uhelné. Slavnostní mši celebroidal biskup ostravsko-opavské diecéze Mons. František Václav Lobkowicz.

Lokálie v Uhelné byla zřízena na základě rozhodnutí císaře Františka I. dne 23. 2. 1801. Peníze na stavbu kostela a fary totiž věnovala bezdětná paní Kateřina Freundová, rozená Giebelová z Uhelné. Pokračovala tak v bohubilé činnosti svého manžela, javornického ranhojiče a lázebníka Johanna Georga Freunda, který zřídil nadaci na postavení svatostánku v Nových Vilémovicích a zasloužil se tak o zřízení zdejší lokálie. Ve své závěti z 3. 1. 1792 odkázala na stavbu 3050 zlatých a na obživu farníků 6000 zlatých. Úroky z těchto částek měly navýšit celkovou dotaci 13293 zlatých, z čehož měl být vybaven interiér kostela a postavena i škola. V r. 1802 byla nejdříve dokončena fara, o rok později byl dostaven kostel, na počest Freundovy manželky zasvěcený sv. Kateřině.

Kostel je jednolodní, postavený na pravouhlém obdélníkovém půdorysu zakončený pravouhlým pres-

bytářem s okosenými rohy. Z presbytáře vybíhá na levé straně čtvercová sakristie. Průčelí vrcholí centricky umístěnou hranolovitou věží ukončenou cibulovitou helmicí s makovicí krytou plechem. Stavba je zastřešena sedlovou střechou, kterou má i sakristie. Hlavní vstup je zaklenut stlačeným obloukem, nad ním je v omítce letopočet 1803. Kostel s původním vybavením se dodnes zachoval v intaktní podobě a je již v této oblasti ojedinělou ukázkou lidové klasicistní sakrální architektury. V kostele se nachází kopie dřevěné pozdně gotické Madony s andílkou z let 1500-1530, dílo neznámého umělce připomínajícího tvorbu norimberského řezbáře Veitha Stosse. Za 1. světové války byly zrekvírovány zvony z věže, r. 1925 byly pořízeny nové a celý kostel včetně oltáře byl restaurován. V r. 1865 povýšil biskup Förster lokálii na faru.

Součástí oslav bylo i vysvěcení obecního praporu, který opakuje obecní znak udělený obci 17. 10. 1997: ve zlatém štítě srdce kvetoucí třemi lilijemi a dvěma růžemi, vše červené na černých stoncích.

Chodník za Vodní tvrzí

Původně měla být za Vodní tvrzí venkovní geologická expozice hornin Jesenicka. Nakonec vzniklo širší řešení, propojit tudy ulici Dittersdorfovou s průchodem na náměstí a prostorem u farního kostela. Vzhledem k neobyčejné pestrosti skalního podloží Jesenicka a kouzlu tohoto prostoru bylo rozhodnuto, že chodník povede parkovou úpravou tohoto zákoutí, do něhož budou vkomponovány jen vybrané bloky jesenických hornin a navíc i opracované kameny, jako ukázky starých kamenických a sochařských prací z Jesenicka.

Chodník, včetně tří odpočívadel s lavičkami, reprezentuje část granitoidního bohatství Jesenicka (křemenných dioritů, granodioritů a granitů). Ze tří kamenolomů (Ehrlicha, Jaška a Raluxu) bylo vybráno sedm barevných a zrnitostních variet těchto hornin, souhrnně označovaných jako slezská žula. Obruba chodníku je ze starých dobrých „kočičáků“ pečlivě uschovaných TS Jeseník z různých oprav a úprav komunikací města Jeseníku. Do odpočívadel jsou vkomponovány kamenné prvky, taktéž zachráněné TS Jeseník.

Okolí chodníku doplní velké bloky hornin ze jme-

novaných kamenolomů (sponzorsky věnované jejich vlastníky) pro porovnání výrobků z těchto hornin s jejich vizáží před zpracováním. Dále zde budou nainstalovány unikátní bloky dalších významných hornin Jesenicka. Kamenickou a sochařskou činnost na Jesenicku připomene umístění kamenných artefaktů, nyní ještě pečlivě uschovaných v TS Jeseník. Mezi nimi se objeví jak „úlomek“ o váze asi půl tuny ze slavného po válce zničeného památníku I. světové války Engelberta Kapse, tak i další ukázky práce s granitoidy, ale i s mramory Jesenicka.

Zanedbané zákoutí, kdysi součást kouzelného romantického parku a poté shromaždiště odpadků a činností, kterým se na světle příliš nedaří, se tak stalo znovu klidovou, relaxační zónou pro děti i dospělé. Zachráněné a ošetřené památné stromy jsou doplněny novou citlivou výsadbou, která bude po zimních měsících ještě rozšířena. Chodník je osvětlen a na jaře ještě přibudou vysvětlující tabule, jak pro připomenutí neživé, tak i živé přírody Jesenicka.

Technické služby Jeseník zde odvedly vskutku dobré dílo.

J. Hauk

Společnost Vincenze Priessnitzze

Bilanční schůze občanského sdružení SVP se sice sešla po delší době, ale mohla konstatovat, že výraznému pracovnímu nasazení některých členů Společností to nebránilo. Jde totiž o skutečné občanské sdružení zájemců, lépe řečeno nadšenců a fandů, o Priessnitzův odkaz, a nikoli nadekretovaných zástupců čehokoli. Péče J. Kratěny o kapli a hrobku Priessnitzze, nová Priessnitzova busta od R. Borečka, úprava Domácího pramene, náhrobku R. Kaldfeldové, vystoupení lékařů J. Novotného a J. Vařeky v televizi, rozhlasě, jejich příspěvky v denním tisku, ale i odborné články M. Kočky, K. Growky a B. Tinzové jsou jen malou částí aktivit Společností. Podařilo se jí totiž koordinovat své cíle s úsilím Hnutí Brontosaurus Jeseník (J. Hradil, O. Truneček), které připravilo projekt Naučné stezky V. Priessnitzze vycházející

z myšlenek programu Cesta ke kořenům Jesenicka. Takto již byla obnovena 2,5 km dlouhá Německá stezka s pramenem Německým, Přátelství a Svatebním. Během letních táborů „brontíků“ byly obnoveny dále prameny Finský a Vorwärts. V prostorách foyeru Priessnitzova sanatoria se uskutečnila výstava mapující lázeňské pomníky a prameny (L. Němčík, L. Abt). A protože dnes je vše o penězích, je nutné vyzvednout úsilí MUDr. J. Novotného při získávání finančních darů pokrývajících náročné rekonstrukční práce jednotlivých pramenů. Integrace všech aktivit pod hlavičkou SVP je bezesbýtku nutností - v budoucnosti bude tak snazší prosadit se mezi uchazeči o granty.

(Není-li uvedeno jinak, zpracoval K. Growka)

Literatura

Přečetli jsme za vás

Augustin, Josef: Velká encyklopedie měst a obcí ČR. Arbor, Sokolov 2001. 992 s.

Když v r. 1985 vyšla kniha Městské znaky v českých zemích, nikdo nepředpokládal, že zákonem o obcích z r. 1990 bude nově právo na znak přiznáno všem obcím a městským částem. Parlament ČR od této doby schvaluje stovky nových znaků. Jejich podobu zachycuje 2. vydání encyklopedie - i se všemi spornými případy, kdy byla dána přednost znaku, kterou město či obec skutečně užívá. Tam, kde znak neodpovídal pramenům či byl rozpor v heraldické podobě, byly zařazeny oba. Při úsilí parlamentního výboru pro heraldiku o čistotu heraldické mluvy tyto špatné příklady (různé druhy štítů, ozdobné kartuše, helmy, příkrývadla apod.) svědčí o tom, jak těžce se heraldikům mění „tradice“ a názory obecních zastupitelstev.

Kniha obsahuje 2300 barevných vyobrazení znaků a ve více než dvou tisících heslech také stručnou historii místa (se základními demografickými údaji),

jeho hlavní pamětihodnosti, osobnosti a významné firmy. Tyto údaje překračují míru jen heraldické pomůcky. Seznam členů současné obecní rady je zřejmou „úlitbou bohům“, jimž je určena větší část nákladu k důstojné reprezentaci města či obce. Z historického hlediska by bylo vhodnější zařadit údaje méně proměnlivé, kupř. autora a rok udělení, resp. dataci podoby jednotlivých znaků. Jesenicko je zde zastoupeno 20 obcemi: Bělá pod Pradědem, Bernartice (tradiční, neschválený), Bílá Voda, Černá Voda, Česká Ves, Hradec - Nová Ves, Javorník, Jeseník, Lipová-lázně, Mikulovice, Ostružná, Skorošice, Supíkovice (zde je bohužel popis znaku, který vyvrátil K.Müller, ale obrázek již nově schváleného znaku), Uhelná, Velká Kraš, Velké Kunčice, Vidnava, Vlčice, Zlaté Hory (ve staré podobě) a Žulová. Vzhledem k uzávěrce knihy chybí ještě znaky Staré Červené Vody, Písečné, Vápenné a Kobylé.

-gw-

Müller, Karel: Pečeti a znaky obcí na Jesenicku. ZA Opava - SOkA Jeseník, Jeseník 2003. 80 s.

Naše heraldická a sfragistická literatura věnovala až do poč. 90. let minulého století takřka výhradně pozornost znakům a pečetím měst a historických městeček. Platí to i pro Jesenicko v případě Bílé Vody, Javorníku, Jeseníku, Zlatých Hor, Vidnavy a Žulové. Obnovení obecní samosprávy zákonem č. 367/1990 Sb. umožnilo užívat obecní symboly všem obcím ČR. Pozornost se tak zaměřila na podoby pečetních znamení obcí, které svůj znak a prapor nikdy neměly a rozhodly se jej prostřednictvím rozhodnutí předsedy Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR získat. Předkládaná publikace seznamuje veřejnost s výsledkem tohoto procesu. Ke svým historickým znakům se přihlásila města, s výjimkou Javorníku a Vidnavy,

kteří nemají doposud schválenou podobu městského praporu. Z ostatních samostatných obcí již využily práva požádat o udělení symbolů všechny s výjimkou Vápenné a legislativně neošetřeným znakem Bernartice. Autor uspořádal obce abecedně, doplňuje je kresbami pečetí a barevným vyobrazením nových symbolů. Soupis se však též týká i historických obcí a osad, které nemohou mít vlastní symboly, zde čtenář najde kresbu pečetí. Všechny podoby pečetí a znaků jsou doprovázeny chronologickým výkladem o jejich vzniku a užívání včetně odkazů na literaturu a prameny. Titulní stranu přehledně a přitom odborně zdatně publikace zdobí vyobrazení nejstarší pečetí Jeseníku, snad z r. 1509.

-gw-

Kostel sv. Jana Křtitele v Horním Údolí. Zlaté Hory 2003. nestr.

Duchovní správa poutního místa P. Marie Pomocné u Zlatých Hor vydala skládanku, v níž „slovem i obrazem“ přibližuje historii kostela, který byl r. 2002 takřka v hodině dvanácté prohlášen za kulturní památku. Totiž vlivem drsných klimatických podmínek a naprostým zanedbáním údržby kostel zchátral. Novogotická stavba je vybavena řezbářskými pracemi

rodiny Kutzerů - její nejslavnější člen Bernhardt Kutzer je pohřben na kostelním hřbitově. V současnosti je kostel svěřen do správy rektorátu poutního místa PMP a započala jeho rekonstrukce. Vkusný letáček by měl přispět k větší propagaci zapomenuté památky.

-gw-

Haderka, Miloslav: Mikroregion Žulovsko. Jeseník s.d. (2002). nestr.

Propagační tiskovina 8 obcí Žulovské pahorkatiny, které patří do povodí řeky Vidnávky: Vápenná, Žulová, Skorošice, Černá Voda, Stará Červená Voda, Kobylá nad Vidnavkou, Velká Kraš a Vidnava. Každá obec představuje vedle své historie (některá data jsou

nepřesná) a pamětihodností i turistické zajímavosti - lomy, jeskyně, skály apod. K návštěvě mohou lákat i barevné fotografie. Nakolik však turisty ovlivní informace o vybudování obecního vodovodu, místního rozhlasu či tělocvičny ZŠ, je otázkou.

-gw-

Die neu erstandene Wallfahrtsstätte Maria Hilf bei Zuckmantel (Zlaté Hory) 1993 - 1999. Mikulovice 1999. 20 s.

Drobná brožurka o velikém tématu: historie vzniku, zničení a zmrtvýchvstání poutního místa Panny Marie Pomocné u Zlatých Hor. Vše doprovázené dokumentárními fotografiemi. Závěrečné pasáže pamětního spisu přetiskují slavnostní projevy při vy-

svěcení novostavby. Je dobře, že původci brožury nezapomněli na faktografii: jména těch, kteří se o obnovu místa zasloužili, firmy, nadace, údaje o zvonech apod.

-gw-

55 let ZUŠ-Jeseník 1948-2003. Jeseník 2003. nestr.

Útlý osmistránkový text z pera jednotlivých vyučujících školy doprovázený barevnými fotografiemi je spíše propagačním letákem než bilancujícím almanachem. Je jisté, že úspěchy školy a reprezentace města jsou natolik výrazné, že by si zasloužily podrob-

nějšího zhodnocení. Řečeno otevřeně, každý úspěšný žák školy by si zasloužil, aby jeho jméno bylo zveřejněno. Snad se za pět let najdou finanční prostředky pro kvalitní almanach, který si ZUŠ rozhodně zaslouží.

-gw-

Gymnázium Jeseník 1913 2003. s.d., 8 s.

Přečteme-li si závěr exkurzu po dějinách školy, je patrné, proč bylo 90. výročí založení gymnázia „ošetřeno“ jen stručnou brožurou dvojice autorů T. Svoboda a J. Režný. V návaznosti na předešlý almanach je historie do r. 1989 pojednána jen nástinem, po tomto roce přece jen výstižněji. I když je text doplněn čtyřmi vzpomínkami studentů, přesto zde

chybí pasáž, která by z této tiskoviny udělala školní almanach - seznam vyučujících a žáků. Tu nahrazují jen barevné fotografie na vnitřních stranách obálky. Snad tedy za deset let se české školství zvetí natolik, že 100. výročí si gymnázium připomene přece jen velkoryseji.

-gw-

Biman, Stanislav Dušková, Sabina: Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety 1938 - 1945. Sv. I, A-B. Ústí n. Labem 2003. 306 s.

Biografická příručka registruje osoby, které byly aktivními tvůrci nacistického režimu, propůjčovaly mu svou konkrétní podobu, a to v oblasti politické, státní, policejně-bezpečnostní, soudní, hospodářské a kulturní. Záznamy vycházejí z dochovaných archivních pramenů, zejména z Archivu min. vnitra Praha-kartotéky NSDAP Reichsgau Sudetenland a Bundesarchivu v Berlíně. Přesto zde řada údajů, ale i jednotlivců chybí - k tomu je zapotřebí zpracovat prameny v okresních archivech. Základním kritériem k zařazení do příručky byla řídicí nebo vedoucí úloha v NSDAP od vedoucích bloků po župní velení, v SA a SS počínaje veliteli čet. Autoři tak historikům a archivářům dodali pomůcku, jež umožní pojmenovat

přímo exponenty nacismu v československém pohraničí. Jen z Jesenicka zde najdeme padesátku nacistů! Za všechny uvedme učitele vidnavského gymnázia Josefa Bittmanna - obersturmführera SA, starostu Frývaldova Karla Bittmanna, který byl untersturmführerem SS a vedoucím sicherheitsdienstu, a Rudolfa Briegera, před r. 1938 agenta abwehru, funkcionáře NSDAP, obersturmführera SA a nakonec i Waffen-SS. Všichni tři byli nositeli Medaile na paměť 1. 10. 1938. I tento údaj je příznačný: Hitler medaili za rozbití Československa neuděloval neoprávněně. Věříme, že příručka bude vycházet pravidelně, protože je zapotřebí pro korigování jednostranných výkladů historie 20. století. -gw-

Growka, Květoslav: Českoslovenští legionáři okresu Jeseník. ZA Opava SOKA Jeseník, Jeseník 2003. 28 s.

Do edice celostátního soupisu legionářů přispěl také jesenický archiv i přes zásadní metodickou překážku. Jako podklady pro vyhledávání legionářů z jesenického okresu sloužily údaje o domovské příslušnosti. Podle nich působila na Jesenicku řada legionářů, ovšem osob zde nenarozených, zejména příslušníků československé vojenské posádky, finanční stáže, železničářů a osob ve státní službě. Jediným legionářem - rodákem z okresu Jeseník - byl ruský legionář Herman Jung. Na jeho životním osudu pak lze sledovat zauzlený vývoj Československa. Brožura byla

vydána právě k 85. výročí vyhlášení ČSR. Proto do ní autor zařadil i obecné pasáže, které mají osvětlit podíl legií na jejím vzniku. Přehledně, byť stručně osvětlil vývoj okresu Jeseník v letech 1918-1938 a na příkladech několika legionářů podal i jejich životní osudy po druhé světové válce a zejména po roce 1948, kdy československé legie upadly u komunistické moci v nemilost. Útlá brožura je vybavena řadou zajímavých fotografií, které z ní činí publikaci překračující lokální význam. J. Rež.

Sekowski, R.: Herbarz szlachty śląskiej. Informator genealogicno-heraldyczny. 2, D-G, Videograf II, Fundacja Zamek Chudów 2003. 536 s.

Druhý díl slovníku slezské šlechty přináší několik hesel věnovaných rodům z Jesenicka, mj.: Dittersdorf, Doeder, Duchze, Forgasch, Fosa, Ganser, Gebhardt, Geisler a Gülgenheim. V případě Dittersdorfů

se jako kuriozita (Sic!) jeví skutečnost, že autor si není zcela jistý, zda správce biskupských lesů Karl Ditters von Dittersdorf byl též oním slavným hudebním skladatelem... -MDz-

**Korta, Waclaw: Historia Śląska do 1763 roku.
Wyd. DiG, Warszawa 2003. 432 s.**

Jde o poslední práci profesora v Bratislavské univerzity W. Korta, zemřelého r. 1999, napsanou v 80. letech minulého století a doplněnou o výsledky nejnovějších bádání. Na knižních pultech se ukázala až nyní z důvodu vydavatelských a finančních obtíží. Kniha přístupnou formou popisuje politické, hospodářské a kulturní dějiny Slezska od prehistorické doby po konec sedmileté války, jejímž následkem při-

pradla většina této země Prusku. Autor mnoho profesorů věnoval dějinám selského stavu. Kniha je bohatě ilustrována, jsou zde téměř všechny nejdůležitější památky polského Slezska, nafotografované speciálně na jaře 2003. Bohužel ne všechny fotografie jsou ve výborné kvalitě. Najdeme zde též četná vyobrazení mincí. Kniha jistě zaujme jak odbornou veřejnost, tak regionální vlastivědné badatele. *-MDz-*

Krogmann, Frank: Ignaz Gulz. Würzburg 1996. 228 s.

Badatel v dějinách lékařství připravil monografii o významném vídeňském očním a ušním lékaři I. Gulzovi, rodáku z Tomákovic (1814 - 1874) vyrůstajícím od 5 let ve Skorošicích. Po gymnáziu studoval na Karlově univerzitě a vídeňské univerzitě medicínu (doktorát 1839), kde se později habilitoval. Vedle toho provozoval i lékařskou praxi. Jako civilní lékař pomáhal zvládnout epidemii v Haliči r. 1850, což mu

vyneslo Zlatý záslužný kříž s korunou. V závěru života byl vyznamenán rytířským křížem Řádu FJI. Kniha o našem slavném rodáku, jehož si doposud všiml pouze A. Kettner v Ehrenhalle des polit. Bezirkes Freiwaldau (1904), je napsána jako materiálová studie: každý údaj je ověřen a namísto pouhého bibliografického záznamu pramene je citován přímo pramen. *-gu-*

**Schenkova, Marie - Olšovský, Jaromír: Barokní malířství a sochařství
v západní části českého Slezska.
Slezské zemské muzeum - Nakl. Maj, Opava 2001. 274 s.**

Monografie vznikla díky grantu, což umožnilo shrnout - v případě dr. Schenkové celoživotní - výsledky bádání na poli barokního umění ve Slezsku. Historický úvod vymezeného území napsal K. Müller. V nástinu dějin malířství připomíná autorka, že na Jesenicku se ze 17. století dochovalo málo děl. Vizitační protokoly uváděly bohaté vybavení kostelů, které se však nedochovalo - viz obrazy M. Willemana v Dol. Domašově. Rozkvět barokního malířství ve Slezsku začal až v 18. stol. a byl soustředěn do Opavy, kde najdeme bohaté církevní řády. Na Jesenicku to byla dvě centra - s příchodem biskupa Schaffgotsche Javorník se zámek Jánký Vrch, druhým kulturním střediskem byla piaristická kolej v Bílé Vodě. Významný byl i rozkvět poutních míst. Situace se změnila za josefínských reforem, kdy rušení klášterů vedlo k omezení církevních zakázek. Tehdy také docházelo k přesunům klášterního mobiliáře do venkovských kostelů, což se týká i Jesenicka. Obdobná situace byla na poli sochařském, které až do vydání této knihy bylo

na okraji zájmu uměnovědců. Řada dochovaných starších děl má spíše řemeslnou úroveň (sloup Nejsvětější Trojice v Jeseníku), často se jedná o díla až rustikální (sloup P. Marie Imm. ve Vidnavě), či anonymní vzešlých z domácího prostředí (sv. Josef ve Zlatých Horách). Jak v malbě, tak v sochařství se ovšem objevili autoři, kteří překročili hranice Slezska jak rozšířením svých děl, tak kvalitou. Lze je vyhledat v katalogu autorsky určených děl, samostatně pro malířství a sochařství. Každé autorské heslo obsahuje biogram umělce, prameny a literaturu o něm, provenienci, popis a zhodnocení konkrétního díla včetně citace literatury. U velkého počtu děl se autory nepodařilo určit, proto tvoří samostatný katalog.

Protože katalog tvoří základ knihy (s. 31-218), nelze zde jednotlivé umělce působící na Jesenicku a jejich díla vyjmenovat. K rychlé orientaci zájemců o tuto problematiku proto dobře poslouží rejstříky (autor P. Šopák) - místní, jmenný a ikonografický. *-gw-*

Zatloukal, Pavel: Příběhy z dlouhého století. Architektura z let 1750 - 1918 na Moravě a ve Slezsku. Muzeum umění, Olomouc 2002. 702 s.

Odborně, a přesto poutavě napsaná monografie představuje souhrn epizod z dějin architektury, jejichž společným znakem je historismus - od neoklasicismu po secesi a modernu. Autorovi nešlo jen o technický popis staveb, ale o poznání duchovního klimatu někdejších zemí s převahou německého obyvatelstva na Moravě a v českém Slezsku. Tato doba do značné míry vyjadřovala civilizační poslání němectví ve střední Evropě a zároveň byla poslední érou šlechtické a vysoké sakrální kultury. Je to vidět na výběru staveb: od moravské zahradní architektury, - přes triumfální kolonády, obelisky (lednicko-valtické panství Liechtensteinů), kaple a kostely (kupř. na Velehradě, v Olomouci), kulturní domy (Ostrava, Prostějov), muzea a divadla, lázeňské pavilony, po přestavbu celých čtvrtí a výstavbu luxusních rodinných vil.

Do autorova soupisu 72 staveb se dostaly i dvě z okresu Jeseník: kostel P. Marie v Travné jako příklad novogotické formy, kterou podobně jako kardinál Fürstenberk na Moravě upřednostňoval i vratislavský biskup H. Förster. Za projektanta novostavby, jež vyrostla v letech 1878 - 1882 namísto barokního kos-

telička, si zvolil předního dovršitele rehabilitace sakrální architektonické tvorby po osvícenském útlumu Friedricha von Schmidta, představitele architektury přísného historismu. Priessnitzovo sanatorium na Gräfenberku z let 1909 - 1910 je pak projevem výrazného obratu v díle Leopolda Bauera od geometrizující moderny k respektování historických souvislostí. Stavitel tak navrhl objekt, který architektonicky ve zdejších lázních již nikdo nepřekonal.

Autor si povšíml i jiných architektů a jejich, někdy i nerealizovaných, děl v Jeseníku: Wunibald Deininger (neuskutečněný návrh na Sommerovu vilu na Gräfenberku), Franz von Krauss (vila E. Weisse v Jeseníku, spolu s J. Tölkem) a Z. Schubert von Soldern (nerealizovaný návrh kolonády na Gräfenberku).

Knihu provázejí rejstříky, podrobný seznam literatury a poznámkový aparát. Spolu se značným množstvím fotografií, návrhů a plánů (citovaných pro srovnání z celé Evropy) plní kniha roli jak encyklopedie, tak práce, jež se rozhodně ve svém obsahu nevyčerpala.

-gw-

Edice Do nitra Askiburgionu

Tato edice začala vycházet v roce 2000 a jedná se o jakýsi pokus přiblížit blíže širší veřejnosti významné i méně významné osobnosti regionu Askiburgionu. Cože je ten Askiburgion? V tomto směru převzala Moravská expedice (vydavatel edice) název oblasti, která měla zahrnovat severní část naší země, respektive tu část, která začala vystupovat z Polabské nížiny. Jedná se o termín použitý významným řeckým učením Klaudiem Ptolemaiem. Už v tomto směru se jedná o pojem víceméně zavádějící, ale nakonec proč ne?

Do nitra Askiburgionu má již 28 svazků a každý je do určité míry šit jinou jehlou a nanejvýš horkou nití. Z první čísel se dalo usuzovat na určitou kombinaci biografie a etnografie, když ale v edici začaly vycházet i umělecké záležitosti, přehoupala se orientace této edice do jakéhosi „mišmašu“ různých žánrů a zaměření. Neříkám, že se v této edici čtenář nedočká zajímavých informací, to rozhodně ne, ale na druhou stranu se

nedočte, odkud autor získal informace, z čeho vlastně čerpal. Už z tohoto pohledu se tedy nejedná o vědecká pojednání, spíše by se to dalo definovat jako „historická žurnalistika“, i když i tento pojem pro jistotu dávám do uvozovek.

Tituly jako Dětství v Seifenmühle (o Joy Adamsové, autorce známé kvice Elsy) či Franz Kafka ve Zlatých Horách jsou rozhodně zajímavým čtivem pro ty, kteří se zajímají o známé osobnosti a chtějí o nich vědět více. Jiné díly této edice jsou zase zaměřeny na již zmíněnou etnografii či průmysl. V těchto dílech se prezentovali i renomovaní historici, mezi nimi i velmi známá a uznávaná jména, jako například prof. dr. Milan Myška, DrSc., vedoucí katedry historie na Ostravské univerzitě. Musím poznamenat, že právě práce těchto autorů se vymykají všemu, co jsem zatím o edici Do nitra Askiburgionu napsal. Tyto práce v sobě naopak nesou vědeckou historickou erudici a hlav-

ně zde nechybí odkazy na použitou literaturu, případně prameny.

Je vcelku zbytečné rozebírat jednotlivé díly této edice. Některé opravdu stojí za to, aby si je člověk nejen přečetl, ale i zařazení do soukromé knihovničky rozhodně není vyhozenou investicí a počinem, který by zabíral místo v domácím mobiliáři. Není to ale věc, kterou bych doporučil u velkého procenta děl této

edice. Je to snad nevyrovnanost mezi jednotlivými díly, možná i to, že není jasně deklarováno, pro koho vlastně edice je, jakému účelu má sloužit a co vlastně sleduje, co mi na edici *Do nitra Askiburgionu* vadí. Přesto mohu čtenářům doporučit, aby tuto edici sledovali, snad si najdou téma, které je zajímá a o němž se chtějí dozvědět více.

M Buchlovský

Jesenicko na stránkách periodik

Archivní ročenka 2002. Státní okresní archiv Kroměříž

Do 8. ročníku přispěl Richard Mahel recepcí a doplněním své diplomové práce obhájené na Slezské univerzitě v Opavě r. 1996 Stanovení státní hranice ve Slezsku v roce 1743-43 podle materiálů Královského úřadu v Opavě (s. 9-55). Po obecném výkladu

války o dědictví rakouské autor popisuje přesný postup při vytyčování hraniční linie mezi Rakouskem a Pruskem. V sedmé kapitole se věnuje jednání hraniční komise 16. 10. 1742 ve Zlatých Horách, která sjednala podobu státní hranice v nízkém knížectví.

Koktejl

Dubnové číslo geografického magazínu (XII, 2003) plného exotických krajín obsahuje reportáž čistě regionální, a přesto světového dosahu alespoň z pohledu historie: *Aqua vitae Vincenze Priessnitze*. V tradičním životaběhu Priessnitze jsou vyzvednuty

ty momenty, které mu přinesly jak slávu, tak potíže. I dnes lékaři oceňují, že „byl v několika ohledech tvůrcem nové koncepce léčby celé řady chorob a že důkazy efektivity jeho postupů se zatím vymykají možností současného pojetí medicíny.“

Numismatické listy

Specializované periodikum vydávané Národním muzeem v Praze a Českou numismatickou společností přineslo ve 2. čísle (2003) obsáhlou studii Jaromíra Indry *Mincování nízkého knížete a vratislavského biskupa Filipa Gottharda Schaffgotsche v letech 1748 - 1777 v Cukmantlu, Vídni a Praze*. Dosavadní literatura - s výjimkou R. Zuberu - přidělovala

ražbu biskupových mincí do Nisy. Autorovi se podařilo na základě průzkumu archivního materiálu a obsláním všech významných numismatických kabinetů v Evropě a USA prokázat, že první biskupovy mince s letopočtem 1748 byly raženy ve Zlatých Horách. Dodnes se zachoval jediný exemplář pětidukátu a dukátu ve Vídni a čtyřdukát v Londýně.

Praděd, časopis o přírodě a lidech Jeseníků

První číslo čtvrtletníku sdružení Země děda Praděda s centrem v Malé Morávce se snaží o co nejširší tematický i regionální záběr. Vedle syntetizujících článků, jako technické památky, resp. dolování, zde jsou příběhy jednotlivých obcí a památek a seriál o pravěké osídlení Jeseníků. Jen příspěvek o básnících Glucholaz a Prudniku se v rubrice Poezie kraje

vymyká koncepci časopisu. 2. letní číslo pokračuje v seriálu Z historie kraje keltským a germánským osídlením. Rejvízský „dřevorubec a spisovatel“ J. Šotiris se zde svěřuje se svým vztahem k domovu. V časopise můžeme vidět turistické odznaky a přečíst si nově započaté seriály: Jesenické zlaté stezky a Historie horských chat v Jeseníkách.

Severní Morava

V roce 2003 vyšly dva svazky vlastivědného sborníku, který se i přes své regionální vymezení dotýká Jesenicka, což lze jen uvítat. 85. číslo přineslo cenný přehled historie šumperského okresu (1849-2002). Autor Z. Gába výstižně postihl i etapu po r. 1960, kdy byly okresy Šumperk, Zábřeh a Jeseník sloučeny v jeden celek, a osamostatnění Jesenicka r. 1996. Zají-

mavé svědectví o V. Priessnitzovi přineslo otištění vzpomínek polského lékaře F. Hechla na svou návštěvu Gräfenberku r. 1843. Následující svazek zařadil mezi hlavní články studii R. Geriše Makrofauna pramenů v okolí Lázní Jeseníku, která se věnuje krenobiologii jako odvětví hydrobiologie. Podklady ze sedmi pramenů autor získal v letech 1988-1989.

Sborníček vzpomínek a informací 2003

Jesenický Klub důchodců - pracovníků ve školství vydal již potřetí zprávu o své činnosti za rok 2002 doplněnou o vzpomínky na Miroslava Kadlece. Byl to „spiritus agens“ jesenických loutkářů, kantor, který

po vyhazovu ze školství v období normalizace se ve svobodné době vrátil k řídicí práci alespoň ve školském klubu. Sborníček je ukázkou obrazu spolkové činnosti, dnes spíše nazývané občanskou iniciativou.

Vlastivědné listy severní Moravy a Slezska

Do 1. čísla 2003 přispěla B. Tinzová článkem o dějinách české menšinové školy v Žulové z let 1926-1938. Dále zde najdeme popis nově otevřeného městského muzea ve Vidnavě. Jesenicka se týká i článek J. Jiráska Možnosti sběru minerálů na význačných lokalitách severní Moravy a Slezska, konkrétně pak jme-

nuje Žulovou, Starou Červenou Vodu, Zlaté Hory, Zálesí, Smrčnick, Černou Vodu a Vycpálkův lom. V dalším čísle určitě zaujmou fotografie zvláštních tvarů ledovcových souvků, které pocházejí z Jesenicka. V rubrice Pohlednice z našeho kraje se představuje Hedvičín sál v Jeseníku.

Vlastivědný věstník moravský

První číslo (LV, 2003) věnuje pozornost jednomu detailu prusko-rakouské války roku 1866, která začala střetnutím v prostoru Glucholaz a Zlatých Hor 22. června. Toho dne padl i první voják Franz (Ferenc) Scököts, příslušník rakouského c.k. husarského pluku č. 6 „König von Württemberg“. Zemřel ve věku 27 let v Písečné, kde byl i pohřben. V r. 1869 mu byl na slavnosti v Písečné odhalen pomník. Dosavadní literatura uváděla, že prvním zabitým v této válce byl voják v Čechách až 26. června. Mezi recenzemi nalezneme posouzení Seznamu nemovitých kulturních památek okresu Jeseník. Ve třetím čísle nás

Zdeněk Fišer provede třemi novými muzejními expozicemi na Jesenícku: stálovou výstavou Vincenz Priessnitz a lázně Gräfenberk v jeho rodném domě, Muzeem veteránů v České Vsi a Muzeem ve Vidnavě. V závěrečném čísle najdeme ve výčtu archeologických lokalit záchranný výzkum na Jánském Vrchu a ve výčtu Moravic - vlastivědné literatury za rok 2002 najdeme i publikace a články o Jesenícku. Výtku musíme vznést k autorce příspěvku Magické praktiky čarodějnic na Moravě a ve Slezsku do poloviny 17. století, protože Jesenícko odbyla jedinou větou a navíc bez uvedení bohaté literatury o tomto fenoménu.

Mikroregion Jesenícko - měsíční zpravodaj

Lednové číslo (2003) přineslo pokračování seriálu Kamenná kronika: mezi „jesenícké pomníky a zapomínky“ byl zařazen Wesselényiho pramen a zahradní lavice „Návrat z lovu“ Engelberta Kapse. Následující číslo přineslo článek Kamenní svědci ztraceného hřbitova - ten se nacházel do r. 1905 na „náměstí“ před dnešním hotelem Staříč. Jeden zajímavý náhrobní kámen ze zrušeného hřbitova se dnes nachází na nádvoří Vodní tvrze. 3. číslo připomíná na historickém pozadí, že kostel sv. Václava v Lipové-lázních dostal novou fasádu. Do diskusí o budoucí podobě jeseníckého náměstí přispěl článek o kuriózní futurologické, prognostické pohlednici z r. 1903: čtenáři mohou vidět, jak si majitel papírnickví J. Göbel představoval ruch okolo radnice v r. 2003. Dubnové číslo měsíčníku bylo posledním pod názvem zahrnujícím obce blízké Jeseníku - Mikroregion Jesenícko. Po měsíční technické přestávce začal zpravodaj vycházet pod bývalým názvem **Jeseník, město a lázně - měsíční zpravodaj**, což vystihuje jeho zúžené zaměření.

V červnovém čísle začal nový seriál věnovaný osob-

ností Vincenze Priessnitze z pohledu moderní lékařské vědy i praxe provozované v Priessnitzových léčebných lázních. Kamenná kronika našeho města pokračovala hledáním jeseníckých „pomníků a zapomínků“, tentokrát v 50. letech. Účité novum přinesla zadní strana obálky, obsahuje fotoseriál Co se zde změnilo? - konfrontaci historické pohlednice Hedvičina sálu s fotografií dnešní. 7. číslo měsíčníku - pátrá po základním kameni nerealizované stavby nemocnice z r. 1948. Proto je zde stručně nastíněna historie jesenícké nemocnice, jak ji známe dodnes. V srpnovém čísle čtenář najde překvapivé informace o jednom nenápadném domě v Jiráskově ulici, bývalém kojeneckém ústavu z let 1918 - 1938, jehož minulost připomíná pamětní deska nad vchodem. V září historickou rubriku nezaznamenáme, v říjnu vyšel článek ke 150. výročí stavby Priessnitzova mauzolea. Poslední dvě čísla roku obsahují opět příspěvky ze série „kamenná kronika“, tentokrát jsou věnovány pamětním deskám v kostele Nanebevzetí P. Marie v Jeseníku.

Radostowa. Ogólnopolski Magazyn Twórców

Polský společenský, kulturní a literární měsíčník č. 5-8/2002 přinesl překlad stati Libora Martinka Vincenz Priessnitz a lázně Gräfenberk v české a světové beletrii (česky publikováno v opavských Vlastivěd-

ných listech). Text doprovází ilustrace - portrét Priessnitze a jeho ženy Sofie a staré věže na Pradědu, snad jako symbolu Jesenícka - kraje pod Pradědem..

Altvater

V 1. čísle 2003 najdeme jen drobnou připomínku obce Zálesí (Waldek), až ve 3. čísle jsou hodnotné historické příspěvky G. Ludwiga - o nepotrestané vraždě na Gräfenberku r. 1863 a o národohospodáři Adolfo Damaschke, který se věnoval zdravotní péči a navštívil v této souvislosti lázně Gräfenberk. Ve 4. čísle vyšel překlad textu J. Hradilové ze seriálu Kamenná kronika o pamětním kameni L. Jahna v Jeseníku. Předposlední číslo obsahuje stručné zprávy o dění na Jesenícku, připomeňme znovuinštalování pomníku padlých z 1. světové války ve Staré Červené Vodě

Heimatbrief der Lindewiesner

58. ročník (2003) zahájil v č. 282 řadou drobných článků: o historických vazbách mezi Slezskem a německým vnitrozemím, či o návštěvě Schrothova pravnuka v Oberstaufenu. Protože se časopis často věnuje německému nářečí na Frývaldovsku, právem je zde připomenut spisovatel V. Heeger. Na str. 15 vidíme vzácnou fotografii ze svěcení zvonů před lipovským kostelem r. 1922.

V následujícím čísle nalezneme zajímavou motoristickou vzpomínku na vlastníka řady automobilů za

a obnovu obdobného pomníku ve Vápenné. Výtečná fotoreportáž časopis uzavírá: Filipp Klein-Quelle v běhu času - na pěti snímcích jsou vidět proměny podoby pramene. Naprosto šokující je pak fotografie, že pod reliéf vousatého starostu Kleina umístili zodpovědné státní a stranické orgány města Jeseníku nápis „Karel Marx“! Ročník uzavírá reportáž „z vandru do staré vlasti“. Ze zajímavostí připomeňme obnovu lázeňských pramenů hnutím Brontosaurus Jeseníky, vysvěcení nových zvonů kostela v Dolní Lipové a obnovu Wolfova kříže v lese nad Adolfovicemi.

1. republiky. Zbývající příspěvky mají spíše časový charakter. Letní 284. číslo reaguje na diskusi okolo názvu Jeseník/Freiwaldau při podpisu smlouvy mezi městy Jeseník a Neuburg a.d.Donau. Je jisté, že se zde -ku škodě spolupráce samé- účelově zaměňují přístupy historické a politické. Z časopisu Altvater je zde přetištěn článek o chatě Na Smrčnicku (Fichtensteinbaude). Poslední číslo přineslo dva pěkné historické snímky z Horní Lipové a příběh o setkání Johanna Schrotha s ruským knížetem Barjatinským.

Heimatbrief für Weidenau-Grosskrosse

Již 57. číslo (2003) je v první části cele věnováno Prof. Dr. Ing. Rudolfu Grimmému, který obdržel čestné občanství Vidnavy. Zdokumentováno je rovněž odhalení pamětního kamene - daru partnerského města Neuburgu a doplnění pomníku hudebního skladatele Dr. Eduarda Schöna ve Vidnavě o chybějící

textovou část. V osobních zprávách se připomíná 100. výročí narození Franze Kieglera a udělení Spolkového záslužného kříže I. třídy Antonu Ottemu. Všechny příspěvky jsou, jak je v této ročence dobrým zvykem, doprovázeny řadou fotografií.

(Není-li uvedeno jinak, zpracoval K. Growka)

Jesenický ROZHLED

Vydává MV Komunistické strany Československa a Městský národní výbor v Jeseníku

ČÍSLO 3.

ROČNÍK I.

BŘEZEN 1961

CENA 20 HAL.

Výběrová bibliografie Jesenického rozhledu (1961-1969)

V lednu 1961 se dostal občanům Jeseníku do rukou nový měsíčník **Jesenický rozhled**. V předchozím roce byl zrušen okres Jeseník a tiskovina se jevila jako odpovídající reakce na ztrátu statutu okresního města. S ním zanikl i Jesenický kulturní zpravodaj, který od října 1959 do prosince 1960 vydával Okresní dům osvěty v Jeseníku. Vydavatelé - Místní výbor Komunistické strany Československa a Městský národní výbor v Jeseníku - se mohli v duchu tehdejších rituálů zaštitit vstupem do prvního roku 3. pětiletky a 40. výročím založení KSČ. Vedle aktuálních článků, které dnes tvoří pomyslnou kroniku budování socialismu v našem městě, zde najdeme i řadu příspěvků vlastivědných. Některé příspěvky byly podepsány, jiné pocházejí z pera redaktora O. Gryce. Po okupaci Československa státy varšavské smlouvy r. 1968 nastala ve vydávání periodika tříměsíční pauza. Sedmé číslo vyšlo až 28. listopadu 1968 a do května 1969 ho vydával bez patronace KSČ jen Městský národní výbor. Ten požádal Severomoravský KNV v Ostravě o registraci periodika, která však nebyla vydána a Jesenický rozhled zanikl. Jeho funkci převzal šumperský okresní stranický list *Naše slovo* pro aktuální zpravodajství a Kulturní zpravodaj vydávaný Střediskovým kulturním zařízením v Jeseníku od května 1972.

Bibliografie je rozdělena do dvou skupin:

- a) autorská skupina - zde převládají články s historickým zaměřením, jejich autory byli osvědčení vlastivědní pracovníci, zejména Vítězslav Zeman.*
- b) chronologická skupina - zde byl pořízen tematický výběr článků s faktografickou hodnotou

ad a) autorská skupina

Brada, Konstantin: Jak to bylo v pětáctýřicátém. K výročí osvobození Jeseníku. 1963, č. 5.

Burian, Jindřich: Místní lidový soud zasedal. 1963, č. 7.

Grünner, Oldřich: Mrtvým soudruhům frývaldovské stávky. /Báseň/. 1961, č. 3, s. 1.

Hanzl, Pavel: Dům služeb dostává podobu. 1967, č. 1.

Hovorka: Kamenické práce na Priessnitzových pramenech. 1962, č. 11.

Kuncík, A.: K vybudování učňovské školy. /Lipová-lázně/. 1963, č. 8.

Malota, Radimír: Rekonstrukce sáňkařské dráhy. 1964, č. 11.

Malcher, Stanislav: Připravujeme výstavbu nových bytů a obchodů na Rudém náměstí. 1967, č. 8.

Přemyslovský, Jan: Bude také v Jeseníku nová kanalizace? 1968, č. 7.

Ráb, Antonín: Tkalci s maturitou. /SVVŠ v Jeseníku/. 1962, č. 4.

Skříšovský, E.: Co se zlepšilo v areálu nemocnice. 1967, č. 5.

Složil, Alois: 20 let estetické výchovy v Lidové škole umění v Jeseníku. 1968, č. 6.

= O výtvarném oboru lidové školy umění /O LŠU v Jeseníku/. 1967, č. 1.

Šabata, Josef: Co je nového na poliklinice. 1967, č. 10.

Škrabánek, Ladislav: Rok 1966 v zemědělství. 1965, č. 12.

Vaďura, František: Jeseník ve dnech osvobození. 1965, č. 5.

Vinkler, Zdeněk: Zlatý slavík v Jeseníku. 1965, č. 1, 3, 4.

Zahradníček, Josef: Jan Neruda a lázně Jeseník. 1964, č. 8.

= Naši i cizí umělci v Lázních Jeseníku. 1961, č. 4.

Zeman, Vítězslav:

= 40 let KSČ na Jesenicku. 1961, č. 1, 2.

= Chudobinec a polévkový ústav. 1966, č. 8.

= Jak je dlouho Jeseník městem? O nejstarší jesenické listině. 1967, č. 2.

= Jak dlouho je Jeseník městem? 1965, č. 12.

= Jesenický vodní doktor. 1962, č. 4, 6-8.

= Jesenický zámek. 1961, č. 7.

= K 35. výročí frývaldovské tragédie. 1966, č. 9-12.

= Kamenný svědek. /Památník požáru v roce 1638 v Jeseníku/. 1969, č. 4.

= Karel Ditters z Dittersdorfu a jeho vztah k Jeseníku. 1963, č. 9-12.

= Kdo to byl MUDr. Josef Weiss? 1967, č. 5.

= Luggarové a Jeseník. 1967, č. 10.

= Malá historie náměstí Svobody. 1968, č. 4.

= Malé zamýšlení nad Priessnitzovou léčebnou metodou. 1968, č. 3.

= Mateřská škola před 80 lety. 1967, č. 6.

= Nad stavebními památkami města Jeseník. Jak je starý evangelický kostel? 1966, č. 4.

= Nad stavebními památkami města. /Kostel Nanebevzetí v Jeseníku/. 1966, č. 2.

= Nad stavebními památkami města. /Vodní tvrz/. 1966, č. 3.

= O červenohorské silnici. 1967, č. 1.

= Po stopách jesenické inkvizice. 1961, č. 10, 11.

= Požár v Jeseníku v roce 1638. 1964, č. 11.

= Požár v r. 1696. Záznam z kroniky. 1967, č. 11.

= Procesy s čarodějnicemi na severní Moravě. 1965, č. 1-11.

= Staré cechovní zařízení v Jeseníku. 1966, č. 5.

= Stavební památky Jeseníku. /Fara a radnice/. 1964, č. 3.

= Tak žili a bojovali.../Manželé Marie a František Mannovi z Javorníku/. 1967, č. 3.

= „U křížku“. /Památník k počtě V. Priessnitz 1842/. 1967, č. 7.

= Umělecké památky Jesenicka. Gotická monstrance. 1964, č. 1.

= Umělecké památky Jesenicka. Morový sloup. 1964, č. 2.

= Vodní tvrz nespadne. 1964, č. 8.

= Vzácný nález na zámku v Jeseníku. Třistaletá kuchařka. 1963, č. 8.

= Z dopisu Priessnitzova pacienta psaného před 120. lety. 1967, č. 8, 9.

= Z historie lázní Dolní Lipová. 1963, č. 5-7.

= Z historie lnářské výroby v Jeseníku. 1967, č. 3.

= Z historie rozhledny na Pradědu. 1963, č. 2, 3.

= Z práce vlastivědného muzea. 1962, č. 2.

= Začátky jesenického školství. 1967, č. 4.

ad b) chronologická skupina

1961

Bude v Jeseníku letiště? 1961, č. 8.

Bude více kvalitního plynu? /O plynárně v Jeseníku/. 1961, č. 10.

Co připravují komunální služby? 1961, č. 1.

Kolik máme čtenářů a knih. /Městská lidová knihovna v Jeseníku/. 1961, č. 4, s. 3.

Než nastoupí do praxe. /Odborné zemědělské učiliště v Jeseníku s fotografií/. 1961, č. 3.

O kopané v Jeseníku. 1961, č. 7.

1962

Je problémem příjem televize na Jesenicku? 1962, č. 8.

Kamenické práce na Priessnitzových pramenech. 1962, č. 11.

Když se psala první stránka svobodného života v Jeseníku. /Květen 1945 v Jeseníku/. 1962, č. 5.

Sborník o Jesenicku konečně vyšel. /Rec. "Jesenicko. Z kraje pod Pradědem"/. 1962, č. 1.

Tajemství radniční báně. /Staré zápisy z radniční báně v Jeseníku/. 1962, č. 10.

Výstavba polikliniky v Jeseníku pokračuje. 1962, č. 6.

1963

125 let poštovních služeb v Jeseníku. 1963, č. 11.

Bude Česká Ves součástí Jeseníku? 1963, č. 6.

Co se děje v Jiskře Jeseník. /Aktivity v tělocvičně/. 1963, č. 10.

K vybudování učňovské školy v Lipové-lázních. 1963, č. 8.

Místní lidový soud zasedal. 1963, č. 7.

Nová mateřská škola v Dětrichově. 1963, č. 3.

Nová stravovna přeci jen bude. /V bývalém objektu lidového soudu v Jeseníku/. 1963, č. 2.

O práci oddílů TJ Jiskra. 1963, č. 4.

Sáňkaři mezinárodně. 1963, č. 3.

Stavíme nové byty. /Sídliště U Jatek v Jeseníku/. 1963, č. 8.

Večerní universita marxismu-leninismu bude v Jeseníku. 1963, č. 7.

1964

/Fotografie z opravy Anglického pomníku na kolonádě ve Smetanových sadech/. 1964, č. 8.

Jiskra bilancovala. /Tělovýchova v Jeseníku/. 1964, č. 3.

Když jsou rodiče v práci. /O jeslích na Alšově ulici v Jeseníku/. 1964, č. 3.

Nové služby v pohostinství. /Zahájen provoz Palmového restaurantu v hotelu Slovan/. 1964, č. 9.

Rekonstrukce sáňkařské dráhy. 1964, č. 11.

Stoleté výročí požárníků v Jeseníku. 1964, č. 2.

Učni Raj sami sobě. 1964, č. 8.

1965

Bude v Jeseníku nový hotel? /Po Domově Julia Fučíka/. 1965, č. 3.

Budujeme pomník Rudé armády. 1965, č. 7.

Hvězdárna /Školní hvězdárna v Jeseníku/. 1965, č. 10.

Na Tyršově ulici se svítí. 1965, č. 1.

Nový pomník Rudé armády. /Na nám. Hrdinů v Jeseníku/. 1965, č. 2 a 3.

Pohled do zvláštní školy v Jeseníku. 1965, č. 11.

Rekonstrukce sáňkařské dráhy. 1965, č. 8.

Sáňkařská liga v Jeseníku. 1965, č. 2.

1966

Fotka kluziště u Jiskry. 1966, č. 1.

Mistrovství ČSSR stolních tenistů bylo v Jeseníku. 1966, č. 4.

Opravujeme divadlo Petra Bezruče. 1966, č. 4, 5.

Po dvaceti letech ... /Rodina kpt. Fedorčenko v Jeseníku/. 1966, č. 6.

/Pomník - upálení čarodějnic/. 1966, č. 6.

Stavíme v akci zvelebení tělovýchovná zařízení. 1966, č. 11.

/Zasazení pamětního kamene obětem čarodějnických procesů v Jeseníku-lázních/. 1966, č. 6.